

B.V. 86

P. 7. 15

M. TULLII CICERONIS
ORATIONES
SELECTAE

IN USUM STUDIOSAE JUVENTUTIS

Wielogłowski

VARSAVIAE

TYPIS SCHOLARUM PIARUM

1828

Ille se profecisse certo sciat, cui Cicero valde placuit.
erit. QUINTIL.

D III 6

ORATIO 1.

PRO LEGE

MANILIA

AD POPULUM

ARGUMENTUM

Grave bellum gerebat Populus Romanus in Asia cum ducibus potentissimis Regibus Mithridate, et Tigra-
ne. Lucius Manilius Tribunus ple-
bis Legem tulerat, ut ejus belli cura mandaretur Pompejo. Dissentiebant Q. Hortensius, et Q. Ca-
tulus viri Consulares. Cicero Legem Manilii, ab Auctore Maniliam dictam, probandam suscepit, o-
stenditque bellum Asiaticum Pompejo committen-
dum esse. Erat enim Pompejus rerum jam gestarum
magnitudine clarus: qui adhuc, adolescens Syllae
partes secutus, ab eo Imperator appellatus, et ad
ulciscendos hostes in Africam missus, Domitium
primum, deinde Carbonem Marianae factionis Con-
sulem in Sicilia, Hiabam Regem in Africa, Per-
pennam earundem partium Ducem in Hispania su-
peravit, Spartaci gladiatoris hominis reliquias con-
fecit in Italia, ab exercitu Syllae Magnus inde sa-
lutatus. Contra Sertorium quoque in Hispaniam
profectus, Metelli copiis se conjungens, eum cum
tota factione sustulit. Mox delectus Imperator ad
bellum piraticum, tribus illud mensibus confecit.
Quare et Cicero evicit, ut ad bellum hoc Asiaticum
mitteretur Pompejus, in quo de Mithridate et Tigra-
ne gloriose triumphavit.

Habuit hanc Orationem Cicero anno aetatis su-
ae 41, postquam priore anno Praetor fuisset desi-
gnatus. Inita igitur hoc anno Praetura sub M.

AEmilio Lepido, et L. Volcatio Tullio Coss. ad populum e rostris dixit, cum prius in privatis tantum causis, in defensionibus nonnullorum amicorum, et semel in accusando Verre, nunquam adhuc in Romanae Reipublicae causa publica esset versatus. Dicta est Anno Urbis conditae 687.

Quaestio est in Genere Deliberativo, cui tamen genus Exornativum est mixtum; suadet enim bellum, et Pompejum ei praeficiendum; ubi simul Pompeji laudes exornantur.

ORATIO

1. **Q**UANTUM mihi semper frequens conspectus vester multo jucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea voluntas, sed meae vitae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam cum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci contingere auderem: statueremque, nihil hac nisi perfectum ingenio, elaboratum industria afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent: et meus labor in privatorum periculis caste, integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem Comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis, et quid aliis praescriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis;

et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilantibus ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit asferre; certe et si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt: et si quid etiam dicendo consequi possim, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi laetandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quam principium invenire. Ita mihi non tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

II. Atque ut inde Oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur, bellum grave, et periculosum vestris vectigalibus, atque sociis a duobus potentissimis Regibus infertur, Mithridate, et Tigra-
grane: quorum alter relictus alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis honestissimis viris asferuntur ex Asia quotidie literae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae: qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam Reipublicae, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzani, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucillum magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum

ab omnibus sociis, et civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti: eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem. Causa, quae sit, videtis: nunc quid agendum sit, considerate. Primum videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus enim est ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare, atque inflammare ad persequendi studium debeat: in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus, cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna et gravia bella gesserunt: aguntur certissima Romani populi vectigalia et maxima: quibus amissis et pacis ornamenta, et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est et a vobis, et ipsorum, et Reipublicae causa consulendum.

III Et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta, quae penitus jam insedit, atque inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una literarum significatione cives Romanos necandos, trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium et vicesimum regnat: et ita regnat, ut senon Ponto, neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est: in Asiae luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo Rege contenderunt Imperatores, ut

ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri, et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus, superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt: venianda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam Respublica, Murenami Sulla revocavit.

IV. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparisonem novi contulit: qui posteaquam maximas aedificasset ornassetque classes, exercitus quoque per magnos, quibuscunque ex gentibus potuisset, comparasset, et so Bosphoranis, finitimis suis bellum inferre simulasset, usque in Hispaniam Legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut cum duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, a finis hostium copiis, bellum terra, marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat Co. Pompeji divino consilio, ac singulari virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque praeclara, non felicitati ejus, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpa, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam. Quirites, ut neque vera laus, ei, detracta oratione nostra, neque falsa, afflicta esse videatur. De vestri impe-

rii dignitate atque gloria, (quoniam is est exorsus orationis meae) videte, quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Majores vestri saepe mercatoribus ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Romanorum millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati, quod erant appellati superbi-
os, Corinthum Patres vestri, totius Graeciae lumen, extinctum esse voluerunt: voseum Regem inultum esse patiimini, qui Legatum populi Romani Consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Jus Legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos Legatum populi Romani omni supplicio interfectum inultum reliquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud, quod accepistis, tueri, et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes, Rex, socius populi Romani, atque amicus: imminent duo Reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia atque Graecia, vestrum auxilium expectare, propter periculi magnitudinem, coguntur: imperatorem a vobis certum deprecari, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo posse arbitrantur. Vident, et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum pro-

pe esse, (quo etiam carent aegrius): cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt, ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis; atque hoc etiam magis quam ceteros, quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum, non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc praesentem vident, tanta temperanta, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur.

VI. Quare si propter socios nulla ipsi injuria lacerati, majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt; quanto vos studio convenit injuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere? praesertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum quae exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem, et pacis dignitatem retinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam ceteris in rebus, cum venit calami-

tas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cum hostium copiae non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest. Quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis, aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis prope adsint? cum una excursio equitatus, perbreve tempore, totius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portibus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaveritis, non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romae pertinet: quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt; quorum ipsorum per se res, et fortunae curae vobis esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus: eum certe ordinem, qui exercet illa, firma-

mentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus homines gnaviet industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis: partim suas et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: sapientiae videre, multorum civium calamitatem a republ. sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem; deinde quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus, Romae, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete remp. et mihi credite, id quod ipsi videtis. Haec fides, atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro, versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, et cohaeret; ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium cum republ. defenduntur.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici,

belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapientissimo homini, et magno imperatori debeatur: dico, ejus adventu maximas Mithridatis copias, omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege magna multitudine, et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem imperatore classem magnam, et ornata, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis praeliis esse deletas; patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo Romano ex omni aditu clausus esset. Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti, et Cappadociae permultas, uno aditu, atque adventu esse captas: regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges, atque alias gentes supplicem contulisse: atque haec omnia salvis populi Rom. sociis, atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque ita, Quirites; ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

IX. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, cum haec ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites, non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur: quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, moerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum in persequendi studio moeror, hos laetitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit: diffidentemque rebus suis confirmavit, et adflictum erexit, perditumque recreavit. Cujus in regnum posteaquam Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Rom. neque lacesendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehementis opinio, quae per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa, in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et praefectis usus erat se-

cundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur. Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum jam confirmarat, et eorum, qui se ex ejus regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis juvabatur. Hoc jam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno, quod regale iis nomen magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram nunquam attingeret, sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poëtae solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex praelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confecti erant, dimisit, partem Glabrio ni tradidit. Multa prætereo consulto, sed ea vos conjectura perspicitis, quantum illud bellum futurum putelis, quod conjungant reges potentissi-

mi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu.

X. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo, dicendum esse videatur. Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis. Nunc vero cum sit unus Cn. Pompejus, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superavit; quae res est, quae cujusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiae disciplina, bello maximo atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est? qui extrema pueritia miles fuit summi imparatoris? ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator? qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam ceteri legerunt? plures provincias confecit, quam alii concupiverunt? cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis non stipendiis, sed triumphis est erudita? Quod

denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus, atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum. Varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quae hujus viri scientiam fugere possit.

XI. Jam vero virtuti Cn. Pompeji quae potest par oratio inveniri? Quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur: labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno quanta in omnibus reliquis imperatoribus quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sylla, hujus virtute et subsidio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli sed celeritate consilii explicavit. Testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internectione patefactum est. Testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos, prostratosque conspexit. Testis est iterum, et saepius Italia: quae cum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeji attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac su-

pultum. Testes vero jam omnes orae, atque omnes exterarum gentes ac nationes denique maria omnia, tum universa, tum in singulis oris omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset? aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se, aut mortis, aut servitutis periculo committeret? cum aut hieme, aut referto praedonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis umquam arbitretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? Quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui prasidio classibus vestris fuistis? Quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut a praedonibus captas urbes esse sociorum?

XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam; fuit proprium populi Romani longe a domo bellare, et propugnaculis imperii, sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis vestris ego mare clausum per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri Brundusio nunquam, nisi summa hieme, transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar; cum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? Cnidum, aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes innumerabilesque alias captas

esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis portum Cajetae celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante praetore, a praedonibus esse direptum? ex Miseno autem ejus ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem atque ignominiam rei publ. querar, cum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta, atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibillis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reip. potuit: ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiat? Atque haec qua celeritate gesta sint, quanquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quaestus studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompejo duce, belli impetus navigavit? Qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis, classibusque munivit. Inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, et Gallia C. salpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, et in Achajam, omnemque Graeciam navir-

bus, Italiae duo maria maximis classibus, firmisque praesidiis adornavit: ipse autem, ut a Brundisio profectus est, undequingagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphiliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditio- nis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompejus extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

XIII. Est haec divina, atque incredibilis virtus imperatoris. Quid ceterae, quas paulo ante commemorare coeperam, quantae, atque quam multae sunt? Non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quaerenda est: sed multae sunt artes eximiae, hujus administrae, comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores! quanta deinde omnibus in rebus temperantia! quanta fide! quanta facilitate! quanto ingenio! quanta humanitate! Quae breviter, qualia sint in Cn. Pompejo. consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? Quid hunc hominem magnum, aut amplum de republi. cogitare, qui pecuniam ex

aerario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego autem neminem nomino. Quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocunque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Rom. nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuatis, quid apud exterarum nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis, hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic miramur, hunc hominem tantum excellere ceteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur. Jam vero quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur. Non modo ut sumtum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiæ, perfugium majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt.

XIV. Age vero, ceteris in rebus quali sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeri-

tatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quaedam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras pertulerunt. Sed hae res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem: postremo signa, et tabulas, ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompejum, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de coelo delapsum, intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentia, quod jam nationibus exteris incredibile, ac falso memoriae proditum videbatur. Nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causa majores suos tum, cum hac temperantia magistratus habebamus, servire populo Rom. quam imperare aliis maluisse. Jam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is qui dignitate principibus excellit; facilitate par infimis esse videatur. Jam quantum consilio quantum dicendi gravitate, et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco saepe cognostis. Fidem vero ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam judicarint? Humanitate jam tanta

est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitavit, quin huic tantum bellum hoc transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur.

XV. Et quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet; certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, cum sciamus; homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famae, quam aliqua certa ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestae pares, de quo homine vos id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro, repletisque omnibus templis; ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompejum imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompejo omnium rerum egregiarum exempla sumantur, qui, quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est, unius spe et

nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam, accepta in Ponto calamitate, ex eo praelio, de quo vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertinuissent; hostium opes animique crevissent; satis firmum praesidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad id ipsum ejus temporis divinitus Cn. Pompejum ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae, retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecit? aut quam facile imperio, atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit?

XVI. Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hostes populi Rom. auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes una huic se dederunt? Quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompejum in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompejum legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompejus legatum semper judicavit: ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum judicari maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis, magni que vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum

apud exteras nationes valituram esse existimetis. Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus; sicut aequum est homini de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis Imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem, et gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisae diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi, militiaeque, terra, marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quod et quantas dii immortales ad Cn. Pompejum detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causa (sicuti facitis) velle et optare debetis. Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit, ita magnum ut accuratissime

sit administrandum: et cum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a diis immortalibus oblatum et datum est, in republ. conservandam, atque amplificandam conferatis?

XVII. Quodsi Romae Cn. Pompejus privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus: nunc, cum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit; quid expectamus? aut cur non, ducebatur diis immortalibus, eidem, cui cetera summa cum salute reip. commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus? At enim vir clarissimus, reipubl. amantissimus, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiant, quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere confiteor; sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias fortissimorum virorum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem: atque hoc facilius, quod ea omnia, quae adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompejo summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompejum: sed ad unum tamen

omnia deferri non oportere. Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis, refutata: Nam tu idem, Q Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem Au. Gabinium graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra praedones consituendo legem promulgasset; et ex hoc ipso loco permulta item contra eam legem verba fecisti. Quid tum, per deos immortales, si plus apud populum Rom. auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Rom. legati, praetores quaestoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu, et privato et publico prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus?

XVIII. Quae civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quae civitas antea unquam tam tenuis, quae tam parva insula fuit, quae non portus suos, et agros et aliquam partem regionis, atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercle, aliquod annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Rom. cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis,

atque imperii caruit. Nos, quorum maiores Antiochum regem classe, Persenque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginenses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque vicerunt; in nullo in loco jam praedonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, cum insula Delos tam procul a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris Italiae maritimis ac portibus nostris, sed etiam Appia jam via carebamus: et his temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum adscendere, cum eum vobis maiores vestri exuviis nauticis, et classium spoliis ornatum reliquissent.

XIX. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus R. et caeteros qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Rom. dolori suo maluit, quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit: sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus, ac nationibus terra, marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, an Pompejo, an utrique (id quod est verius), ne legaretur Au. Gabinus. Cn. Pompejo expetenti, ac postulanti? Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem

velit, idoneus non est, qui impetret, cum ceteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerint, legatos eduxerint? An ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Rom. atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae ejus imperatoris, atque ejus exercitus, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus. Q. Coelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, cum tribuni pl. fuissent, anno proximo legati esse potuerunt; in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore, atque exercitu, quem per se ipse constituit, etiam praecipuo jure esse deberet? De quo legendo spero consules ad senatum relatu-ros; qui si dubitabunt, aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus fretus vobis, vestrum jus, beneficiumque defendam; neque praeter intercessionem quidquam audiam: de qua (ut arbitror) isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam quid liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinus, belli maritimi rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompejo adscribitur, propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum susceptumque confecit.

XX. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur. Qui cum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompejo omnia poneretis, si quid de eo factum esset, in quo spem essetis habituri? cepit magnum suae virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes una prope voce

in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respub. dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis vita, atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta majorum. Non dico hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse: semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse. Non dicam duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis, patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur: ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompejo, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summaque Q. Catuli voluntate constituta, recordamini.

XXI. Quid enim tam novum, quam adolescentulum privatum, exercitum difficili reipublicae tempore conficere? confecit; huic praeesse? prae-fuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus a senatorio gradu aetas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea admini-

strandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam Equitem Rom. triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium etiam studio visendam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cum esset non nemo in senatu, qui diceret. *Non oportere m tti hominem privatum pro consule*: L. Philippus dixisse dicitur: *Non se illum sua sententia pro Consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo reipubl. bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quam ut iterum eques Rom. S. C. triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam haec, quae in hoc uno homine vidimus. Atque haec tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catulo, atque a ceterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

XXII. Quare videant, ne sit periniquum, et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeji dignitate a vobis comprobata semper esse; vestrum ab illis de eodem homine iudicium, po-

pulique Rom. auctoritatem improbari; praesertim cum jam suo jure populus Rom. in hoc homine suam auctoritatem, vel contra omnes, qui dissentiant, possit defendere: propterea quod istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et reip. parum consulistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur. Sin autem vos plus tum in rep. vidistis; vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis; aliquando isti principes, et sibi, et ceteris, populi Rom. universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico, et regio, non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompejo singularis, sed aliae quoque virtutes animi multae et magnae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud quam de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiam, si Qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris, nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes jam locupletes ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis vi-

ris. Noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia, quae non modo imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos, ac spiritus capere possit?

XXIII. Quare etiam, si quem habetis, qui collatis signis exercitus regiones superare posse videatur: tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro, gazaque regia, manus, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quae locuples sit? ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompejum non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim praetores locupletari quotannis pecunia publica, praeter paucos: neque nos quidquam aliud adsequi classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis maiore affici turpitudine videremur. Nunc, quae cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompejum non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc

causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium, maximarumque rerum peritissimus P. Servilius: cuius tantae res gestae terra marique extiterunt, ut cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis, est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

XXIV. Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo Rom. maneat in sententia, neve cujusquam vim, aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem homine praeficiendo videmus, quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi R. atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum: id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Rom. polliceor ac defero: testorque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium

mentes eorum, qui ad rempubl. adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeji gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut praesidia periculis, aut adjumenta honoribus quaeram: propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellamus: honorem autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicae causa suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quaesisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicae dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

O R A T I O II.

PRO

ARCHIA POETA

Argumentum Orationis.

Syllani et Carbonis lege cives Romani habebantur, qui adscripti essent foederatis civitatibus: Si tum, cum lex ferebatur, domicilium habuissent in Italia ac intra LX. dies apud Praetorem professi essent.

Aulus Licinius Archias, Poëta et homo eruditus, cum ob ingenium et doctrinam multis praeclaris viris charus esset, versareturque in domo et familia Lucullorum, auctoritate et gratia L. Luculli, cum quo ex Cilicia decedens Heracleam, foederatam Romanis civitatem venerat, impetravit, ut in eam civitatem adscriberetur, et praesente Lucullo adscriptus est.

Sed quia cum eodem aliquamdiu Roma abfuisset, nec ejus nomen inveniretur in Tabulis Censorum, nec Heracleensium, delatus est a Gratio; quasi se falso pro cive gereret.

Cicero hunc Archiam, olim praeceptorem suum, defendit, in magno doctorum studiisque faventium concursu, apud Praetorem, et dum hoc agit, pereleganter laudat studia literarum.

Rationes, quibus eum defendit, sunt: quod sit adscriptus: quod Lucullus, et legati Heracleenses id confirment; quod tabulae Hera-

cleensium, unde id constaret, bello Italico exustae: quod professus sit apud Praetorem Metellum; denique eum purgat, quod a Censoribus non sit census.

Stylus seu dicendi character multum ad sublimitatem accedit, quia in laude studiorum multum versatur.

Genus tamen totum est Judiciale, etsi multum etiam habeat a Demonstrativo. Est enim accusator, Gratus; est reus, Archias; est patronus, Cicero: est Iudex; et laus Archiae et Poëseos non nisi iudicio comparata, et is finis est.

Status causae est: quod Archias sit Civis Romanus.

Habet haec Oratio Exordium, Narrationem, Confirmationem, admixta brevi Confutatione.

Oratio habita est anno U. C. DCXII. M. Publio Pisone et M. Valerio Messala Coss. annum agente Cicerone XLVI. et Archia LVIII.

Eventus sine ulla dubitatione fuit felix, et Archias pro Cive habitus.

O R A T I O II.

PRO A. LICINIO ARCHIA POETA.

I. **S**I quid est in me ingenii, Judices, quod sentio, quam sit exiguum: aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel imprimis hic Aulus Licinius fructum a me repetere prope suo jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis, et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi principem, et ad suscipiendam, et ad ingrediendam rationem horum studiorum exitisse. Quod si haec vox hujus hortatu praeceptisque confirmata, nonnullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus, quo ceteris opitulari, et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii, neque haec dicendi ratio aut disciplina: ne nos quidem huic cuncti studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur.

II. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quaestione legitima, et in iudicio publico, cum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti gerere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat; quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me pro summo poeta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberius; et in ejusmodi persona, quae propter otium ac studium minime in iudicis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc. A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium, verum etiam si non esset putetis adsciscendum fuisse.

III. Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus aetas Puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit; primum Antiochiae (nam ibi natus est, loco nobili, celebri quondam urbe, ut copiosa, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post

in ceteris Asiae partibus, cunctaeque Graeciae, sic ejus adventus celebrabantur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Graecarum artium ac disciplinarum: studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis: et hic Romae propter tranquillitatem reipublicae non neglebantur. Itaque hunc et Tarentini et Rhegini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt: et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae, cum esset jam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae hujus adolescentiae prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, et ejus Pio filio: audiebatur a M. Aemilio: vivebat cum Q. Catulo, et patre et filio: a L. Crasso colebatur: Lucullos vero, et Drusum, et Octavios et Catonem, et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant,

qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant.

IV. Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo in Ciliciam profectus, et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam: Quae cum esset civitas aequissimo jure ac foedere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque cum ipse per se dignus putaretur; tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracleensibus impetravit. Data est civitas Sylvani lege et Carbonis: *Si qui foederatis civitatibus adscripti fuissent; Si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent: et si sexaginta diebus apud praetorem essent professi.* Cum hic domicilium Romae multos jam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Metellum familiarissimum suum. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius, causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracleaene esse tum adscriptum negabis? adest vir summa auctoritate, religione et fide M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire: non audivisse, sed vidisse: non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heracleenses legati, nobilissimi homines: hujus judicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracleensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracleensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interiisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere; quaerere, quae habere non possumus: et de hominum memoria tacere, literarum memo-

riam flagitare: et cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii iusjurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare: tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. At domicilium Romae non habuit: is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit. At non est professus. Imo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione, collegioque praetorum, obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulae negligentius asservatae dicerentur: Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas, omnem tabularum fidem resignasset; Metellus homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem, et ad iudices venerit, et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licini videtis.

V. Quae cum ita sint, quid est, quod de ejus civitate dubitetis? praesertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus multis, et aut nulla, aut humi aliqua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia homines impertiebantur; Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii praedito gloria noluisse. Quid? cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in

eorum municipiorum tabulas irrepserint, hic qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit rejicietur? Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse; superioribus, cum eodem quaestore fuisse in Asia; primis Julio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quae tu criminaris, ne ipsius quidem iudicio eum in civium Romanorum jure esse versatum; et testamentum saepe fecit nostris legibus, et adiit haereditates civium Romanorum, et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo praetore, et consule.

VI. Quaere argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum iudicio revincetur. Quaeres a nobis; Grati, cur tantopere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessae conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus; aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum: ceteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his, neque ad communem

afferre fructum, neque in adspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut ab nullius unquam me tempore, aut commodo, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis, conceditur temporum: quantum alii tribuunt tempestivis conviviiis, quantum denique aleae, quantum pilae; tantum mihi ego met ad haec studia recolenda sumisero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque censetur oratio et facultas: quae quantacunque in me, nunquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur: illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam, nisi multorum praeceptis multisque literis mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magno opere expetendum, nisi laudem atque honestatem: in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii, parvi esset ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes, atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quae jacerent in tenebris omnia, nisi literarum lumen accederet. Quam multas nobis

imagines, non solum ad intueundum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum expressas, scriptores et Graeci et Latini reliquerunt? quas ego mihi semper in administranda republica proponens, animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

VII. Quaeret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes literis proditae sunt, istane doctrina, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina, naturae ipsius habitu prope divino, per se ipsos et moderatos, et graves extitisse fateor. Etiam illud adjungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam, confirmatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum: ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos: ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam, colendamque virtutem literis adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulisset. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola pe-

teretur: tamen, ut opinor, hanc animi aversionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam caeterae neque temporum sunt, neque aetatum omnium, neque locorum. Haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quod si ipsi haec neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus.

VIII. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen, propter excelleptem artem ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus; nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, iudices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis); quoties ego hunc vidi, cum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore? Quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? Quae vero accurate cogitateque scripsisset: ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc non ego diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem?

Atqui sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina, et praeceptis, et arte constare; poetam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munero commendati nobis esse videantur. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos humanissimos homines, hoc poetae nomen; quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent; bestiae saepe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: non instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur)

IX. Homerum Colophonii civem esse dicunt suum; Chii suum vindicant; Salamini repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant; itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt. Permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt; nos hunc vivum, qui et voluntate, et legibus noster est, repudiabimus? praesertim cum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam. Nam et Cimbricas res adolescens attingit, et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse

ajunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama, aut cujus vocem libentissime audiret: Ejus, a quo sua virtus optime praedicaretur. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit: cujus ingenio putabatea, quae gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile, et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo imperante, Pontum et regiis quondam opibus, et ipsa natura regionis vallatum: populi Romani exercitus eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum, ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur et praedicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis et in credibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropaea: nostra monumenta, nostri triumphi. Quare, quorum ingeniis haec feruntur, ab his populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius. Itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus e marmore (marmoratis laudibus). At iis laudibus certe non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In coelum hujus proavus Cato tollitur; magnus honos populi

Romani rebus adjungitur: omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudium hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitur, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate ejicimus? Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi, quam ex latinis, vehementer errat: propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, latina suis finibus, exiguis sane, continentur.

X. Quare, si res hae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minus manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt: tum iis certe, qui de vita, gloriae causa, dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est, et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen, cum in Sigaeo ad Achillis tumulum adstitisset, o fortunate, inquit, adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris! et vere. Nam, nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam edaequavit, nonne Theophanem Mitylenaeum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites,

dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sylla, cum Hispanos et Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poeta de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset, tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, jubere ei praemium tribui sub ea conditione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poetae duxerit aliquo tamen praemio dignam, hujus ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poetis pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas deberet.

XI. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se, ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir et imperator Attii amicissimi sui, carminibus templorum æ

monumentorum aditus exornavit suorum. Jam vero ille, qui cum Aetolis, Ennio comite bellavit Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati, poëtarum nomen, et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore, et a poëtarum salute abhorrere. Atque ut id libentius faciatis, jam me vobis, iudices indicabo, et de meo quodam amore gloriae, nimis acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, et pro vita civium, proque universa republica gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit. Quibus auditis, quod mihi magna res et jucunda visa est; hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, iudices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitae curriculo et tam brevi, tantis nos in laboribus exerceamus? Certe si nihil animus praesentiret in posterum et si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes et dies animum gloriae stimulis concitat, atque admonet, non cum vitae tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam.

XII. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in republica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut cum usque ad extremum spatium, nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cum statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum studiose multi summi homines reliquerunt; consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, jam tum in gerendo spargere me, ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem absututra est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit: nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

Quare, conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari, tum dignitate, tum etiam venustate: ingenio autem, tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitur esse videatis: causa vero ejusmodi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, Metelli tabulis comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis pe-

riculis aeternum se testimonium laudum daturum esse profitetur; quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti atque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus: quae non fori, neque judiciali consuetudine et de hominis ingenio, et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta; ab eo, qui iudicium exercet, certe scio.

ORATIO III.

QUAE EST

PRO REGE DEJOTARO.

ARGUMENTUM ORATIONIS.

Dejotarus Rex seu Tetrarcha Gallo-Graeciae seu Galatiae pene totius et Armeniae minoris, populo Romano amicissimus, bello civili cum Pompejo esse coactus fuit, et post pugnam Pharsalicam domum se contulit et Caesarem subsidiis juvit, cum Alexandrinis aliisque adhuc bellum gerentem. Hoc bello finito cum Caesar per Gallo-Graeciam Romam peteret, Dejotaro ignovit, aliqua tamen regni parte multato. Cum deinde Caesar literis Tarracone datis eum bene sperare et bono animo esse iussisset, paulo post hujus nepos Castor et servus Dejotari Philippus medicus accusant eum insidiarum, quod occidere Caesarem voluerit, ei-que semper fuerit inimicus, et copias contra eum comparaverit etc. quae omnia Cicero refutat.

Dicta est causa Romae privatim, praesentibus dictis accusatoribus et Dejotari Legatis, eodem fere quo superior Oratio tempore.

Genus est Judiciale, an Rex Dejotarus Caesarem voluerit interficere.

Stylus est subtilis et tota Oratio talis, qualem ipse dicit Cicero L. IX. ad famil. ep. 12.

Eventus fuit is, ut Caesar Regi reconciliaretur.

ORATIO III.

PRO REGE DEJOTARO.

I. Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus, vel aetas mea postulare: tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem Regis Dejotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite, fortunisque Regis: quod ipsum etsi non iniquum est, in tuo duntaxat periculo: tamen est ita inusitatum, Regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum Regem, quem ornare antea, cuncto cum senatu solebam, pro perpetuis ejus in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate perturber. Crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cujus senectutem tueri et tegere debebat: commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et scelere duxerit: avi servum, corruptum praemiis, ad accusandum dominum impulerit, et a legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi autem dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostrae rei publicae, cum os videbam, cum verba audiebam, non tam afflictam regiam conditionem dolebam,

quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, cum more majorum de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat: in qua quaestione dolor veram vocem elicere possit etiam ab invito: exortus est servus, qui, quem in equuleo appellare non posset, eum accuset solutus.

II. Perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum, quod tanem, cum te penitus recognovi, timere desino: re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, si per se ipsum consideres, grave est. Nemo enim fere est, qui sui periculi iudex non sibi se aequiorem, quam reo, praebeat. Sed tua, C. Caesar, praestans, singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de Rege Dejotaro, quam intelligo, quid de te ceteros velis judicare. Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod tantam causam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: In tuis oculis, in tuo ore vultuque acquiesco; te unum intueor: ad te unum omnis mea spectat oratio: quae mihi ad spem obtinendae veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora. Hanc enim, C. Caesar, causam si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi R. concursus afferret? Quis enim civis ei Regi non faveret, cuius omnem aetatem in po-

populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, coelum denique testarer ipsum. Sic, cum et Deorum immortalium et populi Romani et senatus beneficia in Regem Dejotaram recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio. Quae quoniam angustiora parietes faciunt, actioque causae maxime debilitatur loco; tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre, quo facilius tum aequitas tua, tum audiendi diligentia minuatur hanc perturbationem meam. Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam. Qui, cum videantur neque ingenio, neque usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et cogitatione venerunt.

III. Iratum te Regi Dejotaro fuisse non erant nescii: affectum illum quibusdam incommodis et detrimentis, propter offensionem animi tui, meminérant: teque cum huic iratum, tum sibi amicum cognoverant; cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primum metu, C. Caesar, per fidem et constantiam et clementiam tuam, libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Dejotaro hospes hospiti porrexisti: istam, inquam, dexteram non tam in bellis et in praeliis, quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te ejus dii penates

acceperunt: te amicum et placatum Dejotari Regis arae focique viderunt. Cum facile exorari, Caesar, tum semel exorari soles. Nemo unquam te placavit inimicus, qui ullas resedissee in te simultatis reliquias senserit. Quanquam cui sunt inauditae cum Dejotaro quaerelae tuae? Nunquam tu illum accusavisti, ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompeji amicitiam fuisset, quam in tuam. Cui tamen ipsi Regi veniam te daturum fuisse dicebas, si cum auxilia Pompejo, vel si etiam filium misisset, ipse tamen excusatione aetatis usus esset. Ita cum maximis eum rebus liberares, per parvam amicitiae culpam relinquebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberasti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is Rex, quem Senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum, sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media republ. nati, semperque versati.

IV. Cum audiret, Senatus consentientis auctoritate arma summa: Consulibus, praetoribus, tribunis pl. novis imperatoribus remp. defendendam datam: movebatur animo, et vir huic imperio amicissimus, de salute populi R. extimescebat, in qua etiam suam inclusam esse videbat: in summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit, Con-

sules ex Italia profugisse, omnesque consulares, (sic enim nuntiabatur), cunctum Senatum, totam Italiam esse effusam. Talibus enim nunciis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri subsequerentur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quae cum ita essent, tamen usque eo se tenuit; quoad a Cn. Pompejo ad eum legati literaeque venerunt. Ignosce, ignosce, Caesar, si ejus viri auctoritati Rex Dejotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus. In quem cum Dii atque homines omnia ornamenta congressissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeij memoriam amisimus. Quantum nomen ejus fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi R. quanti Senatus, quanti tui, quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompeij bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus.

V. Ad eum igitur Rex Dejotarus venit, hoc misero fatalique bello, quem antea justis hostilibusque bellis adjuverat; quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate conjunctus: Et venit vel rogatus, ut amicus: vel arcessitus, ut socius: vel evocatus, ut is, qui senatui parere didicisset: postremo venit, ut ad fugientem, non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victo-

riae societatem. Itaque Pharsalico praelio facto, a Pompejo discessit: spem infinitam persequi noluit. Vel officio, si quid debuerat; vel errori, si quid nescierat; satis factum esse duxit: domum se contulit; teque Alexandrinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit: Ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uteris; ille corpus suum periculo objecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, C. Caesar, ut eum amplissimo Regis honore et nomine affeceris. Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suae interficere voluisse: quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam, cujus tanti sceleris fuerit, in conspectu Deorum Penatium necare hospitem: cujus tantae importunitatis, omnium gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen exstinguere: cujus tantae ferocitatis, victorem orbis terrarum non extimescere: cujus tam inhumani et ingrati animi, a quo Rex appellatus esset, in eum tyrannum inveniri: ut haec omittam, cujus tanti furoris fuit, omnes Reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium ar-

ma contra se unum excitare? quoniam ille modo cum regno, cum domo, cum conjuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato?

VI. At, credo, haec homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo? quis tectior? quis prudentior? Quamquam hoc loco Dejotarum non tam ingenio et prudentia, quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est, C. Caesar, hominis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Rom. nomen audivit, Dejotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus; id vos et a viro optimo, et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis? At quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose quidem. Cum, inquit, in castellum Lucejum venisses, et domum Regis, hospitii tui, divertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus Rex te munera re constituerat. Hac te e balneo, prius quam accumberes, ducere volebat. Ibi enim erant armati, qui te interficerant, in eo ipso loco collocati. En crimem, en causa, cur Regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego mehercule, C. Caesar, initio, cum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente existimavi esse corruptum, hac suspitione sum

percussus: medicum indicem subornabit, finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhorrebat. Quid ait medicus? nihil de veneno. At id fieri potuit: primo occultius in potione vel in cibo: deinde etiam impunitus fit, quod, cum est factum, negari potest. Si palam te interemisset: omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset. Si veneno: Jovis illius quidem hospitalis Numen nunquam celare potuisset: homines fortasse celavisset. Quod igitur et occultius conari, et efficere cautius potuit; id tibi, et medico callido, et servo, ut putabat fideli, non credidit: de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit?

VII. At quam festive crimen contextitur? tua te, inquit, eadem, quae semper, fortuna servavit. Negavisti tum te inspicere velle. Quid postea? an Dejotarus, re illo tempore non perfecta, continuè dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum coenavisses, reditum dixeras: itaque fecisti. Horam unam, aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Cum in convivio comiter et jucunde fuisses, tum illuc ivisti, ut dixeras. Quo in loco Dejotarum talem erga te cognovisti, qualis Rex Attalus in P. Africanum fuit, cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia: quae Africanus, inspectante exercitu, accepit. Quod cum praesens Dejotarus regio e-
animo et more fecisset, tu in cubiculum discest

sisti. Obsecro, C. Caesar, repete temporis illius memoriam, pone illum ante oculos diem: vultus hominum te intuentium atque admirantium, recordare. Num quae trepidatio? num qui tumultus? num quid, nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest, cur te lautum voluerit, coenatum noluerit occidere? In posterum, inquit, diem distulit, ut, cum in castellum Lucejum ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi: sed tamen acta res criminose est. Cum, inquit, vomere post coenam velle te dixisses, in balneum te ducere coeperunt. Ibi enim erant insidiae. At te eadem tua fortuna servavit: in cubiculum te ire malle dixisti. Dii te perdant, fugitive: ita non modo nequam et improbus, sed fatuus, et amens es. Quid? ille signa aenea in insidiis posuerat, quae e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes crimina insidiarum. Nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? ita demens ille erat, ut eum, quem conscius tanti sceleris habebat, a se dimitteret? Romam etiam mitteret: ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum, et C. Caesarem, cui fecisset insidias? praesertim cum is unus esset, qui posset de absente se vindicare? et fratres meos, inquit, quod erant conscii, in vincula coniecit. Cum igitur, eos vinciret, quos secum habebat; te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scire dicis?

VIII. Reliqua pars accusationis duplex fuit: una, regem semper in speculis fuisse, cum a te animo esset alieno; altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Nunquam eas copias Rex Dejotarus habuit, quibus inferre bellum populo R. posset; sed quibus fines suos ab incursionibus hostium, et latrociniiis tueretur, et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem majores copias alere poterat: nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad Coelium nescio quem: sed eos, quos misit, quod ire noluerunt, in vincula conjecit. Non quaero, quam verisimile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret; aut, eos, quos misisset, non paruisse; aut qui dicto audientes in tanta re non fuissent: eos vinctos potius, quam necatos fuisse. Sed tamen cum ad Coelium mittetbat, utrum causam illam victam esse nesciebat, an Coelium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia nosset, vel quia non nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo, Caesar: nihil ad tuum equitatum; sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait, nescio quem ex eo numero, servum judicatum. Non arbitror: non audiui. Sed in eo, etiamsi accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

IX. Alieno autem a te animo fuit. Quomodo? Speravit, credo, difficiles tibi Alexandriae fore exitus propter regionis naturam et

fluminis. At eo ipso tempore pecuniam dedit; exercitum aluit: ei, quem Asiae praefeceras, nulla in re defuit: tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque ad aciem praesto fuit. Secutum est bellum Africanum. Graves de te rumores sparsi; qui etiam furiosum illum Coelium excitaverunt. Quo tum erga te Rex animo fuit; qui auctionatus sit, seseque expoliare maluerit, quam tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicaeam, Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent, et celeriter ad se referrent. Itaque cum esset ei nunciatum, Domitium naufragio periisse, te in castello circumsideri; de Domitio dixit verum Graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum: *Pereant amici, dum una inimici intercidant.* Quod ille, si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset. Ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset? Quid deinde? Furcifer quo progreditur? Ait hac laetitia Dejotarum elatum, vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huius fugitivo potest satis supplicii afferre? Dejotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit unquam? Omnes sunt in illo regiae virtutes; quod te, Caesar, ignorare non arbitror: sed praecipue singularis et admiranda frugalitas; etsi

hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege: fortem, justum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hae sunt regiae laudēs: illa privata est. Ut volet quisque accipiat: ego tamen frugalitatem, id est, modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam judico. Haec in illo est ab ineunte aetate, tum a cuncta Asia, tum a Magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus R. qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen adscendit: sed tamen, quidquid a bellis populi Romae vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res, rationesque iungebat: ut non solum Tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias, et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil unquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque aetate saltavit?

X. Imitari potius, Castor, avi tui mores disciplinamque debebas, quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore, maledicere. Quod si saltatorem avum habuisses, neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur: tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret, quibus ille studiis ab ineunte aetate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur; ea tamen illum cuncta, jam aetate exacta, defecerant. Itaque Dejota-

rum cum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset admirari solebamus. Hic vero adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, cum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompejum pater miserat, quos concursus facere solebat? quam se jactare? quam ostentare? quam nemini in illa causa studio et cupiditate concedere? Cum vero, exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fui, post Pharsalicum autem praelium suasor fuisset armorum non deponendorum, sed abjiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio ipsius belli, et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quae non impunitatem solum adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus Dejotarus, qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis accusetur. Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti.

XI. Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant. Rex enim Dejotarus vestram familiam abjectam et obscuram, e tenebris in lucem evocavit. Quis tuum patrem ante, qui esset, quam cujus gener esset, audivit? Sed quamvis ingratis et impie necessitudinis nomen repudiaretis, tamen inimicitias, hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto, concedatur haec quoque acer-

bitatis et odii magnitudo. Adeone, ut etiam omnia vitae, salutisque communis, atque etiam humanitatis jura violentur? Servum sollicitare verbis, spe, promissisque corrumpere: adducere domum, contra dominum armare: hoc est, non uni propinquo, sed omnibus familiis bellum nefarium indicere. Nam ista corruptela servi, si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate aprobata: nulli parietes nostram salutem, nullae leges, nulla jura custodient. Ubi enim id, quod intus est, atque nostrum, impune evolare potest, contraque nos pugnare; fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, cum tribunus pl. M. Scaurum, principem civitatis in judicium populi vocasset, Scaurumque servus ad eum clam domum venisset, et crimina in dominum delaturum se esse dixisset: prehendi hominem jussit, ad Scaurumque deduci. Vide, quid intersit: etsi inique Castorem cum Domitio Comparo: sed tamen ille inimico servum remisit: tu ab avo abduxisti; ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti: ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti. At semel iste est corruptus a vobis? Nonne, cum esset productus, et cum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne etiam ad hunc Cn. Domitium venit? nonne audiente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente,

se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsus esse confessus est?

XII. Quae est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? idcirco in hanc urbem venisti, ut hujus urbis jura, et exempla corrumperes, domesticaque tua immanitate nostrae civitatis humanitatem inquinares? At quam acute collecta crimina? Blesamius, inquit, (ejus enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat tibi) ad regem scribere solebat, te in invidia esse, tyrannum existimari: statua inter reges posita, animos hominum vehementer offensos: plaudì tibi non solere. Nonne intelligis, Caesar, ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? multorum enim civium capita viderat: multos jussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos: multas afflictas et evergas domos, armatis militibus refertum forum: quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. Solus, inquam, es, C. Caesar, cujus in victoria ceciderit nemo, nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimus; is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, una praesertim, cum tam multas videt? Valde enim invidendum est ejus statuis, cujus tropaeis non invidemus. Nam, si locus affert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respon-

deam? Qui nec desideratus unquam a te est, et nonnunquam obstupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est: et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

XIII. Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid ad extremam causae partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Dejotaro reconciliet oratio mea. Non enim jam metuo, ne tu illi succenseas; illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere: quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid amisit: neque se a te multatum arbitratur: sed cum existimaret, multis tibi multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres, non recusavit. Etenim, si Antiochus Magnus ille Rex Asiae, cum, posteaquam a Scipione devictus, Tauro tenus regnare iussus esset, omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus, benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus, modicis regni terminis uteretur: potest multo facilius se Dejotarus consolari. Ille enim furoris multam sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Dejotaro, Caesar, tribuisti, cum et ipsi, et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque conservato, nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se Senatus imminutum putat: magno animo et erecto est, nec unquam succumbet inimicis, ne

fortunae quidem. Multa se arbitratur et peperisse ante factis, et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna, aut quis casus, aut quae tanta possit injuria omnium imperatorum de Dejotaro decreta delere? Ab omnibus enim his est ornatus, qui, postquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt. Senatus vero judicia de illo tam multa tamque honorifica, quae publicis populi R. litteris monumentisque consignata sunt, quae unquam vetustas obruet, aut quae tanta delebit oblivio? Quid de virtute ejus dicam? quid de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixerunt: hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate vivendum contentam virtutem esse. Haec ille reputans, et dies et noctes cogitans, non modo tibi non succenset, (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens), verum omnem tranquillitatem, et quietem senectutis acceptam refert clementiae tuae.

XIV. Quo quidem animo, cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis literis, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omni-que sollicitudine abstraxerit. Jubes enim eum bene sperare, et bono esse animo: quod scio, te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere, meque tuis literis bene sperare, non frustra esse jussum.

Laboro equidem regis Dejotari causa; quocum mihi amicitiam resp. conciliavit, hospitium voluntas utriusque conjunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna ejus efficia in me et in exercitum meum effecerunt. Sed cum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel esse ignotum a te oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui semel a te sint liberati timore. Non debeo, C. Caesar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim: Nihil opus est; Occurrere ipsa solet supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges: et id animo contemplare, quod oculis non potes. Dabis profecto misericordiae, quod iracundiae negavisti. Multa sunt, tuae clementiae monumenta: sed maxime eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit: sociorum vero regum et amicorum, sanctissimum.

XV. Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt: retentum vero et a te confirmatum posteris etiam suis tradituros esse confido. Corpora vero sua, pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras, et Blesamius, et Antigonus, tibi nobisque omnibus jam diu noti; eademque fide et virtute prae-

ditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus: tum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. Exquire de Ble-samio, numquid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit, et criminibus illis pro rege se supponit reum: memoriam tuam implorat, qua vales plurimum: negat unquam se a te in Dejotari Tetrachia pedem discessisse; in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque ad ultimos pro-secutum: cum e balneo exisses, tecum se fuisse; cum illa munera inspexisses coenatus, cum in cubiculo recubuisses; eandemque assiduitatem tibi se praebuisse postridie. Quamobrem, si quid eorum, quae objecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id facinus suum iudices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes, hodierno die sententiam tuam, aut cum summo dedecore miserimam pestem importaturam esse regibus; aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare illorum, crudelitatis est; alterum, conservare, clementiae tuae.

QUAE EST PRO

M. MARCELLO

ARGUMENTUM ORATIONIS.

M. Cl. Marcellus Consul Caesaris potentiae restiterat, et de abrogando Caesaris in Galliis ad quinquennium dato imperio egerat, eoque devenerat acerbitalis, ut Novocomensem jure Latii (quod est, ut Magistratus, quique Magistratum gesserant, Novocomi, cives Romani ex Caesaris beneficio haberentur) gaudentem, levi de causa virgis caesum dimitteret cum contumelia, ut hasce peregrinitatis notas domum referret, Caesarique plagas ostenderet. Marcellus post aciem Pharsalicam Mitylenas se contulit, illic reliquum vitae dulci otio quieturus.

Caesar autem mox post Africam triumphatam dixerat, C. Marcello, Marci nostri fratri, ad Caesaris pedes procumbenti: (nam et is Caesarem deprimere studuerat, ideoque veniam petere cogebatur), se Marco quoque ad Senatus petitionem ignoscere velle: addita tamen commemoratione offensarum. Dolor exinde Marci animo insidebat, et suspicio de majori acerbitate. Sed tamen Caesar auctoritatem ordinis Senatorii dignitatemque reipublicae suis vel doloribus vel suspicionibus maluit anteferre.

Orationis igitur Capita duo sunt: 1. dolor Caesaris ex acerbitate Marcelli; 2. insidiarum suspicio. Ad 1. gratias agit Cicero, quod Caesar auctoritatem Senatus et rempublicam praeponderet suis doloribus. Ad 2. diluit suspicionem de insidiis.

Status quaestionis (ita ob faciliorem intellectum fingamus) est duplex: 1. Comparativus: an Caesar major victoriis, an hac clementia; et hic (quia in laude Caesaris versatur) Demonstrativum dicendi genus est. 2. Deliberat: an adhuc Caesar insidias timere debeat sibi que cavere; et deliberativum genus erit,

Stilus seu dicendi character hujus Orationis mediocris seu mixtus est ex sublimi et sublimi; magis tamen accedit ad sublimem.

Habita est haec Oratio, cum Caesar ex Africa victor rediret, anno V.C. DCCXII. C. Iulio Caesare et M. Aemilio Lepido Coss., cum Cicero LXI. annum aetatis ageret.

Eventus fuit hic: Marcellus Romam tendens a P. Magio Chilone familiari suo occisus est, in Caesarem vero nulla suspicio caedis fuit. Cicero Epist. ad famil. IV. 12. et ad Atticum XIII. 10.

O R A T I O IV.

PRO M. MARCELLO.

1. **D**iuturni silentii, P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit: idemque initium, quae vellem, quaeque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum, in summa potestate, rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam, ac pene divinam, tacitus nullo modo praeterire possum. M. enim Marcello vobis, P. C. reique pub. reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem et auctoritatem, et vobis et reip. conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, P. C. et vehementer angebar, cum viderem, virum talem, tum in eadem causa, in qua ego fuisset, non in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo illo aemulo atque imitatore studiorum, ac laborum meorum, quasi quodam socio, a me, et comite distracto. Ergo et mihi et meae pristinae, vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti, et his omnibus ad bene de omni rep. sperandum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis, et maxime in me ipso, sed paulo ante omnibus, cum M. Marcellum senatui populoque Romano concessisti,

commemoratis praesertim offensionibus, te auctoritatem huius ordinis, dignitatemque reip. tuis vel doloribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis vitae ante actae hodierno die maximum cepit, cum summo consensu senatus, tum praeterea iudicio tuo gravissimo et maximo: ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus ille, cuius ex salute non minor paene ad omnes, quam ad illum ventura sit, laetitia pervenerit. Quod ei quidem merito, atque optimo jure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia, aut ullo genere laudis praestantior?

II. Nullius tantum est flumen ingenii, nulla dicendi, aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit. Tamen hoc affirmo, et hoc pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem, quam eam, quam hodierno die consecutus es. Soleo saepe ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorum populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero proeliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri. Nec vero disjunctissimas terras citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed

victoriis illustratae sint. Quae quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens, aut cogitatio capere possit, amens sim; sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriae sint imperatorum. Et certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus, multum juvant: maximam vero partem quasi suo jure fortuna sibi vindicat: et quidquid est prospere gestum, id pene omne ducit suum. At vero hujus gloriae, C. Caesar, quam es paulo ante adeptus, socium habes neminem: totum hoc, quantum- curque est, quod certe maximum est, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in istius se societatem gloriae non offert: tibi cedit, tuam esse totam, et propriam fatetur. Nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur.

III. Domaisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed tamen ea viciisti, quae et naturam, et conditionem, ut vinci possent, habebant. Nulla est enim tanta vis, quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem,

non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare
ejus pristinam dignitatem: haec qui faciat, non
ego eum cum summis viris comparo, sed simi-
limum deo judico. Itaque, Cai Caesar, bel-
licae tuae laudes celebrabuntur illa equidem non
solum nostris, sed pene omnium gentium lite-
ris atque linguis; neque ulla unquam aetas de-
tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi
res, nescio quomodo, etiam cum legantur, ob-
strepere clamore militum videntur, et tubarum
sono. At vero cum aliquid clementer, mansue-
te, juste, moderate, sapienter factum, in ira-
cundia praesertim, quae est inimica consilio, et
in victoria, quae natura insolens et superba est,
aut audimus, aut legimus: quo studio incendi-
mur, non modo in gestis rebus, sed etiam in
fictis, ut eos saepe, quos nunquam vidimus, di-
ligamus? Te vero, quem praesentem intuemur,
cujus mentem, sensusque, et os cernimus, ut
quidquid belli fortuna reliquum reip. fecerit, id
esse salvum velis, quibus laudibus eferemus?
quibus studiis prosequemur? qua benevolentia
complectemur? Parietes, medius fidius, Cai
Caesar, ut mihi videtur, hujus curiae, tibi gratias
agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit
illa auctoritas in his majorum suorum, et suis
sedibus.

IV. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi,
et memorabili pietate praediti, lacrimas
modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum
meum pectus memoria obfudit: quibus tu etiam
mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem

suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad ad paucos redactam, paene ab interitu vindicasti. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus jure antepones. Haec enim res unius est propria Caesaris: ceterae duce te gestae, magnae illae quidem, sed tamen multo magnoque comitatu. Hujus autem rei tu idem es et dux, et comes: quae quidem tanta est, ut tropaeis monumentisque tuis allatura sit finem aetas: nihil est enim opere aut manufactum, quod aliquando non conficiat et consumat votustas; at vero haec tua justitia, et lenitas animi florescet quotidie magis, ita, ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum adferat laudibus. Et ceteros quidem omnes victores bellorum civilium, jam ante aequitate, et misericordia viceras: hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, non perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quae illa erat adepta, victis remisisti. Nam cum ipsius victoriae conditione jure omnes victi occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriae conditio visque devicta est.

V. Atque hoc Caji Caesaris iudicium, P. C. quam late pateat, attendite. Omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicae misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, a scelere certe liberati sumus. Nam cum M. Marcellum, deprecantibus

vobis, reipublicae Caesar conservavit: memet
mihi, et iterum reipublicae nullo deprecante; re-
liquos amplissimos viros et sibi ipsis, et patriae
reddidit: quorum et frequentiam, et dignitatem
hoc ipso in consessu videtis: non ille hostes
induxit in curiam, sed iudicavit, a plerisque
ignoratione potius, et falso atque inani metu,
quam cupiditate aut crudelitate civile bellum
esse susceptum. Quo quidem in bello semper
de pace agendum, audiendum esse putavi, sem-
perque dolui non modo pacem, sed orationem
etiam civium, pacem flagitantium, repudiari.
Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus
sum arma civilia: semperque mea consilia, pacis
et togae socia, non belli atque armorum fue-
runt. Hominem sum secutus privato officio,
non publico: tantumque apud me grati animi
fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cu-
pидitate, sed ne spe quidem, prudens et sciens,
tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod
quidem meum consilium minime obscurum fuit.
Nam et in hoc ordine, integrare, multa de pace
dixi, et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei
periculo sensi. Ex quo nemo erit tam injustus
rerum aestimator, qui dubitet, quae Caesaris
voluntas de bello fuerit, cum pacis auctores
conservandos statim censuerit, ceteris fuerit
irator. Atque id minus mirum fortasse tum
cum esset incertus exitus, et anceps fortuna belli.
Qui vero victor pacis auctores deligit, is pro-
fecto declarat, se maluisse non dimicare, quam
vincere.

VI. Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quoties ego eum, et quanto cum dolore vidi, cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescen-tem? Quo gratior tua liberalitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non enim jam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae. Vidimus tuam victoriam, praeliorum exitu terminatam; gladium vagina vacuum in urbe non vidimus. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae: ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius vero partis nihil amplius dicam, quam id, quod omnes verebatur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. Quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur; nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si poenas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando, omnem spem salutis ad clementiam victoris, et sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono; et fruire cum fortuna et gloria, tum etiam natura et moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus jucunditasque sapienti. Caetera cum tua recordabere, etsi

persaepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuae congratulabere. De nobis, quos in republica tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis: quae non modo summa bona, sed nimirum audebo, vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut haec a virtute donata, caetera a fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate praesertim, aut pravitate aliqua lapsis, sed opinione officii, stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam reipublicae. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt: contraque summa laus, quod plerique minime timendum fuisse senserunt.

VII. Nunc vero venio ad gravissimam querelam, et atrocissimam suspicionem tuam: quae non tibi ipsi magis, quam cum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, providenda est. Quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo. Tua enim cautio, nostra cautio est; ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens? De tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? An ex eo numero, qui una tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut quo duce omnia summa sit adeptus, hujus

vitam non anteponat suae. An si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici. Qui? omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt; ut aut nulli supersint de inimicis, aut qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cum in animis hominum tantae latebrae sint, et tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam: simul enim augebimus et diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republica, tam nihil unquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tua salute contineri suam? et ex unius tua vita pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos, et incertos eventus valetudinis, et naturae communis fragilitatem extimesco: doleoque, cum respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si vero ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarumque consensio, quem deum, etiam si cupiat, opitulari posse reipublicae credamus?

VIII. Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae jacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, percussa atque prostrata: constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendae libidines, propaganda soboles; omnia, quae, dilapsa jam fluxerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili bello, tantoque animorum ardore et ar-

morum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet, et ornamenta dignitatis, et praesidia stabilitatis suae: multaque uterque dux faceret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt: quibus, praeter te, mederi nemo potest.

Itaque illam tuam praeclarissimam et sapientissimam vocem invitus audiui: *satis te diu vel naturae vixisse, vel gloriae.* Satis, si ita vis, naturae fortasse: addo etiam, si placet, gloriae; at quod maximum est, patriae certe parum. Quare omitte quaeso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam: noli nostro periculo sapiens esse. Saepe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebro dicere, *Satis te tibi vixisse.* Credo: sed tum id audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses. Nunc cum omnium salutem civium, cunctamque rempubl. res tuae gestae complexae sint: tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quae cogitas, nondum jeceris. Hic tu modum tuae vitae, non salute reipublicae, sed aequitate animi defines? Quid, si istud ne gloriae quidem tuae satis est? cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parumne igitur, inquires, gloriam magnam relinquemus? Immo vero aliis, quamvis multis, satis: tibi uni parum. Quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certe parum est tum, cum est aliquid amplius. Quod si rerum tuarum immortalium, Cai Caesar, hic exitus

futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est: vide, quaeso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriae: siquidem gloria est illustris, ac pervadata multorum et magnorum, vel in suos vel in patriam, vel in omne genus hominum, fama meritorum.

IX. Haec igitur tibi reliqua pars est: hic restat actus; in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eaque tu in primis composita, summa tranquillitate et otio perfruare: tumte, si voles, cum et patriae, quod debes, solveris, et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum, quod cum venerit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit? Quanquam iste tuus animus nunquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit; contentus fuit, semperque immortalitatis amore flagravit. Nec vero haec tua vita ducenda est, quae corpore et spiritu continetur; illa, inquam, illa vita est tua, quae, vigeat memoria saeculorum omnium: quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostendes, oportet, quae quidem, quae miretur, iam pridem multa habet: nunc etiam, quae laudet, expectat. Obstopescent posteri certe imperia, provincias, Rhenum-Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munerera, triumphos.

phos audientes et legentes tuos. Sed, nisi haec urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modo nomen tuum longe atque late; sedem quidem stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, cum alii laudibus ad coelum res tuas gestas efferent: alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restinxeris; ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post saeculis de te iudicabunt: et quidem haud scio, an incorruptius, quam nos. Nam et sine amore et sine cupiditate, et rursus sine odio, et sine invidia iudicabunt. Id autem, etiam si tunc ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit: nunc certe pertinet, esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio.

X. Diversae voluntates civium fuerunt, distractaeque sententiae. Non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam, et castris dissidebamus. Erat autem obscuritas quaedam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset: multi quid sibi expediret: multi, qui deceret: nonnulli etiam, quid liceret. Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello: vicit is, qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio aut morte dignos iudicaret. Arma ab

aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui, armorum periculo liberatus, animum tamen retinet armatum: ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit. Quae enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed jam omnis fracta dissensio est armis, et extincta aequitate victoris: restat, ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, Cai Caesar, salvo, et in ista sententia, qua cum antea, tum hodie vel maxime usus est, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui haec salva esse volumus, et hortamur, et obsecramus, ut vitae, ut saluti tuae consulas; omnesque tibi, ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipso sentio, quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus et corporum pollicemur.

XI. Sed, unde est orsa, in eodem terminetur oratio; maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt: quod ex omnium precibus et lacrymis sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere: a me certe dici volunt, cui necesse est quodammodo, et quod volunt, et quod decet et quod M. Marcello a te huic ordini populoque Romano et Reipublicae reddito, fieri intelligo. Nam laetari omnes, non ut de unius solum, sed u

de communi omnium salute, sentio. Quod autem summae benevolentiae est, quae mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praeter eum quidem, cederem nemini, cum id solitudine, cura, labore tamdiu praestiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum: certe hoc tempore, magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

O R A T I O V.

QUAE EST

P R O Q. L I G A R I O.

ARGUMENTUM ORATIONIS.

Ex hac Oratione constat, quod Tubero, vel Pansa pater ejus, Ligarium vehementer accusavit, tanquam Africam tenuerit contra Caesarem, eamque Pompejanis Regique Jubae servarit, Tuberone, a Senatu eo misso, excluso. Cicero negat quidem Ligarium illa culpa teneri, aut saltem minus quam ipse Tubero, quippe qui Africam mox traditurus fuisset Pompejanis: quandoquidem a Varo, Africam tenente, terra prohibitus querelas suas detulit ad Cn. Pompejum. Sed submissione et deprecatione solitae Caesaris clementiae magis nititur orator.

Status sunt duo: Defensio et Deprecatio.

Partes quatuor. Exordium, Narratio, Contentio, Peroratio.

Stilus dicendi est mediocris, acutus et subtilis.

Habita oratio Caesare ex Africa victore redeunte, A. V. C. 707. Julio Caesare III. M. Aemilio Coss. cum Cicero annum aetatis LXI ageret.

Genus est iudiciale, quatenus accusatur et defenditur Ligarius.

Eventus fuit talis, ut Caesar permotus hac oratione ad clementiam absolverit crimine Ligarium.

O R A T I O V.
P R O Q. L I G A R I O.

AD C. CAESAREM.

1. **N**ovum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem inauditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse: idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quae est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quo me vertam, nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignorance tua ad hominis miseri salutem abuterer: sed quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut opinor; praesertim cum meus necessarius, C. Pansa, fecerit, ut id iam integrum non esset; omisssaque controversia, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, cum a te non liberationem culpa, sed errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum; sed tamen ita confitentem: se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis. Q. igitur Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione et civibus, et sociis ita se probavit, ut decedens

Considius provincia, satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Q. Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus; cui sic praefuit in pace, ut et civibus, et sociis gratissima esset ejus integritas et fides. Bellum subito exarsit; quod, qui erant in Africa ante audierunt geri, quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim coeco quodam timore, primo salutis, post etiam studii sui, quaerebant aliquem ducem: cum Ligarius domum spectans et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit; ad eum statim concursam est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferabatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit.

II. Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modo nulum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo haec duo tempora carent crimine:

anum, cum est legatus profectus: alterum, cum efflagitatus a provincia praepositus Africae est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit: quod si est criminis, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticae potius, quam Romae: cum P. Attio, quam cum concordissimis fratribus: Cum alienis esse, quam cum suis maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amorem: hic aequo animo esse potuit, belli discidio distractus a fratribus? Nullum igitur babes, Caesar, adhuc in Q. Ligario signum, alienae a te voluntatis, cujus ego causam, animadvertite quaeso, qua fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, praedicatione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse: nec tuas tacitas cogitationes extimescit: nec, quid tibi de alio audienti, de se ipso occurrat, reformidat.

III. Vide, quam non reformidem: vide, quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur. Quantum potero, voce contendam, ut hoc populus R. exaudiat. Suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant summa contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me,

antequam vidit, reip. reddidit: qui ad me ex Aegypto literas misit, ut essem idem, qui fu-
issem: qui cum ipse imperator in toto imperio
populi R. unus esset, esse me alterum passus
est; a quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuncium
perferente, concessos fasces laureatos tenui,
quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique
se salutem putavit dare, si eam nullis spolia-
tam ornamentis dedisset. Vide, quaeso, Tu-
bero, ut, qui de meo facto non dubitem dicere,
de Ligarii non audeam confiteri. Atque haec
propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de
se eadem dicerem, ignosceret, cujus ego indu-
striae, gloriaeque faveo, vel propter propin-
quam cognationem, vel quod ejus ingenio, stu-
diisque delector, vel quod laudem adolescentis
propinqui existimo etiam ad meum aliquem fru-
ctum redundare. Sed hoc quaero, quis putet
esse crimen, fuisse in Africa Ligarium? nempe
is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit, et
prohibitum se a Ligario queritur, et certe con-
tra ipsum Caesarem est congressus armatus.
Quid enim, Tubero, districtus ille tuus in acie
Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro
petebat? qui sensus erat armorum tuorum?
quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid
cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo; commo-
veri videtur adolescens: ad me revertar. Iisdem
in armis fui.

IV. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi,
ut quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur
impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est,

eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero: quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina excellens, genus hoc causae quod esset, non viderit. Nam si vidisset, quovis profecto, quam illo modo, a te agi maluisset. Arguis fatentem: non est satis. Accusas eum, qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem, quam tu: aut, ut tu vis, parem. Haec non modo mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo. Externi isti sunt mores; usque ad sanguinem incitari solet odium aut levium Graecorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo suo, ne cum ejus filio consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exultat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita vis. At illud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos odebat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse jubebat occidi, nullo postulante: praemiis etiam invitabat. Quae tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est.

V. Ego vero istud non postulo, inquires. Ita me hercle existimo, Tubero. Novi enim te, novi

patrem, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac familiae vestrae, virtutis, humanitatis, doctrinae, plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia. Itaque certe scio, vos non petere sanguinem: sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quae est igitur alia, praeter mortem? Si enim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc vero multo acerbius, multoque est durius. Quod nos domi petimus, precibus et lacrimis, prostrati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes, quam hujus humanitati: id ne impetremus, pugnabis? et in nostrum fletum irrumpes? et nos jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? Si, cum hoc domi faceremus, quod et fecimus, et ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irrupisses, et clamare coepisses: *Caesar, cave ignoscas; cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereatur*, nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id a te in foro oppugnari? et in tali miseria multorum, perfugium misericordiae tollere? Dicam plane, C. Caesar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te inquam, obtines (intelligo, quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse velent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui cum a te nemini ignosci velent, im-

pedirent clementiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Caesari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto et misericordii mendacio, salutii civi calamitoso consultum esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis, refellere aut coarguere nostrum mendacium, et si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Caesarem nolle, aliud nolle misereri. Tu diceres: *Cave, Caesar, credas: fuit in Africa Ligarius: tulit arma contra te.* Nunc quid dicis? *cave ignoscas.* Haecne hominis, ad hominem vox est? qua qui apud te, C. Caesar utetur, suam citius abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam.

VI. Ac primus aditus, et postulatio Tuberonis haec, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quid nam novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant: alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus, praeter te adhauc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeratur, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divina

necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, paricidii, liceat Cn. Pompejo mortuo, liceat multis aliis carere. Quando quisquam ex te, Caesar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi a te contumeliam propulsare? Quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, et dignitatem tuam? Quid? tu cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Caesar, tua in me maxima merita, tanta certe non viderentur, si me, ut sceleratum, a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de rep. bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium, utrisque cupientibus remp. salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pene par: non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe ea judicanda est, quam dii adjuverunt. Cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus?

VII. Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad nostram: utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligario ex Africa exire,

an vobis in Africam non venire? Poteramusne, inquires, cum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat: vos tum parvistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae: sed hoc non concedo, ut quibus rebus gloriemini in vobis, easdem, in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex Sen. Con. cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat se excusare. Haec ego novi propter omnes necessitates, quae mihi sunt cum L. Tuberone: domi una eruditi, militiae contubernales, post affines, in omni denique vita familiares. Magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur, Tuberonem domi manere voluisse. Sed ita quidam agebat, ita reip. sanctissimum nomen opponebat, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit. Una est profectus cum iis: quorum erat una causa: tardius iter fecit. Itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius. Nam si crimen est ullum, voluisse: non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendam, obtinere voluisse, quam aliquem se maluisse: atque is tamen aliquis Ligarius, non fuit. Varus imperium se

habere dicebat: fasces certe habebat. Sed quoquomodo sese illud habet, haec querela vestra, Tubero; quid valet? *Recepti in provinciam non sumus.* Quid si essetis? Caesarine eam tradituri fuissetis, an contra eum retenturi?

VIII, Vide quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciae. Si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere. Non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero quod nunquam cogitavit, facturum fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam, in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causae, aliena voluntas, conventus firmi atque magni. Quaero, quid facturi fuissetis? quanquam, quid facturi fueritis, non dubitem, cum videam, quid feceritis. Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti, ut perhibetis summa cum injuria. Quomodo id tulistis? acceptae injuriae querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quod si Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompejum. Quae est ergo apud Caesarem querela, cum eum accusatis, a quo queramini vos prohi-

bitos contra Caesarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros, etiam si a Varo, et quibusdam aliis prohibiti essetis. Ego autem confitebor culpam esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione privaverit.

IX. Sed vide, quaeso, C. Caesar, constantiam ornatissimi viri, L. Tuberonis, quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? Constantiam dico? nescio, an melius patientiam possem dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut a quibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate rejectus, ad eas ipsas partes rediret? Magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia, nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut etiam cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent; honos, nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam luerunt: hoc certe praecipuum Tuberonis fuit quod justo cum imperio ex S. C. in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus: non domum, ne iners: non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam, in Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat rejectus cum injuria. Quid? cum ista res nihil commovisset

ejus animum, ad quem veneratis: languidiore, credo, studio in causa fuistis: tantummodo in praesidiis eratis: animi vero a causa abhorrebant. An, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? Pacis equidem semper auctor fui: sed tum sero. Erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus: tu certe praecipue, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quanquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victoriae.

X. Haec ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiae vestrae, aut Caesarem beneficii sui poeniteret. Nunc quaero, utrum vestras injurias an reip. persequamini. Si reipublicae, quid de vestra in ea causa perseverantia respondetis? si vestras; videte, ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore patetis, cum ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Caesar, in causa Ligarii occupatus esse? num de ejus facto dicere? quidquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis, vel clementiae, vel misericordiae tuae. Causas, Caesar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo; Ignoscite, judices: erravit, lapsus est: non putavit, si unquam posthac. Ad parentem sic agi solet. Ad judices: Non fecit non cogitavit, falsi testes, fictum crimen. Dic te, Caesar, de facto Ligarii judicem esse, qui-

bus in praesidiis fuerit, quaere. Taceo: ne haec quidem colligo, quae fortasse valerent etiam apud judicem. Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus; tum etiam totus animo et studio tuus. Ad judicem sic agi solet, sed ego ad parentem loquor. Erravi, temere feci, poenitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto, ut ignoscas oro. Si nemo impertravit, arroganter: si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te sit locus etiam pro altero deprecandi? Quanquam neque in hac oratione spes est posita causae, nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii.

XI. Vidi enim, et cognovi, quid maxime spectares, cum pro alicujus salute multi laborarent: causas apud te rogantium graviores esse, quam vultus, neque spectare, quam tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quam preces: ab iisque te moveri maxime, quorum iustissimum dolorem videas in petendo. In Q. Ligario conservando, multis tu quidem gratum facies necessariis tuis; sed hoc, quaeso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatis-

simos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae, ac robur reip. proponere. Nosti optime homines: animadvertite horum omnium moestitiam, et dolorem: hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes; lacrymas, squaloremque ipsius, et filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Caesar putare, de unius capite nos agere. Aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt, aut tres ex civitate exterminandi: quodvis exilium his est optatius, quam patria, quam domus quam dii patentes, uno illo exulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymae, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quae vicit. Te enim dicere audiebamus: Nos: omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent: te omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L. Corfidium, hosce omnes equites Rom. qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum fuerunt? Atque his maxime irascebamur, hos requirebamus, et his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos: ut quemadmodum cetera, quae dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiat. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt? Quis est, qui deorum consensum conspirantem,

et paene conflatum, in hac prope aequalitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abreptus est unus: qui, si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti.

XII. Sed ierit ad bellum; discesserit non a te solum, verum etiam a fratribus: hi te orant tui. Equidem, cum tuis omnibus negotiis interesses, memoria teneo, qualis T. Ligarius quaestor urbanus fuerit erga te, et dignitatem tuam. Sed parum est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus illo quaestoris officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud, (neque enim haec divinabat) nisi ut tu eum tui studiosum, et bonum virum judicares, nunc a te supplex fratris salutem petit, quam hujus admonitus officio cum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris, neque nobis necessariis suis, sed etiam reip. condona-veris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo, M. Marcello, fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et hinc omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti: et

si ille dies tibi gloriosissimus, populo Rom. gratissimus fuit: noli obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaere. Nihil est enim tam populare, quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec gratior misericordia est. Homines enim ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis: nec natura tua melius, quam ut velis conservare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura brevior. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum, quam aut me, aut quemquam, loqui tecum; finem jam faciam, tantum te admonebo, si illi absenti salutem dederis; praesentibus his omnibus te daturum.

FRAGMENTA

EX ORATIONE IN VERREM.

*Narratio de rapinis Verris ex Antiocho
rege Syriae.*

O tempora! o mores! .... Venio nunc non jam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed ad ejusmodi facinus, in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videantur: in quo dii immortales violati, existimatio atque auctoritas nominis populi Romani imminuta, hospitium spoliatum ac proditum, ab alienati scelere istius a nobis omnes reges amicissimi, nationesque, quae in eorum regno ac ditione sunt. Nam reges Syriae, regis Antiochi filios pueros, scitis Romae nuper fuisse: qui venerant non propter Syriae regnum, nam id sine controversia obtinebant, ut a patre, et a majoribus acceperant: sed regnum Aegypti ad se, et ad Selenen, matrem suam, pertinere arbitrabantur. Hi ipsi posteaquam temporibus Reipublicae exclusi, per senatum agere, quae voluerant, non potuerunt, in Syriam in regnum patrium profecti sunt. Eorum alter, qui Antiochus vocatur, iter per Siciliam facere voluit. Itaque, isto praetore, venit Syracusas.

Hic Verres hereditatem sibi venisse arbitratus est, quod in ejus regnum ac manus venerat is, quem iste et audierat multa secum

praeclara habere, et suspicabatur. Mittit homini munera satis large: haec ad usum domesticum. Vini, olei quod visum erat: etiam tritici, quod satis esset, de suis decumis. Deinde ipsum regem ad coenam vocavit: Exornat ample, magnificeque triclinium: exponit ea, quibus abundabat, plurima ac pulcherrima vasa argentea. Namque aurea nondum fecerat. Omnibus curat rebus instructum, et paratum ut sit convivium. Quid multa? Rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum, et se honorifice acceptum arbitraretur. Vocat ad coenam deinde ipse praetorem: exponit suas copias omnes, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius, et maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex una gemma pergrandi, trulla excavata, manubrio aureo. De qua, credo, satis idoneum, satis gravem testem, Q. Minucium dicere audistis. Iste unum quodque vas in manus sumere, laudare, mirari. Rex gaudere, praetori populi Romani satis iucundum, et gratum illud esse convivium. Postquam inde discessum est, cogitare iste nihil aliud (quod ipsa res declaravit) nisi, quemadmodum regem ex provincia spoliatum, expilatumque dimitteret.

Mittit rogatum vasa ea, quae pulcherrima apud illum viderat: ait se suis caelatoribus velle ostendere. Rex, qui istum non nosset, sine ulla suspicione libentissime dedit. Mittit etiam trullam gemmeam rogatum: velle se eam diligentius considerare. Ea quoque ei mittitur.

Nunc reliquum, Iudices, attendite, de quo et vos audistis, et populus Romanus non uunc primum audiet: et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum est. Candelabrum e gemmis clarissimis, opere mirabili perfectum, reges hi, quos dico, Romam cum attulissent, ut in Capitolio ponerent: quod nondum etiam perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt, neque vulgo ostendere, ac proferre voluerunt: ut et magnificentius videretur, cum suo tempore in cella Jovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, cum pulchritudo ejus recens ad oculos hominum, atque integra perveniret. Statuerunt id secum in Syriam reportare: ut cum audissent simulacrum Jovis optimi Maximi dedicatum legatos mitterent, qui cum ceteris rebus illud quoque eximium, atque pulcherri- mum donum in Capitolium afferrent. Pervenit res ad istius aures, nescio quomodo. Nam rex id celatum voluerat: non quo quidquam metue- ret, aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante perciperent oculis, quam populus Romanus. Iste petit a rege, et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere, neque se aliis videndi potestatem esse facturum.

Antiochus qui animo et puerili esset, et regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in praetorium involatum quam occultissime deferrent. Quo posteaquam attulerunt, involucrisque rejectis constituerunt: iste clamare coepit, dignam rem esse regno

Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et plurimis gemmis esse debebat: ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia: ea magnitudine, ut intelligi posset, non ad hominum apparatus, sed ad amplissimi templi ornamentum esse factum. Quod cum satis jam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Iste ait, se velle illud etiam atque etiam considerare, nequaquam se esse satiatum. Jubet illos discedere et candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur.

Rex primo nihil metuere, nihil suspicari. Dies unus, alter, plures: non referri. Tum mittit rex ad istum, si sibi videatur, ut reddat. Jubet iste posterius, ad se reverti. Mirum illi videri. Mittit iterum. Non redditur. Ipse hominem appellat: rogat, ut reddat. Os hominis, insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret, quodque ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum: quod Jovi Optimo maximo, quod populo Romano servari videret, id sibi ut donaret, rogare, et vehementer petere coepit. Cum ille se, et religione Jovis Capitolini et hominum existimatione impediri diceret, quod multae nationes testes essent illius operis, ac muneris: iste homini minari accerrime coepit. Ubi videt eum nihilo magis minis, quam precibus, permoveri: repente hominem de provincia jubet ante noctem decedere. Ait se comperisse, ex ejus regno piratas in Siciliam esse venturos.

Rêx maximo conventu, Syracusis, in foro, ne quis forte me in crimine obscuro versari, atque affingere aliquid suspitione hominum arbitretur, in foro, inquam, Syracusis flens, ac deos hominesque contestans, clamare coepit candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset, quod in templo clarissimo, populo Romano monumentum suae societatis, amicitiaeque esse voluisset, id sibi Verrem abstulisse: de ceteris operibus ex auro et gemmis, quae sua penes illum essent, se non laborare: hoc sibi eripi, miserum esse, et indignum. Id etsi antea jam mente, et cogitatione sua, fratrisque sui, consecratum esset: tamen tum se in illo conventu civium Romanorum dare, donare, dicare, consecrare Jovi Optimo maximo, testemque ipsum Jovem suae voluntatis ac religionis adhibere.

Quae vox? quae latera? quae vires hujus unius criminis querimoniam possint sustinere? Rex Antiochus, qui Romae ante oculos omnium nostrum biennium fere comitatu regio atque ornatu fuisset: is cum amicus, et socius populi Romani esset, amicissimo patre, avo, majoribus, antiquissimis, et clarissimis regibus, opulentissimo, et maximo regno, praeceps e provincia populi Romani exturbatus est.

Quemadmodum hoc accepturas nationes exterarum; quemadmodum hujus tui facti famam in regna aliorum, atque in ultimas terras perventuram putasti, cum audierint a praetore populi Romani in provincia violatum regem, sp-

liatum hospitem, eiectum socium populi Romani, atque amicum? Nomen vestrum, populi Romani, odio, atque acerbitati scitote nationibus exteris, Iudices, futurum, si istius haec tanta injuria impunita discesserit. Sic omnes arbitrabuntur, praesertim cum haec omnino fama de nostrorum hominum avaritia, et cupiditate percrebruerit, non istius solius hoc esse facinus, sed eorum etiam, qui approbarint. Reges multae liberae civitates, multi privati opulenti ac potentes, habent profecto in animo Capitolium sic ornare, ut templi dignitas, imperiique nostri nomen desiderat. Qui si intellexerit, interverso regali hoc dono, graviter vos tulisse grata fore vobis, populoque Romano sua studia, ac dona arbitrabuntur. Sin hoc vos in rege tam nobili: in re tam eximia, in injuria tam acerba, neglexisse audierint; non erunt tantamente, ut operam, curam pecuniam impendant in eas res, quas vobis gratas fore non arbitrentur...

Vobis autem, iudices, quid hoc indignius aut quid minus ferendum videri potest? Verresne habebit domi suae candelabrum Jovis Optimi maximi e gemmis auroque perfectum? Cujus fulgore collucere, atque illustrari Jovis Optimi maximi templum oportebat, id apud istum in ejusmodi conviviis constituetur, quae domesticis stupris flagitiisque flagrabunt? In istius leononis turpissimi domo, simul cum ceteris Chelidonis hereditariis ornamentis, Capitolii orna-

menta ponentur? Quid huic sacri unquam fore, aut quid fuisse religiosi putatis, qui nunc tanto scelere se obstrictum esse non sentiat? qui in iudicium veniat, ubi ne precari quidem Jovem Optimum Maximum, atque ab eo auxilium petere more omnium possit? a quo etiam dii immortales sua repetunt in eo iudicio, quod hominibus ad suas res repetendas est constitutum? Miramur Athenis Minervam, Deli Apollinem, Junonem Sami, Pergae Dianam, multos praeterea ab isto deos tota Asia Graeciaque violatos, qui a Capitolio manus abstinere non potuerit? Quod privati homines de suis pecuniis ornant, ornaturique sunt, id C. Verres ab regibus ornari non est passus. Itaque hoc nefario scelere concepto, nihil postea tota in Sicilia neque sacri, neque religiosi esse duxit. Ita sese in ea provincia per triennium gessit, ut ab isto non solum hominibus, verum etiam diis immortalibus bellum indictum putaretur.

De Siculis. Crudelitas in navarchis innocentibus. Verres in forum venit; navarchos vocari jubet. Qui nihil metuerent, nihil suspicarentur, statim accurrunt. Iste hominibus miseris, innocentibusque injici catenas imperat. Implorare illi fidem populi Romani, et quare id faceret, rogare.

Tunc iste hoc causae dicit, quod classem praedonibus prodidissent. Fit clamor, et admiratio populi, tantam esse in homine impudentiam atque audaciam, ut aliis causam cala-

mitatis attribueret, quae omnis propter avaritiam ipsius accidisset: aut, cum ipse praedonum socius putaretur, aliis proditionis crimen inferret: deinde, hoc quinto decimo die crimen esse natum, postquam classis esset amissa.... Veniunt Syracusas parentes, propinque miserorum adolescentium, hoc repentino calamitatis suae commoti nuntio; vinctos aspiciunt catenis liberos suos, cum istius avaritiae poenam collo, et cervicibus suis sustinerent. Adsunt, defendunt, proclamant: fidem tuam, quae nusquam erat, nec unquam fuit, implorant.

Pater aderat Dexio Tindaritanus, homo nobilissimus, hospes tuus, cujus tu domi fueras, quem hospitem appelleras. Eum cum illa auctoritate et miseria videres praeditum, non te ejus lacrymae, non senectus, non hospitii jus, atque nomen a scelere aliquam ad partem humanitatis revocare potuit.

Sed quid ego hospitii jura in hac tam immani bellua commemoro? qui Sthenium Thermitanum, hospitem suum, cujus domum per hospitium exhausit, et exinanivit, absentem in reos retulerit, causa indicta, capite damnarit: ab eo nunc hospitiorum jura, atque officia quaeramus? Cum homine enim crudeli nobis res est, an cum fera, atque immani bellua? patris lacrymae de innocentis filii periculo non movebant? cum patrem domi reliquisses: filium tecum haberes: te neque praesens filius de liberorum caritate, neque absens pater de indulgentia patria commonebat?...

Fuit in illis navarchis Heracliensis quidam Furius, homo, quamdiu vixit, domi suae non solum, post mortem tota Sicilia clarus, et nobilis. In quo homine tantum animi fuit, non solum ut istum libere laederet; nam id quidem, quoniam moriendum videbat, sine periculo se facere intelligebat: verum morte proposita, cum lacrymans in carcere mater noctes diesque assideret, defensionem causae suae scripsit: quam nunc nemo est in Sicilia, quin habeat, quin legat, quin tui sceleris et crudelitatis ex illa oratione commonefiat. In quo docet, quot a civitate sua nautas acceperit: quot et quanti quemque dimiserit: quot secum habuerit: item de ceteris navibus dicit. Quae cum apud te diceret, virgis oculi verberabantur. Ille morte proposita, facile dolorem corporis patiebatur. Clamabat, id quod scriptum reliquit. „Facinus esse indignum, plus impudicissimae mulieris apud te de Cleomenis salute, quam de sua vita lacrymas matris valere.„ Deinde etiam illud video esse dictum, quod si recte vos populus Romanus cognovit, non falso ille iam in ipsa morte de vobis praedicavit: „Non posse Verrem, testes interficiendo, crimina sua extinguere: gravio-rem apud sapientes iudices se fore ab inferis testem, quam si vivus in iudicium produceretur: tum, avaritiae solum, si viveret: nunc, cum ita esset necatus, sceleris, audaciae, crudelitatis testem fore. Jam illa praeclara.„ Non testium modo catervas, cum tua res ageretur, sed a diis manibus innocentium poenas, scele-

ratorumque furias in tuum iudiciū esse venturas: sese ideo levio-rem casum suum fingere, quod jam ante aciem securium tuarum, Sestii-que, tui carnificis, vultum et manum vidisset, cum in conventu civium Romanorum jussu tuo securi cives Romani ferirentur. Ne multa, Judices; libertate, quam vos sociis dedistis, hac ille in acerbissimo supplicio miserrimae servitutis abusus est... Hic cuncti Siculi, fidelissimi, atque antiquissimi socii, plurimis affecti beneficiis a majoribus nostris, graviter commoventur, et de suis periculis, fortunisque omnibus pertimescunt.

Illam clementiam, mansuetudinemque nostri imperii in tantam crudelitatem, inhumanitatemque esse conversam! condemnari tot homines uno tempore, nullo crimine! defensionem suorum furtorum praetorem improbum ex indignissima morte innocentium quaerere! Nihil addi jam videtur, Judices, ad hanc improbitatem, amentiam, crudelitatemque posse.... Includuntur in carcerem condemnati: supplicium constituitur in illos: sumitur de miseris parentibus navarchorum: prohibentur adire ad filios: prohibentur liberis suis cibum, vestitumque ferre. Patres hi, quos videtis, jacebant in limine, matresque miserae pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberorum exclusae: quae nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum ore excipere sibi liceret. Aderat janitor carceris, carnifex praetoris, mors,

terrorque sociorum et civium, lictor Sestius: cui ex omni gemitu, doloreque certa merces comparabatur. Ut adeas, tantum dabis: ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum. Nemo recusabat. Quid? ut uno ictu securis afferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur? ne saepius feriat? ne cum sensu doloris aliquo, aut cruciatu spiritus auferatur? Etiam ob hanc causam pecunia lictori dabatur.

O magnum: atque intolerandum dolorem! o gravem, acerbamque fortunam! non vitam liberorum, sed mortis celeritatem pretio redimere cogebantur parentes. Atque ipsi etiam adolescentes cum Sestio de eadem plaga, et de uno illo ictu loquebantur. Idque postremum parentes suos liberi orabant, ut levandi cruciatus sui gratia lictori pecunia daretur. Multi et graves dolores inventi parentibus, et propinquis: multi. Verum tamen mors sit extrema. Non erit. Estne aliquid ultra, quo progredi crudelitas possit? Reperietur. Nam, illorum liberi cum erunt securi percussi, ac necati, corpora feris obicientur. Hoc si luctuosum est parenti, redimat pretio sepeliendi potestatem,..... Quis tam fuit illo tempore durus et ferreus: quis tam inhumans, praeter unum te, qui non illorum aetate, nobilitate, miseria, commoveretur? Ecquis fuit, quin lacrymaretur? quin ita calamitatem putaret illorum, ut fortunam tamen non alienam, periculum autem commune agi arbitraretur? Feriuntur securi. Laetaris tu in omnium gemitu, et triumphas: testes avaritiae tuae

gaudes esse sublato. Errabas, Verres, et vehementer errabas, cum te maculas furtorum, et flagitiorum tuorum, sociorum innocentium sanguine eluere arbitrare: praeceps amentia ferebare, qui te existimares avaritiae vulnera crudelitatis remediis posse sanare. (Etenim quanquam illi sunt mortui sceleris tui testes, tamen ex illo ipso numero navarchorum aliqui vivunt, et adsunt: quos, ut mihi videtur, ab illorum innocentium poena fortuna ad hanc causam reservavit..... Per deos immortales! Iudices, quo tandem animo sedetis? aut haec quemadmodum auditis? Utrum ego desipio, et plus quam satis opus est, doleo in tanta calamitate miseriaque sociorum? an vos quoque hic acerbissimus innocentium cruciatus, et moeror pari sensu doloris afficit?.... Eorumne populorum cives, eorumne agrorum alumnos, ex quibus maxime vis frumenti quattuordecim plebi Romanae, illorum operis, ac laboribus quaeritur; qui a parentibus, spe nostri imperii, nostraeque aequitatis, suscepti, educatique sunt, ad C. Verris nefariam immanitatem, et ad ejus securem funestam esse servatos?.....

Quo confugient socii? quem implorabunt? qua spe denique, ut vivere velint, tenebuntur, si vos eos deseritis? Ad senatum devenient, qui de Verre supplicium sumat? Non est usitatum, non senatorium. Ad populum Romanum confugient? Facilis et causa populi. Legem enim sociorum causa iussisse, et vos ei legi custodes, ac vindices praeposuisse dicet.

Hic locus est igitur unus, quo perfugiant: hic portus, haec arx, haec ara sociorum: quo quidem nunc non ita confugiunt, ut antea in suis repetendis rebus solebant. Non argentum, non aurum, non vestem, non mancipia repetunt: non ornamenta, quae urbibus, fanisque erepta sunt. Metuunt homines imperiti, ne jam haec populus Romanus concedat, et jam fieri velit. Patimur enim jam multos annos, et silemus, cum videamus: ad paucos homines omnes omnium nationum pecunias pervenisse. Quod eo magis ferre aequo animo, atque concedere videmur, quia nemo istorum dissimulat: nemo laborat, ut obscura sua cupiditas esse videatur....

O R A T I O VI.

QUAE EST I.

I N L. C A T I L I N A M

ARGUMENTUM ORATIONIS.

L. Sergius Catilina, nobilis genere, et Africae nuper Propraetor, luxuria et quae inde exoritur, egestate commotus, urbis incendendae, et procerum interficiendorum consilia cepit, in societatem assumtis Lentulo iterum Praetore, Cethego, aliisque nobilissimis, nec non nequissimis quoque Romanae juventutis. Aliquoties vero de insidiis, quas in foro et campo Martio consulatus competitoribus struxerat, vel fortuna vel consiliis dejectus: cum tandem in M. Leccae domo nocturnos conventus ageret, et Consulis sibi virtutem obstare quereretur; reperti sunt duo equites, qui promitterent, se mane salutandi causa ad Ciceronem ituros, ipsumque in lecto occisuros esse. Haec cum Fulvia quaedam ex amatore, conjurationis socio, vix dum coetu dimisso, audivisset, eadem nocte insidias Ciceroni patefecit, qui clausis foribus percussores summovit, et Senatu in aede Jovis Statoris habito, gravissima hac Oratione Catilinam, qui et ipse in Senatum ve-

nerat, perstrinxit, et ut in castra Manlii Centurionis, quem ad sollicitandos Syllae colonos in Etruriam praemiserat, quamprimum discederet, etiam atque etiam hortatus est.

Genus causae proprie non statuitur, nisi a deliberativo genere multum habere dicamus, dum de exitu Catilinae agit; magis vero ad invectivas referenda est haec Oratio, adeoque ad genus demonstravium.

Habita est Oratio in Senatu anno V. C. DCXCVI. Id. Nov. anno eatatis Cic. XLIV. ipso et M. Antonio Coss.

Eventus fuit, ut Catilina urbe egredere-
tur noctu.

ORATIO VI.
IN L. CATILINAM I.

HABITA IN SENATU.

I. **Q**uousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus senatus habendilocus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris; quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! senatus haec intelligit, consul videt, hic tamen vivit. Vivit? imo vero etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum. Nos autem viri fortes, satisfacere reipubl. videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jampridem oportebat, in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero vir amplissimus P. Scipio, Pontifex maxi-

mus Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicae, privatus interfecit: Catilinam vero orbem terrae caedere atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod Q. Servilius Ahala Sp. Melium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coërcerent. Habemus enim Senatusconsultum in te, Catilina, vehemens et grave: non deest reipublicae consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos dico aperte, consules desumus.

II. Decevit quondam senatus, ut L. Opius Cos. videret, ne quid respublica detrimenti caperet: nox nulla intercessit, interfectus est propter quasdam seditionum suspensiones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatusconsulto C. Mario et L. Valerio Coss. permissa est respublica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum pl. et C. Servilium praetorem mors ac reipubl. poena, remorata est? At nos vicesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tanquam in vagina reconditum, quo ex S. C. confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio P. C. me esse clementem, cupio in tantis reip.

periculis non dissolutum videri: sed jam me ipsum inertiae nequitiaeque condemno. Castra sunt in Italia contra remp. in Etruriae faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum ducemque hostium intra moenia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipubl. molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius, factum esse dicant. Verum ego hoc, quod jam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiam te cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra remp. possis: multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. Teneris undique, luce sunt claria nobis tua consilia omnia, quae etiam

mecum licet recognoscas. Meministine me ante diem XII. Kalend. Novembr. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VI. Kalend. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu; caedem te optimatum contulisse in ante diem V. Kal. Novembris, tum, cum multi principes civitatis Roma, non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra remp. non potuisse? cum tu discessu ceterorum; nostra tamen, qui remansissemus, caede contentum te esse dicebas. Quid? cum tute Praeneste Kalend. ipsis Novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres; sensistine illam coloniam meo jussu, meis praesidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, planeque sentiam.

IV. Recognosce mecum tandem illam superiorem noctem; jam intelliges, multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicae. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Leccae domum; convenisse eodem complures ejusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas. Video enim esse

hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam remp. habemus? in qua urbe vivimus? Hic, hic sunt in nostro numero, P. C. in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de rep. sententiam rogo: et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti, quo quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti te ipsum jam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam tum morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfectores pollicerentur. Haec ego omnia, vix dum etiam coetu vestro dimisso, comperi; domum meam majoribus praesidiis munivi atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis ac summis viris ad me venturos id temporis esse praedixeram.

V. Quae cum ita sicut, Catilina, perge, quo coepisti, egredere aliquando ex urbe, patent portae: proficiscere. Nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant: educ tecum etiam omnes tuos, si minus: quam plurimos: parga urbem: magno me metu liberabis.

dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam taetram tam horribilem, tamque infestam reipublicae pestem toties jam effugimus: non est saepius in uno homine salus summa periclitanda reipublicae. Quam diu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi: cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato. Denique quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti: quanquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicae esse conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis: templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium et vastitatem vocas. Quare, quoniam id quod primum, atque hujus imperii, disciplinaeque majorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. Nam si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus; sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina reipublicae. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante,

facere, quod jam tua sponte, faciebas? Exire ex urbe consul hostem, jubet: interrogas me, num in exilium? non jubeo, sed, si me consulis, suadeo.

VI. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit? In qua nemo est, extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo, qui non oderit. Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret infamiae? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam, ferrum, aut ad libidinem facem praetulisti? Quid vero? nuper cum morte superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuum fecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? Quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis idibus senties. Ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem sed ad summam reipublicae, atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi hujus vitae haec lux, Catilina aut hujus coeli spiritus esse jucundus, cum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalend. Januar. Lepido et Tullo Coss. stetisse in comitio cum telo? manum, consulum et prin-

cipum civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam reipubl. obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multo postea commissa. Quoties tu me designatum, quoties me consulem interficere conatus es? quod ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione, et ut ajunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil adsequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica, sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo et elapsa est? Tamen ea carere diutius non potes: quae quidem, quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere.

VII. Nunc vero quae tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paulo ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simulatque adsedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi, mehercule mei, si me isto pacto metue-

rent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et si me meis civibus injuria suspectum tam graviter, atque offensum viderem, carere me aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet: tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas, odium omnium justum et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses: ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. Nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit, et jam diu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare. Hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit et quodammodo tacita loquitur: Nullum aliquot jam annis facinus exstitit, nisi per te; nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civum necesse, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera: tu non solum ad negligendas leges ac quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli. Nunc vero me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpaverit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem

eripe: si verus, ne opprimar sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.

VIII. Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid? quod vitandae suspitionis causa apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus, etiam ad me venire ausus es, atque, ut domi meae te asservarem, rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moenibus, contineremur; ad Q. Metellum praetorem venisti, a quo repudiatus ad sodalem tuum virum optimum M. Marcellum demigrasti; quem tu videlicet et ad custodiendum te, diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipsum jam dignum custodia iudicaverit? Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si hic morari aequo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam; fugae solitudinique mandare? Refer, inquis, ad senatum, (id enim postulas) et, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum esse dicis. Non referam id, quod abhorret et a meis moribus, et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rempubl. metu: in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid

est Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem; jam mihi consuli hoc ipso in templo jure optimo senatus vim et manus intulisset: de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt; cum tacent, clamant. Neque his solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima: sed etiam illi equites R. honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paulo ante exaudire potuisti: quorum ego vix abs te jam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae jam pridem vastare studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

IX. Quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditare? ut ullum tu exilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales duint? tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti, dummodo ista privata sit calamitas, et a reip. periculis sejungatur. Sed ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut tempo-

ribus reipubl. concedas, non est postulandum, neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut saepe jam dixi, proficiscere: ac si mihi inimico, ut praedicas, tuo, conflare vis invidiam, recta perge in exilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exilium ieris jussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer Patriae bellum, exulta impio latrocinio: ut a me non ejectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quanquam quid ego te invitem, a quo jam sciam esse praemissos, qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati? sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido, et funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari ad caedem proficiscens solebas? a cujus altaribus saepe istam dextram impiam ad necem civium transtulisti.

X. Ibis tandem aliquando, quo te jam pridem, tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem, ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exerevit, fortuna servavit. Nunquam tu non medo otium,

sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis, conflatam improborum manum. Hic tu qua laetitia perfruere? quibus gaudiis exultabis? quanta in voluptate bacchabere? cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitae studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: jacere humi non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis occisorum. Habes, ubi ostentes illam praeclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cum te a consulatu repoli, ut exul potius tentare, quam consul vexare remp. posses; atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

XI. Nunc, ut a me, P. C. quandam prope justam patriae querimoniam detester ac deprecer: percipite quaeso diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respubli. loquatur: M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, prin-

cipem conjurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immixtus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mosne majorum? at persaepe etiam privati in hac rep. perniciosos cives morte multarunt. An leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui a republ. defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione majorum tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed si quis est invidiae metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? An cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt; tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum?

XII. His ego sanctissimis reipublicae vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu judicarem, P. C. Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum et Flacci, et superiorum complurium sanguine

non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certe verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminet, non videant, aut ea, quae vident, dissimulent: qui spem Catilinae mollihus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit, extinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta reipubl. pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium.

XIII. Etenim jamdiu, P. C. in his periculis conjurationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quod-

dam tempus cura et metu esse relevati; periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reipubli. Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque affligantur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius poena, vehementius vivis reliquis, ingravescet. Quare P. C. secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod saepe jam dixi, secernantur a nobis: desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos, et faces ad inflammandam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de rep. sentiat. Polliceor hoc vobis, P. C. tantam in nobis Coss. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce omnibus, Catilina, cum summa reip. salute et cum tua peste ac perniciē, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis, atque imperii verē nominamus, hunc, et hujus socios a tuis aris,

ceterisque templis, et tectis urbis, ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se, ac nefaria societate conjunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

SENTENTIAE.

Non est saepius in uno homine salus reipublicae periclitanda.

Qui civibus suis suspectum se atque offensum videt, carere aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici malle debet.

Patria est communis nostrum omnium parens.

Invidia virtute parata, gloria, non invidia putanda est.

Saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrisque jactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur: deinde multo gravius vehementiusque affliguntur.

ORATIO VII.

QUAE EST

IN L. CATILINAM II.

ARGUMENTUM ORATIONIS.

Catilina praecedenti Oratione vehementer a Cicerone increpatus, intempesta nocte Roma discessit ad Manliana castra, dato interea negotio Cethego, Lentulo, ceterisque sociis, ut maturarent consilia, quoniam ipse propediem cum magno exercitu urbi sit superventurus. Proximo post obitum Catilinae die Cicero hac oratione populo Romano gratulatur: quod magno metu liberatus sit, ostenditque, a Catilina ejusque sociis non timendum esse, ob militiam ejus multis nominibus infirmam et inutilem.

Haec oratio in principio habet speciem gratulationis; sed progreditur statim ad deliberatorium quoddam genus, cum maxime id agitur, quo agnoscant, Catilinam jam nullum esse cum omnibus suis copiis.

Eventus non alius est, quam qui in hoc argumento Orationis fuit propositus.

ORATIO VII.

IN L. CATILINAM II.

AD QUIRITES.

I. **T**andem aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel eiecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla jam pernicies a monstro illo, atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus: palam jam cum hoste, nullo impediante, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium coniecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit: quanto tandem illum moerore

adfectum esse et profligatum putatis? Jacet ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum atque abjectum esse sentit, et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget. Quae quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque projecit.

II. At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exultat, et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitale hostem non comprehenderim potius, quam emiserim: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemtum esse L. Catil. et gravissimo supplicio adfectum jampridem oportebat: idque a me et mos majorum, et hujus imperii severitas, et resp. postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quae ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli a vobis omne periculum judicarem: jampridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae periculo sustulisset. Sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multassem, fore, ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem; rem hac deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis,

quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset. Tongillum mihi eduxit, quem amare in praetexta calumnia coeperat: Publicium, et Munatium, quorum aes alienum contractum in popina nullum reipublicae motum affere poterat: reliquit quos viros? quanto alieno aere? quam valentes? quam nobiles? vos videtis.

III. Itaque ego illum exercitum et Gallicanis legionibus, et hoc delectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoribus, ex iis, qui vadimonia deserere, quam illum exercitum, maluerunt: quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos quos video volitare in foro quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic, permanent mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me perlata

esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? nae illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

IV. Quod expectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam aperte conjurationem contra rempub: videretis: nisi vero si quis est, qui Catilinae similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus, severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam rempublicam, si quidem hanc sentinam urbis egerit! uno, me hercule, Catilina exhausto relevata mihi et recreata respubli: videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi, aut excogitari potest, quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? Quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam vero quae tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amoris flagitiosissime serviebat: aliis

fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo. verum etiam adjuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? Nemo non modo Romae, sed nec ullo in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris foedus adsciverit.

V. Atque ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae esse fateatur: nemo in scena levior et nequior, qui se non ejusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus frigore, et fame, et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, cum industriae subsidia, atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumerentur. Hunc vero si sui fuerint comites secuti, si, ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges; o nos beatos! o rempublicam fortunatam! o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanae audaciae, ac tolerandae: nihil cogitant, nisi caedes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt, fortunas suas abligurierunt: res eos iampridem, fides deficere nuper coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino et alea comessationes solum et scorta quaererent, essent illi qui-

dem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, confecti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum, atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod; et poenas jamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare jam plane, aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit reipublicae. Nulla est enim natio, quam per timescamus: nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute, terra marique pacata: domesticum bellum menet: intus insidiae sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum: Quae sanari poterunt, quacunque ratione sanabo; quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant, aut si in urbe, et in eadem mente permanent, ea quae merentur, expectent.

VI. At enim sunt, Quirites, qui dicant, a me in exilium ejectum esse Catilinam. Quod

ego si verbo adsequi possem, istos ipsos ejicerem, qui haec loquuntur. Homo enim videlicet timidus, et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exilium jussus est, paruit, quievit. Hesterno die cum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Jovis Statoris vocavi; rem omnem ad Patres Conscriptos detuli: quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit, quis denique ita adspexit, ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? Quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hic ego, vehemens ille consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quaesivi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam fuisset, nec ne. Cum ille homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera. Quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proxima constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cum haesitaret, cum teneretur, quaesivi, quid dubitaret proficisci eo, quo jam pridem pararet: cum arma, cum secures, cum fascies, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suae fecerat, scirem esse praemissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? etenim, credo, Manlius iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Rom: suo nomine indixit, et illa castra nunc

non Catilinam ducem exspectant: et ille ejectus in exilium; se Massiliam, ut ajunt, non in haec castra, conferet.

VII. O conditionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae reipublicae! Nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit: deseruerit suos, consilium belli faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris et belli, iter ad fugam atque in exilium converterit; non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exilium ejectus a consule, vi et minis esse dicetur: et erunt, qui illum si hoc fecerit, non improbum, sed miserum: me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dummodo a vobis hujus horribilis belli, ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse a me, dummodo eat in exilium: sed, mihi credite, non est iturus. Nunquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiat: sed triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant,

idem, si interfectus esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses, ire malit. Ille autem si, me hercule, hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset: tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere. Nunc vero cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis, Roma profectus est, optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur.

VIII. Sed cor tandiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest: non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ulcisci studeo, quam sanare, et ipsos placare reipub: neque id, quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui magno in aere alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species honestissima: sunt enim locupletes: voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus, et copiosus sis, et dubites

de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim expectas! bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras patas? An tabulas novas? errant, qui istas a Catilina expectant: meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris, fructibus praediorum: et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt; aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra remp. quam arma laturi.

IX. Alterum genus est eorum, qui quamquam premuntur, aere alieno, dominationem tamen expectant: rerum potiri volunt: honores, quos quiescens repub: desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc praecipendum videtur, unum scilicet et idem, quod ceteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicae: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas praeterea copias militum: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi, contra tantam vim sceleris praesentes auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum

summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis, et sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se consulēs, ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident, id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est aetate jam affectum, sed tamen exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Fesulis Sylla constituit: quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumtuosius insolentiusque jactarunt. Hi dum aedificant tanquam beati: dum praediis lecticis, familiis magnis, conviviiis apparatis delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut si salvi esse velint, Sylla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Qirites, in eodem genere praedatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur.

X. Quartum genus est sane varium, et mistum, et turbulentum, qui jam pridem premuntur: qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim

etiam sumtibus in vetere aere alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam inficiatores lentos esse arbitror, qui homines primum si stare non possunt, corruant, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem si vivere honeste non possunt, periri turpiter velint; aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco. Nam neque divelli ab eo possunt: et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium est Catilinae, de ejus delectu, imo vero de complexu ejus ac sinu: quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitae, et vigilandi labor in antelucanis coenis exprimitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare et amari, neque cantare, et saltare, sed etiam sicas vibrare, et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in repub. seminarium

Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his praesertim jam noctibus? Quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod in convivis nudi saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam!

XI. Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia, vestrosque exercitus, et primum gladiatori illi confecto et saucio, consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum, florem totius Italiae ac robur, educite. Jam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumultis silvestribus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, praesidia cum illius latronis inopia atque egestate debeo conferre. Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quae inter se confligunt, contendere velimus; ex eo ipso, quam valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnati, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum, hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc

scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudine: hinc continentia, illinc libido; denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copiae cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione configit. In huiusmodi certamine ac praelio, nonne etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari?

XII. Quae cum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi ut urbi sine vestro metu ac sine ullo tumultu, satis esset praesidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes, municipesque vestri certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbes suas finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum et certissimam fore putavit, quanquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem, omniumque

vestrum, in urbe a Catilina relictis sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem: mihi autem cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portae custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, consulere sibi possunt. Qui vero in urbe se commoverit, cujus ego non modo factum, sed inceptum ullum, coram me contra patriam deprehendero: sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum, ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt.

XIII. Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut res maximae minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce et imperatore, sedetur. Qued ego sic administrabo, Quirites, ut si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint: illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque poena vos

omnes jam salvi esse possitis. Quae quidem ego, neque mea prudentia, neque humanis consilis fretus, polliceor vobis, Quirites; sed multis, et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt. Quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut quam urbem pulcherrimam florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terramarique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

SENTENTIAE.

Quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebrios sobriis, dormientes vigilantibus?

Quae in republica sanari possunt, quaecunque ratione sananda sunt: quae resecanda sunt, ad perniciem civitatis manere non debent.

Tanti esse oportet bono Magistratui invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dummodo a republica belli periculum depellatur.

Stultum est cum agris, cum aedificiis, cum argento, cum familia, cum rebus omnibus ornatus ac copiosus sis, dubitare de possessione tua detrahere ac fidem acquirere.

Qui premuntur alieno aere, dominationem expectant: rerum potiri volunt: honores, quos quieta republica desperant perturbata consequi se posse arbitrantur.

Multi minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrantur.

Illud profecto perficiendum est magistratui, omnibus in republica turbatis, ut ne quis bonus intereat, paucorumque poena omnes salvi esse possint.

O R A T I O VIII.

QUAE EST TERTIA

I N L. C A T I L I N A M.

ARGUMENTUM ORATIONIS.

Cicero hac Oratione captos esse conjurationis principes, opera et indicio legatorum Allobrogum, qui Romam venerant conquestum de magistratuum injuriis, edocet, et sublatum jam imminentis periculi metum, re porro, quemadmodum gesta erat, explicata, significat. Tum habere bonum animum Quirites jubet, quod gestum sit, acceptum diis immortalibus refert; rogat, ut cum ipse, ne iis hominum audacissimorum nefariae scelerataeque mentes nocere possent, sua vigilantia providerit, ipsi vicissim, ne quando sibi noceant, curam suscipiant. Conclusio est, Jovem ut venerentur, gratias ei agant, et supplicationem digne celebrent, et ut sua tecta vigiliis custodiisque defendant.

Videtur haec Oratio habita pridie Non. Decembr. ipso illo die, quo Lentulus et alii conjurati simul comprehensi, et in Senatum introducti sunt: sententiaeque de illis dictae a principibus, ut in custodiam traderentur.

Genus orationis deliberativum est maxime. Suadet enim populo, ut gratias diis agat, et supplicationem a Senatu decretam celebret.

O R A T I O III.

IN L. C A T I L I N A M III.

AD QUIRITES.

I. **R**empubicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flamma, atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam, et vobis conservatam ac restitutam videtis. Et si non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur: quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta conditio: et quod sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur; profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit Romulum ad deos immortales benevolentia famaue sustulimus: esse apud vos, posterisque vestros in honore debet is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam totius urbis templis, delubris, tectis, ac moenibus subjectos prope jam ignes, circumdatosque restinximus: iidemque gladios in rempublicam districtos retudimus, mucronesque eorum a jugulis vestris rejecimus. Quae

quoniam in senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut et quanta, et quam manifesta, ut qua ratione investigata et comprehensa sint, vos qui ignoratis, et expectatis, scire possitis. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces Romae reliquisset: semper vigilavi, et providi, Quirites, quemadmodum in tantis, et tam absconditis insidiis salvi esse possemus.

II. Nam tum, cum ex urbe Catilinam eiciebam, (non enim jam vereor huius verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit), sed tum, cum illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum manum, simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore, et scelere esse inflammatos sciebam, eos esse nobiscum, et Romae remansisse; in eo omnes dies noctesque consumsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis, salutis vestrae provideretis, cum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum, belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa, a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodem

itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturium, atque huic datas esse ad Catilinam litteras; facultatem mihi oblatam putavi, ut quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a diis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu, et a vobis manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum, et C. Pontinum praetores fortissimos atque amantissimos reipublicae viros, ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de republica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt: et cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt, atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cujusquam suspicionem multos fortes viros eduxerunt: et ego ex praefectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor assidue in reipublicae praesidio, cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta, cum jam pontem Mulvium cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vulturcius, fit in eos impetus: educuntur, et ab illis gladii, et a nostris: res erat praetoribus nota solis, ignorabatur a ceteris.

III. Tum interventu Pontini atque Flacci, pugna, quae erat commissa, sedatur, litterae quaecunque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus traduntur: ipsi comprehensi ad me,

cum jam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium, statim, ad me, nihil dum suspicantem vocavi. Deinde item accersitur P. Statilius, et post eum C. Cethegus; tardissime autem Lentulus venit, credo, quod literis dandis, praeter consuetudinem, proxima nocte vigilarat. Cum vero summis ac clarissimis hujus civitatis viris, qui audita re, frequentes ad me mane convenerant, litteras a me prius aperiri, quam ad Senatum referrem, placeret; ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus injectus civitati videretur: negavi me esse facturum, ut de periculo publico, non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis reipublicae periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. Atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpitium praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiatorum extulit.

IV. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam jussu senatus dedi: hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine timore indicaret. Tum ille, cum vix se ex magno timore recepisset, dixit: a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut servorum praesidio uteretur, et ad urbem quam primum cum exercitu acce-

deret: id autem eo consilio, ut cum urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent, caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille, qui et fugientes exciperet, et se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli iusjurandum sibi et literas a Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt: atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quamprimum mitterent, pedestres sibi copias non defuturas. Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis aruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, et Syllam fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vigesimus. Hanc autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis, Saturnalibus caedem fieri, atque urbem incendi placeret; Cethego nimium id longum videri.

V. Ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego signum, cognovit: nos linum incidimus, legimus. Erat scriptum ipsius manu, Allobrogum senatui et populo, sese, quae eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare, ut item illi facerent, quae sibi legati eorum praecepissent. Tum Cethegus, qui

paulo ante aliquid de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensae, respondisset, dixissetque, se semper bonorum feramentorum studiosum fuisse: recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientia convictus, repente conticuit. Introductus Statilius, cognovit manum et signum suum: recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, et quaesivi, cognosceretne signum: annuit. Est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos; quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque literae. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit: post autem aliquanto, toto jam indicio exposito atque edito, surrexit: quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis: quamobrem domum suam venissent; itemque a Vulturcio. Qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent; quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus, tum ille subito scelere demens, quanta vis conscientiae esset, ostendit. Nam, cum id posset inficiari, repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud, et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subito proferri

litteras, atque aperiri jussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum et manum cognovit. Erant autem scriptae sine nomine, sed ita: *Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Cura, ut vir sis, et cogita, quem in locum sis progressus; et vide, quid jam tibi sit necesse. Cura ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum.* Gabinius, deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima sunt visa argumenta, atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique uniuscujusque confessio, tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam inter se aspiciebant, ut non jam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur.

VI. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului de summa reipub. quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum S. C. ex memoria vobis, Quirites, quid Senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea reipub. periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pontius praetores, quod eorum opera

forti fidelique usus essem, merito ac jure laudantur, atque etiam viro forti collegae meo laus impertitur, quod eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, a suis et reipublicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, tum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat: in M. Caeparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam, erat indicatum: in P. Furium, qui est ex his coloniis, quas Faesulas L. Sylla deduxit: in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus: in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta conjuratione, tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum poena, republi. conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est, Quirites: quid mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit: et his decreta verbis est, *Quod Urbem Incendiis, Caede cives, Italiam bello Liberassem.* Quae supplicatio si cum ceteris conferatur, Quirites, hoc intersit; quod ceterae, bene gesta, haec una, conservata republica, constituta

est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quanquam patefactus indicibus et confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat; tamen magistratu se abdicavit; ut quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

VII. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos jam, et comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum moenibus urbis continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat: appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum: consilio autem neque lingua, neque manus deerat. Jam ad ceteras res conficiendas, certos homines, delectos ac descriptos habebat; neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam acrem, tamen perditis rebus diligen-

tem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, (dicam id, quod sentio, Quirites) non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. Non ille vobis Saturnalia constitueret, neque tanto ante exitium ac fati diem reipubl. denuntiasset, neque commisisset, ut signum, ut litterae suae, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum unquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in rempubl. conjuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset; quamquam, quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri atque obstiti: tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset: neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam, tanta pace, tanto otio, tanto silentio, liberassemus.

VIII. Quanquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu, atque consilio et gesta, et provisa esse videantur. Idque cum conjectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse: tam vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam, ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces, ardoremque coeli, ut fulminum jactus, ut terrae motus ceteraque, quae tam multa, nobis consulibus,

facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere dii immortales viderentur: hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque praetermittendum, neque relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta et Torquato coss. complures in Capitolio turres de coelo esse percussas, cum et simulacra deorum immortalium depulsa sunt, et statuae veterum hominum dejectae, et legum aera liquefacta. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus: quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum aruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia, et legum interitum, et bellum civile ac domesticum, et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati, suo numine prope fata ipsa flexissent. Itaque illorum responsis tunc et ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla, quae ad placandum deos pertineret, praetermissa est: iidemque jusserunt, simulacrum Jovis facere majus, et in excelso collocare, et contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum, et forum curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quae clam essent inrita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a S. P. Q. R. perspicui possent. Atque illud ita collocandum consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque

a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur.

IX. Hic quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, tam praeceps, tam mente captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, caedes, incendia interitumque reipublicae comparari, et ea a perditis civibus, quae tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur; ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo jussu et conjurati, et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? Quo collocato, atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus et vos, quae erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus: ille, ille Jupiter restitit: ille Capitolium, ille haec templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum sollicitatio

sic a Lentulo, ceterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis, et barbaris, commissaeque literae nunquam essent profecto, nisi a diis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat, quae populo Romano bellum facere et posse, et non nolle videatur, spem imperii et rerum amplissimarum, ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id nonne divinitus factum esse putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt.

X. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores diis immortalibus iusti habiti sunt, ac debiti, sed profecto iustiores nunquam. Erepti enim ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati, me uno togato duce et imperatore, vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissentiones, neque solum eas, quas audistis, sed et has, quas vosmet ipsi meministis et vidistis, L. Sylla P. Sulpicium oppressit: ex urbe ejecit C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius Cos. armis ex urbe collegam suum expulit. Omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea

Cinna cum Mario: tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriae crudelitatem postea Sylla: ne dici quidem opus est, quanta diminutione civium, et quanta calamitate reipublicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus reipublicae luctum, quam ceterorum. Atque illae dissensiones erant hujusmodi, Quirites, quae non ad delendam, sed ad commutatam rempublicam pertinerent. Non illi nullam esse rempublicam, sed in ea, quae esset, se esse principes: neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipublicae quaesivit, ejusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internecione civium judicatae sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur; ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini, et cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitisset: tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset: et urbem et cives integros incolumesque servavi.

XI. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis:

postulo, praeterquam hujus diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et collocari volo. Nihil me mutam potest delectare, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostrae res alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero aeternam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatus mei propagatam: unoque tempore in hac republica duos cives extitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terrae, sed caeli regionibus terminaret: alter ejusdem imperii domicilium sedemque sequaret.

XII. Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quae illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi vivendum sit cum illis quos vici ac subegi; isti hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si ceteris recta sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere. Mentis enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in re publica dignitas, quae me semper tacita defendet: magna vis est conscientiae,

quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacesamus. Quod si omnes impetus domesticorum hostium depulsi a vobis se in me unum converterint: vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae, periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod jam ad vitae fructum possit aquiri: praesertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat adscendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem: ut si qua est invidia in conservanda republica suscepta, laedat invidos, mihi valeat od gloriam. Denique ita me in republica tractabo, ut meminerim semper quae gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis ac vestrum: atque in vestra tecta discedite, et ea, quamquam jam periculum est depulsum, tamen aequae, ac prior nocte, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo.

SENTENTIAE.

Non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur: quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta conditio: quod sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur.

ORATIO IX.

QUAE EST QUARTA.

IN L. CATILINAM.

ARGUMENTUM ORATIONIS.

In hac oratione refert de supplicio conjuratorum, qui custodiae traditi erant, et simul quid ipse sentiat, ostendit, idque inter duas sententias variantes. Una nempe Junii Silani est: qui tanquam Consul designatus, omnium primus de more rogatus, ut mors conjuratis poena esset, censebat; altera C. Caesaris, Aedilis Curulis, qui volebat, ut aeternis tenebris, vinculisque mandarentur, bona eorum publicarentur, vitam tamen retinerent. Laudat quidem

Cicero utramque sententiam: eam tamen, quam Silanus dixerat, sequendam censet. Memoriam sui Consulatus a Senatu postulat; si quid sibi acciderit, parvum filium commendat; hortatur, ut de conjuratorum ducibus, cum agatur in eo salus civitatis universaeque reipublicae, diligenter fortiterque decernant: suum et in Consulatu et in omni vita praesidium auxiliumque pollicetur.

Oratio est suasoria, et ad deliberativum genus referenda: conjuratis enim deprehensis, duabus dictis sententiis, de electione poenae deliberat.

Dicta est Non. Decembr. in templo Jovis Statoris.

Stylus omnium quatuor Orationum est altus, gravis, et qui tantam rem tantumque Consullem decet.

Eventus fuit ut de conjuratis captivis supplicium sumeretur in carcere, ubi ipsis gulae laqueo frangebantur.

O R A T I O IX.

IN SENATU

IN L. CATILINAM IV.

Video P. C. in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos: video, vos non solum de vestro ac reipublicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in malis, et grata in dolore vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales, quaeso, deponite, atque obliti salutis meae, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si haec conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores, cruciatusque perferrem, feram non solum fortiters sed etiam libenter, dummodo meis laboribus, vobis Populoque Romano dignitas salusque pariat. Ego sum ille consul, P. C. cui non forum, in quo omnis aequitas continetur: non campus, consularibus auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus; non denique haec sedes honoris, sella curulis, unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit. Ego multa taci, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse vo-

luerunt, ut vos P. C. Populumque Romanum ex caede misera, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem reipublicae fore putavit, cur ego non laeter, meum consulatum ad salutem reipublicae prope fatalem extitisse?

II. Quare, P. C. consulite vobis, prospicite patriae: conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras; populi Romani nomen salutemque defendite: mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi, ac mereor, relatueros gratiam esse: deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis moerore non movear, horumque omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis: neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica tanquam obsidem consulatus mei: neque ille, qui expectans hujus exitum diei adstat in conspectu meo gener. Moveor his rebus omnibus,

sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam si vis aliqua me oppresserit, potius quam et illi, et nos una cum republica pereamus. Quare P. C. incumbite ad reipublicae salutem, circumspicite omnes procellas, quae impendent, nisi providetis; non T. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit: non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Saturninus, qui C. Memmiam occidit, in discrimen aliquod; atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: sed tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium eadem, ad Catilinam accipiendum, Romae restiterunt. Tenentur litterae, signa, manus, denique uniuscujusque confessio; sollicitantur Allobroges; servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est initum consilium, ut interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reipublicae nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur.

III. Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam judiciis judicavistis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, et mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactam esse conjunctionem decrevistis. Deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret praetura, coëgistis: tum, quod eum, et ceteros, de quibus judicavistis, in custodiam dandos censuistis: maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini.

Postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur. Sed ego institui referre ad vos, P. C. tanquam integrum, et de facto, quid judicetis, et de poena, quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, et nova quaedam misceri, et concitari mala jampridem videbam; sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem a civibus, nunquam putavi. Nunc quidquid est, quocunque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, et obscure serpens multas jam provincias occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest. Quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

IV. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani, qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos: alterum C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate, et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum

vita privare conati sunt, qui delerē imperium, qui populi Rom: nomen exstinguere; punctum temporis frui vita, et hoc communi spiritu non putat oportere: atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac republica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam; sed aut necessitatem naturae, aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam saepe libenter oppetiverunt: vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis; difficultatem, si rogare: decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam, et ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putet esse suae dignitatis recusare. Adjungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum, aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet. Bona praeterea publicari jubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore, animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerant:

quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam.

V. Nunc P. C. ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc in republica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc autore et cognitore hujusce sententiae, mihi populares impetus pertimescendi. Sin illam alteram; nescio an amplius mihi negotii contrahatur: sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicae vincat. Habemus enim a C. Caesare, sicut ipsius dignitas, et majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam, tanquam obsidem perpetuae in rempublicam voluntatis. Intellectum est, quid intersit inter levitatem concionatorum, et animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudius tertius in custodiam cives Romanos, dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis praemiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit, quid de tota re et causa judicarit. At vero C. Caesar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipublicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniae jussu populi poenas reipublicae dependisse. Idem ipsum Lentulum largitorem et prodigum non putat, cum

de perniciē populi Romani, exitio hujus urbis tam acerbe, tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare, et sancit in posterum, ne quis hujus supplicio levando se jactare, et in perniciē populi Romani posthac popularis esse possit. Adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis, etiam egestas et mendicitas consequatur.

VI. Quamobrem sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem populo carum atque jucundum: sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leviozem fuisse. Quanquam, P. C. quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salva republica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, luxem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, et furor in vestra caede bacchantis. Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse confessus est: purpu-

ratum esse hunc Gabinium: cum exercitu venisse Catilinam; tum lamentationem matrum-familias, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco. Et quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo. Etenim quaero, si quis paterfamilias liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo quam acerbissimum sumserit, utrum si clemens, ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt: qui singulas uniuscujusque nostrum domos, et hoc universum reipublicae domicilium delere conati sunt: qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis, in patriae civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus reipublicae, crudelior nudius tertius est visus, cum sororis suae, foeminae lectissimae, virum praesentem et audientem, vita privandum esse dixit: cum avum jussu coss. interfectum, filiumque ejus impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile

factum? quod initum dolendae reipubl: consilium? Largitionis voluntas tum in republica versata est, et partium quaedam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus: ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reipublicae minueretur. Hic ad evertenda fundamenta reipublicae Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam, diripiendamque Catilinae. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario, nimis aliquid severe statuuisse videamini? cum multo magis sit verendum, ne remissione poenae crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in accerbissimos hostes fuisse videamur.

VII. Sed quae exaudio, P. C. dissimulare non possum. Jactantur enim voces, quae perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigenda. Omnia et provisa et parata, et constituta sunt, P. C. cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, et ad communes fortunas conservandas, voluntate. Omnes ad sunt omnium ordinum homines, omnium denique aetatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post ur-

hem conditam, haec inventa sola, in qua omnes sentiunt unum atque idem, praeter eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio, et secerno libenter: neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, dii immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem salutemque consentiunt? Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliiue concedunt, ut vobiscum de amore reipublicae certent: quos ex multorum annorum dissensione ad hujus ordinis societatem, concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum, atque haec causa conjungit. Quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicae partem esse venturum. Pari studio defendendae reipublicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros, scribas item universos: quos cum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non haec templa, adspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa, et hoc commune patriae solum, cum sit carum, tum vero dulce atque jucundum?

VIII. Operae praetium est P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam civitatis censecuti, hanc vere suam patriam esse judicant: quam quidam hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatae fortunae, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat, qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem, voluntatis. Quare si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem coeptum atque tentatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perdit, qui non ipsum illum sellae, atque operis, et quaestus quotidiani locum; qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, imo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quaestus, frequentia civium sustinetur, alitur otio: quorum si quaestus, oclusis tabernis minui solet, quid tandem incen-

sis futurum est? Quae cum ita sint, P. C. vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini, providete.

IX. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis, atque ex media morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram, reservatum: omnes ordines ad conservandam rempublicam mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus et telis impiae conjurationis, vobis supplex manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et capitolium, vobis aras penatium, vobis illum ignem Vestae perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa deorum atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de conjugum vestrarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui: quae non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exagratasque fortunas una nox pene delerit. Id ne unquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque haec, non ut vos, qui mihi studio pene praecurritis, excitarem, locutus sum; sed ut mea vox, quae debet esse

in republica princeps, officio functa consulari videretur.

X. Nunc antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est conjuratorum, quam video esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem et infirmam et contentam et abjectam. Quod si aliquando alicujus furore et scelere concitata manus ista plus valuerit, quam vestra ac reipublicae dignitas; me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam P. C. poenitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus. Ceteris enim semper bene gestae, mihi uni conservatae reipubl: gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus ille, cujus consilio atque virtute Annibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque delevit: habeatur vir egregius L. Paulus ille, cujus currum rex potentissimus quondam et nobilissimus, Perses honestavit: sit in aeterna gloria Marius, qui his Italiam obsidione et metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompejus, cujus res gestae atque virtutes iisdem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis continentur. Erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae: nisi forte majus est, patefacere nobis provincias,

quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo victores revertantur. Quanquam est uno loco conditio melior externae victoriae, quam domesticae: quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt, aut recepti, beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos, cum a perniciē reipublicae repuleris, nec vi coercere, nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro, bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quae conjunctionem vestram equitumque Romanorum, et tantam conspirationem bonorum omnium perfringere et labefactare possit.

XI. Quae cum ita sint, patres conscripti, pro imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho, ceterisque laudis insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis, hospitibusque provincialibus, quae tamen urbanis opibus, non minore labore tueor, quam comparo: pro his igitur omnibus rebus, et pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspiciatis, ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud a vobis, nisi huius

temporis totiusque mei consulatus memoriam
postulo : quae dum erit vestris mentibus infixa,
firmissimo me muro septum esse arbitrabor.
Quod si meam spem vis improborum fefellerit
atque superaverit, commendo vobis parvum
meum filium: cui perfecto satis erit praesidii,
non solum ad salutem, verum etiam ad digni-
tatem, si ejus, qui haec omnia suo solus pe-
riculo conservaverit, illum esse filium memine-
ritis. Quapropter de summa salute vestra po-
puli que Romani, P. C. de vestris conjugibus ac
liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis,
de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio,
de libertate, de salute Italiae, deque universa
republica decernite diligenter, ut instituistis,
ac fortiter. Habetis enim consulem, qui et
parere vestris decretis non dubitet, et ea quae
statueritis, quoad vivet, defendere, et per sei-
psum praestare possit.

SENTENTIAE.

Neque enim turpis mors forti viro potest accidere, nec immatura consulari, nec misera sapienti.

Mortem sapientes nunquam inviti, fortes etiam saepe libenter adiverunt.

Periculorum nostrorum rationes utilitas reipublicae vincere debet.

Hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici proemium decrevit, quid de tota re et causa judicavit.

Reos majestatis cum omnes animi et corporis cruciatus, cum et egestas ac mendicitas consequuntur.

Multo magis est verendum, ne remissione poenae (in reos laesae majestatis) crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

Non majus est patrefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo victores revertantur.

Qui ex numero civium dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos cum a perniciie reipublicae repuleris, nec vi cœrere, nec beneficio placare possis.

ORATIO X.

QUAE EST

AD QUIRITES POST

REDITUM

ARGUMENTUM ORATIONIS.

Cum Cicero testimonium tulisset contra Clodium, pollutorum sacrorum reum; ita illum in se exacerbavit, ut non quiesceret tribunus plebis factus, nisi Cicerone in exilium ejecto; hanc speciosam causam apud populum Romanum praetextens iniquitati suae, quod Cives Romanos (conjuratōnis Catilinariae principes) indemnatos Cicero Consul interfecisset. Et quo facilius, quod cupiebat, obtineret Clodius, illius anni Consules Gabinium et Pisonem, spe singularum provinciarum compulit, ut paterentur optime meritum Ciceronem exterminari. Postero anno cum T. Annius Milo et P. Sextius tribuni plebis et simul P. Lentulus Consul urgerent: Pompejo favente, Senatu approbante, cuncta Italia suffragium ferente, revocatus est

Cicero ab exilio in patriam atque pristinam dignitatem.

Hac igitur Oratione gratias populo R. agit pro insigni illo restitutionis beneficio.

Pro inde est haec Oratio Eucharistica de Genere Demonstrativo, et constat Exordio, Propositione, eaque implicita, Confirmatione et Conclusionē.

Habita est Oratio A. V. C. DCXCVI. aetatis Ciceronis anno L. Stylus est mediocris.

ORATIO X.
AD QUIRITES POST

REDITUM.

I. **Q**uod precatus a Jove optimo maximo, ceterisque diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me, fortunas meas, pro vestra incolumitate, otio, concordiaque devovi, ut, si meas rationes unquam vestrae saluti anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem, mea voluntate susceptam: sin et ea, quae ante gesseram, conservandae civitatis causa gessissem, et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem, ut quod odium scelerati homines et audaces in rempublicam et in omnes bonos conceptum jamdiu continerent, id in me unum potius, quam in optimum quemque, et in universam rempublicam deflecteret; hoc si animo in vos, liberosque vestros fuissem, ut aliquando vos, patres conscriptos, Italiamque universam, memoria mei, misericordia, desideriumque teneret; ejus devotioni me esse convictum judicio deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino immortalique vestro, maxime laetor, Quirites. Etsi homini nihil est magis optandum, quam prospera, aequabilis perpetuaque fortuna, secundo vitae sine ulla

offensione cursu: tamen, si mihi tranquilla et placata omnia fuissent; incredibili quadam et pene divina, qua nunc, vestro beneficio, fruor, laetitiae voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi a natura datum est, quam sui cuique liberi? mihi vero et propter indulgentiam meam et propter excellens eorum ingenium, vita sunt mea cariores. Tamen non tanta voluptate erant suscepti, quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit unquam jucundius, quam mihi meus frater. Non tam id sentiebam, cum fruebar, quam tunc, cum carebam; et posteaquam vos me illi, et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae recuperatae plus mihi nunc voluptatis adferunt, quam tunc incolumi adferebant. Amicitiae, consuetudines, vicinitates, clientelae, ludī denique, et dies festi, quid haberent voluptatis, carendo magis intellexi, quam fruendo. Jam vero honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quanquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata illustriora videntur, quam si obscurata non essent. Ipsa autem patria, dii immortales, dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis habet! quae species Italiae! quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui agri! quae fruges! quae pulchritudo urbis! quae humanitas civium! quae reipublicae dignitas! quae vestra majestas! quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. Sed tanquam bona valetudo jucundior est eis,

qui e gravi modo recreati sunt, quam qui nunquam aegro corpore fuerunt: sic ea omnia desiderata magis, quam assidue percepta, delectant.

II. Quorsum igitur haec disputo? quorsum? ut intelligere possitis, neminem unquam tanta eloquentia fuisse, neque tam divino atque incredibili genere dicendi, qui vestrorum magnitudinem multitudinemque beneficiorum, quae in me, fratremque meum, liberosque nostros contulistis, non modo augere, non ornare oratione, sed enumerare, aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a vobis natus sum, consularis. Illi mihi fratrem, incognitum, qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum, et incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempublicam illis accepi temporibus eam, quae pene amissa est: a vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius opera servatam judicaverunt. Dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa praeterea a diis immortalibus optata consecuti sumus. Nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus caruissemus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos assecuti, nunc a vobis universos habemus: ut quantum antea parentibus, quantum diis immortalibus, quantum vobismet ipsis, tantum hoc tempore, universim cuncto populo Romano debeamus. Nam cum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim: tum in studiis vestris tanta animorum

declarata est voluntas, ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini.

III. Non enim pro meo reditu, ut pro P. Popilii, nobilissimi hominis, adolescentes filii, et multi praeterea cognati atque affines deprecati sunt: non ut pro Q. Metello, clarissimo viro, jam spectata aetate filius L. Delmaticus consularis, summa auctoritate vir: non C. Metellus censorius, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat; non sororum filii Luculli, Servillii, Scipiones. Permuli enim tum Metelli, aut Metellorum liberi, pro Q. Metelli reditu vobis ac patribus vestris supplicaverunt. Quod si ipsius summa dignitas, maximaeque res gestae non satis valerent: tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, majorum natu lacrymae populum Romanum movere potuerunt. Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares vestra patrumque memoria, tertius ante me consularis, subiit indignissimam fortunam praestantissima sua gloria, dissimilis fuit ratio. Non enim illa deprecatione rediit, sed in dissensu civium, exercitu se armisque revocavit. Me autem nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum ac tumultus metu, C. Pisonis, generi mei, divina quaedam et inaudita auctoritas atque virtus, fratrisque mei miserrimi atque optimi quotidianae lacrymae, sordesque lugubres a vobis deprecatae sunt. Frater erat unus, qui

suo squalore vestros oculos inflecteret: qui suo fletu desiderium mei, memoriamque renovaret: qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem subire fortunam: et tanto in me amore extitit, ut negaret fas esse non modo domicilio, sed ne sepulcro quidem se a me esse sejunctum. Pro me praesente senatus, hominumque praeterea viginti millia, vestem mutaverunt: pro eodem me absente unius squalorem sordesque vidistis. Unus hic, qui domi, qui in foro posset esse mihi pietate filius, inventus est beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam conjugis miserae squalor et luctus atque optimae filiae moeror assiduus, filiique parvi desiderium mei, lacrimaeque pueriles, aut itineribus necessariis, ut magnam partem tectis ac tenebris continebantur.

IV. Quare hoc majus est vestrum in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismet ipsis nos reddidistis. Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam calamitatem meam non adfuerunt: sic illud, quod mea virtus praestare debuit, adiutores, auctores, hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnes hac dignitate copiaque superarem. Nunquam de P. Popilio, clarissimo atque fortissimo viro: nunquam de Q. Metello, nobilissimo et constantissimo cive, nunquam de C. Mario, custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta est. Tribunitiis superiores illi roga-

tionibus, nulla auctoritate senatus, sunt restituti. Marius vero non modo non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus: nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus, atque arma valuerunt. At de me, ut valeret, semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, cum primum licuit, frequentia atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum et coloniarum factus est: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis, magna civium caede facta, reducti sunt: ego iis, a quibus ejectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem optimo viro et mitissimo, altero consule referente reductus sum: cum is inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus prae buisset, spiritu duntaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset.

V. Nunquam de P. Popilio L. Opimius, fortissimus consul, nunquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut populum est cohortatus. At pro me superiores consules semper, ut referrent, efflagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiae causa facere viderentur, quod alter mihi adfinis erat, alterius causam capitis receperam: qui provinciarum foedere irretiti, totum illum annum querelas senatus, luctum honorum, Italiae ge-

mitum pertulerunt. Kalendis vero Januar: posteaquam orba republ. consulis fidem, tanquam legitimi tutoris imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, simulac de solenni religione retulit, nihil humanorum rerum sibi prius, quam de me agendum iudicavit. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plb. quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaveram, cum et cunctus ordo, et multi eum summi viri orarent, et Cn. Oppius socer, optimus vir ad pedes ejus flens jaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset; quae deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur; sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. Postea res acta est in senatu alia nulla; et cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perfecta senatus, causa ad vos mense Jan: deferrebatur. Hic tantum interfuit inter me, et inimicos meos. Ego, cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi centuriarique vidissem: cum intelligerem, veteres ad spem caedis, Catilinae copias esse revocatas: cum viderem, ex ea parte homines, ejus partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse, aut desertores salutis meae: cum duo consules empti pactione provinciarum auctores se inimicis reip. tradidissent: cum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum

domesticis honestibus dedissent: cum senatus, equitesque Rom: flere pro me, ac, mutata veste vobis supplicare, edictis atque imperiis varentur: cum omnium provinciarum pactiones, cum omnia cum omnibus foedera, reconciliationes gratiarum, sanguine meo sancirentur; cum omnes boni non recusarent, quin vel pro me, vel mecum perirent: armis decertare pro mea salute nolui, quod et vincere, et vinci luctuosum reipubli. fore putavi. At inimici mei mense Jan: cum de me ageretur, corporibus civium trucidatis, flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt.

VI. Itaque cum ego abfui, eam remp. habuistis, ut aequae me, atque illam restituendam putaretis. Ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus; omnis esset impunitas; nulla judicia; vis et ferrum in foro versarentur: cum privati se parietum praesidio, non legum, tuerentur; tribuni ple: vobis inspectantibus vulnerarentur; ad magistratuum domos cum ferro et facibus iretur; consulis fasces frangerentur; deorum immortalium templa incenderentur; rempublicam esse nullam putavi. Itaque neque republ: exterminata mihi locum in hac urbe esse duxi; nec, si illa restitueretur, dubitavi, quin me secum ipsa reduceret. An ego, cum mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis reipub. periculosissimis temporibus aedilis curulis, me consule, omnium meorum consiliorum

particeps, periculorumque socius fuisset: dubitarem, quin is me, confectum consularibus vulneribus, consulari medicina ad salutem reduceret? Hoc duce, collega autem ejus, clementissimo atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adjuvante, reliqui magistratus pene omnes fuerunt defensores salutis meae. Ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis, T. Annius et P. Sexius, praestanti in me benevolentia, et divino studio extiterunt: eodemque P. Lentulo auctore, et pariter referente collega, frequentissimus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam, quibus potuit, verbis amplissimis ornavit: salutem vobis, municipiis, coloniisque omnibus commendavit. Ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, consules, praetores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta, semper a vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores, testes, laudatoresque fuerunt.

VII. Quorum princeps ad cohortandos vos, et ad rogandos fuit Cn. Pompejus, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia, ac gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quae universae reip. salutem, otium, dignitatem; cujus oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita. Primum vos docuit, meis consiliis rempublicam esse serva-

tam, causamque meam cum communi salute conjunxit; hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis bene meriti defenderetis: tum in perorando posuit, vos rogari a senatu, rogari ab equitibus Romae: rogari ab Italia cuncta: denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit. Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Hujus consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, iisdem centuriis, quibus collocaratis, reposuistis. Eodem tempore audistis, eodem ex loco, summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes praetorios, eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque cum P. Servilius, gravissimus vir et ornatissimus civis dixisset, opera mea rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium L. Gellii, qui, quia suam classem attentatam magno cum suo periculo pene sensit; dixit in concione vestra; si ego consul, cum fui, non fuisset, rempb. funditus interituram fuisse.

VIII. En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate senatus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente p. Len-

tulo, consentionibus ceteris magistratibus, deprecante C. Pompejo, omnibus hominibus faventibus, diis denique immortalibus, frugum ubertate, copia, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipublicae restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor. Primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse solent, eadem me erga populum Romanum semper fore; nomenque vestrum aequè mihi grave et sanctum, ac deorum immortalium, in omni vita futurum: deinde, quoniam me in civitatem respub. ipsa reduxit, nullo me loco reipbli: defuturum. Quodsi quis existimat, me aut voluntate esse mutata, aut debilitata virtute, aut animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis et injuria, et sceleratorum hominum furor detrahare; eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet et permanebit. Vidi ego fortissimum virum municipem meum, C. Marium, quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui haec delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit: eum tamen vidi, cum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato atque renovato. Quem egomet dicere audivi, tum se fuisse miserum, cum careret patria, quam obsidione liberavisset; cum sua bona possideri ab inimicis, ac diripi audiret; cum adolescentem filium videret ejusdem socium calamitatis; cum, in paludibus demersus, concursu ac misericordia Minturnensium

corpus ac vitam suam conservasset: cum parva navicula trajectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate, se non commissurum, ut cum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam nunquam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest: quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis; ego, qua consuevi, utar: quoniam illi arti in bello ac seditione locus est, huic in pace atque otio. Quanquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat; ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi resp. permittet, cogitabo.

IX. Denique, Quirites, quoniam me quatuor omnino genera hominum violarunt: unum eorum, qui odio reipub: quod eam ipsis invitis conservaram, mihi inimicissimi fuerunt: alterum, qui per simulationem amicitiae nefarie proderunt: tertium, qui, cum per inertiam suam eadem adsequi non possent, inviderunt laudi et dignitati meae: quartum, qui cum custodes reipubl. esse debuerunt, salutem meam, statum civitatis, dignitatem ejus imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt: sic ulciscar facinorum singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus: malos cives, rempubl. bene gerendo: perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo: invidos, virtuti et gloriae serviendo: mercatores provinciarum, revocando domum, atque ab iis provinciarum rationem re-

petendo. Quanquam mihi majori curae est, quemadmodum quidem vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam, quam quemadmodum inimicorum injurias crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendae injuriae facilior ratio est, quam beneficii remunerandi, propterea quod superiorem esse contra improbos, minus est negotii, quam bonis exaequari: tum etiam ne tam necessarium quidem est male meritis, quam optime meritis, referre, quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reip. communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate sedari. Bene meritos quin colas, nec exorari fas est, nec id reipubl. repetere utcunque necesse est, neque est excusatio difficultatis, neque aequum est tempore et die memoriam beneficii definire. Postremo, qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur: at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior: neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam impius appelletur, necesse est. Atque in officio persolvendo dissimilis est ratio pecuniae debitae: propterea quod pecuniam qui retinet, non dissolvit: qui reddidit, non habet: gratiam, et qui retulit, habet; et qui habet, dissolvit.

X. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebunt.

In referenda autem gratia hoc vobis repromitto, semperque praestabo, mihi neque in consiliis de rep. capiendis diligentiam; neque in periculis a reipubl. propulsandis animum; neque in sententia simpliciter referenda fidem; neque in hominum voluntatibus pro reipubl. laedendis libertatem; nec in perferendo labore industriam; nec in vestris commodis augendis, gratam animi benevolentiam defuturam. Atque haec cura, Quirites, erit infixā animo meo sempiterna, ut cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim et nomen tenetis, tum posteris vestris, cunctisque gentibus, dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis iudicavit.

SENTENTIAE.

Civem bonum decet, fortunas suas pro reipublicae incolumitate, otio, concordiaque devovere.

Homini nihil est magis optandum, quam prospera, aequabilis perpetuaque fortuna, secundo vitae sine ulla offensione cursu.

Quid dulcius homini a natura datum est, quam sui cuique liberi?

Ipsa autem patria quid caritatis, quid voluptatis habet?

Bona valetudo jucundior est eis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui nunquam aegro corpore fuerunt.

Bonis viris quod potest vis et injuria et secleratorum hominum furor detrahere, saepius eripit, aufert, dissipat; quod viro forti adimi non potest, id manet et permanebit.

Ulciscendae injuriae facilior ratio est, quam beneficii remunerandi; propterea quod superiorem esse contra improbos, minus est negotii, quam bonis aequari: tum etiam ne tam necessarium quidem est male meritis, quam optime meritis, referre, quod debeas.

Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipublicae communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, et vetustate sedari.

Qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur: at gravissime vituperatur, qui in magnis beneficiis remunerandis est tardior: neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam impius appelletur, necesse est.

O R A T I O XI.

QUAE EST

IN SENATU POST REDITUM.

ARGUMENTUM ORATIONIS.

Simile argumentum fere hujus Orationis cum antecedente X. est. Uti enim illa ad populum, ita haec in senatu fuit habita: et eodem quidem tempore, scilicet Nonis Septembr. A. V. C. DCXCVI.

Invehitur autem cum primis in duos Consules, quorum a Clodio corruptorum invidia exul erat factus: cum amicorum, ac nominatim Pompeji beneficia extollit: et studium denique suum erga rempublicam liberaliter pollicetur.

Invectiva igitur et eucharistica est haec Oratio, et pertinet proinde ad genus demonstrativum.

O R A T I O XI.

IN SENATU POST REDITUM.

I. **S**I, PATRES Conscripti, pro vestris immortalibus in me, fratremque meum, liberosque nostros meritis, parum vobis cumulate gratias egero, quaeso, obtestorque, ne meae naturae potius, quam magnitudini vestrorum beneficiorum, id tribuendum putetis. Quae enim tanta potest existere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere numerando? Qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos: qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rempublicam, qui patriam, qua nihil potest esse jucundius, qui denique nosmet ipsos nobis reddidistis. Quodsi parentes carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est: si deos immortales, quorum beneficio et haec tenuimus, et ceteris rebus aucti sumus: si populum Romae: cujus honoribus in amplissimo consilio, et in altissimo gradu dignitatis, atque in hac omnium terrarum arce collocati sumus: si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati: immensum

quiddam et infinitum est, quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio, atque consensu, parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa judicia, nobis omnia uno tempore reddidistis: ut, cum multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia diis immortalibus debeamus, quod haec antea singula per illos habuerimus, nunc universa per vos recuperaverimus.

II. Itaque P. C. quod ne optandum quidem est homini, immortalitatem quandam per vos adepti videmur. Quod enim tempus erit unquam, quo Vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur, qui illo ipso tempore, cum vi, ferro, metu, minis obsessi teneremini, non multo post discessum meum universi me revocavistis, referente L. Mummio, fortissimo, atque optimo viro? quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem, et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae. Posteaquam vobis potestas decernendi non est permissa per eum tribunum pleb. qui, cum per se rempublicam lacerare non posset, sub alieno scelere delevit: nunquam de me siluistis, nunquam meam salutem non ab his consulibus, qui vendiderant, flagitavistis. Itaque vestro studio, atque auctoritate perfectum est, ut ille ipse annus, quem ego mihi, quam patriae, malueram esse fatalem, hos tribunos haberet, qui promulgerent de salute mea, et ad vos saepenumero referrent. Nam consules modesti, legumque me-

tuentes impediabantur lege, non ea, quae de me sed ea, quae de ipsis lata erat, cum meus inimicus promulgavit, ut, si revixissent ii, qui haec pene delerunt, tunc ego redirem: quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare, et magno in periculo rempub. futuram, si aut hostes atque interfectores reipubl: revixissent, aut ego non revertissem. Itaque illo ipso anno, cum ego cessissem; princeps autem civitatis, non legum praesidio, sed parietum, suam vitam tueretur; respubl: sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis esset orbata: sententias dicere prohiberemini, caput meae proscriptionis recitaretur; nunquam dubitastis meam salutem cum communi salute conjungere. Postea vero quam singulari, et praestantissima virtute P. Lentuli consulis, ex superioris anni caligine, et tenebris lucem in repub: Kalendis Januariis respicere coepistis: cum Q. Metelli, nobilissimi hominis, atque optimi viri, summa dignitas, cum praetorum, et tribunorum plebis pene omnium virtus et fides, reipubl: subvenisset: cum virtute, gloria, rebus gestis Cnejus Pompejus, omnium gentium, omnium seculorum, omnis memoriae facile princeps, tuto se in senatum venire arbitraretur: tantus vester consensus de salute mea fuit, ut licet corpus abesset meum, dignitas jam in patriam revertisset.

III. Quo quidem mense, quid inter me et meos inimicos interesset, existimare potuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me

civium vulneribus respublica cruentaretur: illi meum reditum non populi Romani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis: nihil iudices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit: mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civitatem videbatis. Quo quidem tempore, cum is excessisset, qui caedi et flammae vobis auctoribus restiterat; cum ferro et facibus homines tota urbe volitantes, magistratum tecta oppugnata, deorum templa inflammata, summi viri et clarissimi consulis fasces fractos, fortissimi atque optimi viri, tribuni pl. sanctissimum corpus non solum tactum ac violatum manu, sed vulneratum ferro, confectumque vidistis. Qua strage nonnulli permoti magistratus, partim metu mortis, partim desperatione reipubl. paulum a me causa recesserunt. Reliqui fuerunt, quos neque terror, neque vis, nec spes, nec metus, nec promissa, nec minae, nec tela, nec faces a vestra auctoritate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent. Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, hoc specimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si reip. reddidisset. Qui ut est designatus, nunquam dubitavit sententiam de salute mea, se et rep. dignam, dicere. Cum a tribuno pl. vetaretur, cum praecclarum caput recitaretur, ne quis ad vos referret, ne quis decerneret, ne disputaret,

ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo ad-
esset: totam illam clausulam, ut ante dixi, pro-
scriptionem, non legem putavit, qua civis opti-
me de rep. meritis, nominatim sine iudicio, una
cum senatu, reip. esset ereptus. Ut vero iniiit
magistratum, non dicam, quid egerit prius, sed
quid omnino egit aliud, nisi, ut me conservato,
vestram in posterum dignitatem, auctoritatem-
que sanciret?

IV. Dii immortales! quantum mihi benefi-
cium dedisse videmini, quod hoc anno P. Len-
tulus consul est? Quanto majus dedissetis, si
superiore anno fuisset? nec enim eguissem medi-
cina consulari, nisi consulari vulnere concidis-
sem. Audieram ex sapientissimo homine atque
optimo cive et viro, Q. Catulo, non saepe unum
consulem improbum, duos vero nunquam post Ro-
mam conditam, excepto illo Cinnano tempore
fuisse. Quare meam causam semper fore firmissi-
mam dicere solebat, dum vel unus in rep. consul
esset. Quod vere dixerat, si illud de duobus con-
sulibus, quod ante in republ. non fuerat, perenne
ac proprium manere potuisset. Quod si Q. Me-
tellus illo tempore consul fuisset unicus, dubi-
tatis, quo animo fuerit in me conservando fu-
turus, cum in restituendo auctorem fuisse, ad-
scriptoremque videatis? Sed fuerunt duo consu-
les, quorum mentes angustae, humiles, pravae,
oppletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum
consulatus, splendorem illius honoris, magni-
tudinem tanti imperii nec intueri, nec susti-
nere, nec capere potuerunt: non consules, sed

mercatores provinciarum, ac venditores vestrae dignitatis. Quorum alter a me Catilinam amatorem suum, multis audientibus; alter Cethegum, consobrinum suum, reposcebat: qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam non consules, sed latrones, non modo deseruerunt, in causa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio non solum suo, sed etiam vestro, ceterorumque ordinum, spoliatum esse voluerunt: quorum alter tamen, neque me, neque quemquam fefellit.

V. Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnes libidines divulgatum? qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare? Qui cum suam rem non minus strenue, quam postea publicam confecisset, egestatem et luxuriam domestico lenocinio sustentavit; qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris, nec multitudinem creditorum, nec bonorum proscriptionem effugere potuisset? qui in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto et egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset: ac minore quidem cum reipub. detrimento, quam quod intra moenia nefarius hostis praedoque versatus est; quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit, ne auspiciis obtemperaretur, ne obnunciare consilio, aut comitiis, ne legi intercedere liceret: ut lex Aelia et Fusia ne valerent:

quae nostri maiores certissima subsidia reipub. contra tribunitios furores esse voluerunt. Idemque postea, cum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset, cumque adolescentes, nobilissimi, cunctique equites Rom: se ad lenonis impurissimi pedes abiecissent; quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrymas, verum etiam patriae preces repudiavit? Neque eo contentus fuit, sed etiam in concionem adscendit; eaque dixit, quae, si ejus vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se nonarum Decembr: quae, me consule fuissent, clivique Capitolini poenas ab equitibus Rom. esse repetiturum; neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit, compellavit: L. vero Lamiam, equitem R. praestanti dignitate hominem, et saluti meae pro familiaritate, reip. pro fortunis suis, amicissimum, consul imperiosus exire urbe jussit. Et cum vos vestem mutandam censuissetis, cunctique mutassetis, atque idem omnes boni jam ante fecissent: ille unguentis oblitus, cum toga praetexta, quam omnes praetores, aedilesque tum abjecerant, irrisit squalorem vestrum, et luctum gratissimae civitatis: fecitque, quod nemo unquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gemeretur, nihil diceret: ne aperte incommoda patriae lugeretur, ediceret. Cum vero in Circo Flaminio, non a tribuno plebis consul in concionem, sed a latrone archipyrata, productus esset; primum processit, qua auctoritate vir? vini, somni, luxuriae plenus, madenti

coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta: quod in cives indemnatos esset animadversum, id sibi dixit, gravis auctor, vehementissime displicere.

VI. Ubi nobis haec auctoritas tamdiu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus hujus calamistrati saltatoris tam eximia virtus tamdiu cessavit? Nam ille alter Caesonius Calventius, ab adolescentia versatus est in foro, cum eum, praeter simulatam versutamque tristitiam, nulla res commendaret: non juris studium, non dicendi, non rei militaris, non cognoscendorum hominum, non liberalitas. Quem praeteriens cum incultum, horridum moestumque vidisses, etiamsi agrestem et inhumanum existimares, tamen libidinosum et perditum non dubitares. Cum hoc homine, an cum stipite Aethiope, si in foro constitisses, nihil crederes interesse. Sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum, neglectum, Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi quam libidinosus? quam impurus? quam intemperans, non janua receptis, sed pseudothyro intromissis voluptatibus? Cum vero etiam literis studere incipit, et helluo immanis cum Graeculis philosophari, tum est Epicureus, non penitus illi disciplinae, quaecumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio, ac de virtute disserunt: qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur: sed

eos, qui disputant, horam nullam vacuum voluptate esse debere; in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium, delectationemque versari. His utitur quasi praefectis libidinum suarum: hi voluptates omnes vestigant atque odorantur: hi sunt conditores instructoresque convivii, iidem expendunt atque aestimant voluptates sententiamque dicunt, et judicant, quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus, ita contempsit hanc prudentissimam civitatem, ut omnes suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vultum importunum in forum detulisset.

VII. Is non me (quanquam equidem non cognoram eum, propter Pisonum affinitatem, quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset), sed vos, populumque Rom. non consilio, neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque decepit. L. Piso tunc ausus est isto oculo, non dicam, isto animo; ista fronte, non vita; ianto supercilio, non enim possum dicere, tantis rebus gestis, cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis, in eam cogitationem adducebat, ut cum illius re similis fuisses, frontis tibi integumento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc coire ausus es, ut consularem dignitatem;

ut reip. statum, ut senatus auctoritatem, et civis optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres: Te consule, tuis edictis et imperiis, senatui populoque Romano non est licitum, non modo sententiis, atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem, ac vestitu reip. subvenire. Capuaene te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore: an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt? Tu es ausus in Circo Flaminio productus cum tuo illo pari dicere, te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum, atque omnes bonos tum, cum a patria pestem depulsem, crudeles demonstrabas fuisse. Tu misericors me affinem tuum, quem comitiis praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Jan. tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis reip. tradidisti. Tu meam generum, propinquum tuum, tu affinem tuam, meam filiam, superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis repulisti. Idemque tu clementia, ac misericordia singulari, cum ego una cum repub. non tribunitio, sed consulari ictu concidissem: tanto scelere, tantaque intemperantia fuisti, ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem, et tuam praedam; saltem dum conticesceret illa lamentatio et gemitus urbis. Nondum palam factum erat, concidisse rempubl. cum tibi arbitraria funeris solvebantur. Uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat: bona ad vici-

num consulem de Palatio: de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferabantur: cum iisdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis (sed etiam a liberis) atque inani foro, ignaro populo Rom. quid ageretur, senatu vero oppresso et afflicto, duobus impiis, nefariisque consulibus, aerarium, provinciae, legiones, imperia donabantur. Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute fulsistis; summa tribunorum plebis praetorumque fide, et diligentia sublevati.

VIII. Quid ego de praestantissimo viro, T. Annio, dicam? aut quis de tali cive satis digne unquam loquetur? Qui cum videret, sceleratum civem, aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum: sin ipsa iudicia vis impediret ac tolleret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem consilio, manum manu, vim vi esse superandam: primo de vi postulavit. Posteaquam ab eodem iudicia sublata esse vidit; ne ille omnia vi posset efficere, curavit: qui docuit, neque tecta, neque templa, neque forum, neque curiam, sine summa virtute, ac maximis opibus et copiis ab intestino lacrocinio posse defendi: qui primus, post meum discessum, metum bonis, spem audacibus, timorem huic ordini, servitutem depulit civitati. Quam rationem pari virtute, animo, fide, P. Sextius secutus, pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas

sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitandum unquam putavit: qui causam senatus, exagitatam concionibus improborum, sic sua diligentia multitudini commendavit, ut nihil tam popolare, quam vestrum nomen, nihil tam omnibus carum aliquando, quam vestra auctoritas videretur: qui me, cum omnibus rebus, quibus tribunus pl. potuit, defendit; tum reliquis officiis, juxta ac si meus frater esset, sustentavit: cujus ego clientibus, libertis, familia, copiis, literis ita sum sustentatus, ut meae calamitatis non adjutor solum, verum etiam socius videretur.

IX. Jam ceterorum officia, studiaque vidistis: quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid M. Cispus? cui ego ipsi, parenti, fratrique ejus sentio quantum debeam: qui, cum a me voluntas eorum in privato judicio esset offensa, publici mei beneficii memoria privatam offensionem obliteraverunt. Jam T. Fadius, qui mihi quaestor fuit, M. Curcius, cujus ego patri quaestor fui, studio, amore, animo, huic necessitudini non defenderunt. Multa de me C. Messinus, et amiciae et reip. causa dixit: legem separatim initio de salute mea promulgavit: Q. Fabricius si, quae de me agere conatus est, ea contra vim et ferrum perficere potuisset, mense Januario nostrum statum recuperassemus: quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revo-

cavit. Jam vero praetores quo animo in me fuerint, vos existimare potuistis, cum L. Caecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare: publice promulgarit de salute mea cum collegis pene omnibus: direptoribus autem meorum bonorum in jus adeundi potestatem non fecerit, M. autem Calidius, statim designatus, sententia sua, quam esset cara sibi mea salus, declaravit. Omnia officia C. Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sex. Quintilii, C. Cornuti, summa et in me, et in rempub. constiterunt. Quae cum libenter commemoro, tum non invitatus nonnullorum in me nefarie commissa praetereo. Non est mei temporis injurias meminisse; quas ego etiamsi ulcisci possem, tamen oblivisci mallet. Alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam: amicitias igne perspectas tuear: cum apertis hostibus bellum geram: timidis amicis ignoscam: proditoribus meis non indicem dolorem profectionis meae: defensores reditus dignitate consoler.

X. Quod si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos et principes, atque auctores salutis meae satis gratus judicarer; tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam, verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic homini, ac liberis ejus, quando omnes mei gratiam referent? Quae memoria, quae vis ingenii, quae

magnitudo observantiae, tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus afflicto et jacenti consularem fidem, dexteramque porrexit: qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit: Qui tanto amore in me, studio in remp. fuit, ut excogitaret, quemadmodum calamitatem meam non modo levaret, sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid praeclarius mihi accidere potuit, quam quod, illo petente, vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui remp. salvam vellent, ad me unum, hominem fractum, et prope dissipatum, restituendum, et defendendum venirent? ut, qua voce ter, omnino, post Romam conditam, consul usus pro universa rep. apud eos solum, qui ejus vocem exaudire possent: eadem voce senatus omnibus agris, vicis atque oppidis cives totamque Italiam, ad unius salutem defendendam excitaret. Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere, quam hoc senatum judicasse, qui civis me non defendisset, eum rempublicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit, ut dedecus et flagitium se committere putaret, si quis non veniret. Idemque consul, cum illa incredibilis multitudo Romam, et pene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturae bonitas haberet, aut vera nobilitas, intelligere potuistis. Nam Q. Metellus, et inimicus, et frater inimici, perspecta vestra voluntate, omnia privata odia de-

posuit: quem P. Servilius, vir cum clarissimus, tum vero optimus, mihiq̃ue amicissimus, et auctoritatis et orationis suae divina quadam gravitate, ad sui generis communisque sanguinis facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnes Metellos, praestantissimos cives, pene ex Acheronte excitatos, in quibus Numidicum illum, cujus quondam de patria discessus, honestus ipsi, bonis omnibus tamen luctuosus visus est. Itaque fuit is non modo salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus, verum etiam adscriptor dignitatis meae.

XI. Quo quidem die cum CCCCXVII. ex senatu essetis, magistratusque omnes adessent: dissensit unus, is, qui sua lege conjuratos etiam ab inferis excitandos putaret. Atque illo die quo rempubl. meis consiliis conservatam gravissimis verbis et plurimis judicassetis, idem consul curavit, ut eadem a principibus civitatis in concione postero die dicerentur, cum quidem ipse egit ornatissime causam meam, perfecitque, adstante atque audiente Italia tota, ut nemo cujusquam conducti aut perditī vocem acerbam atque inimicam bonis, posset audire. Ad haec non modo adjumenta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meae, reliqua vos iidem addidistis. Decrevistis, ne quis ulla ratione rem impediret: qui id impedisset, vos graviter molesteque laturos: illum contra rempubl. salutemque bonorum, concordiamque civium facturum: et

O R A T I O XII.

QUAE EST

PRO T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM ORATIONIS.

P. Clodius jam inde a Ciceronis reductione ab exilio, T. Annio Miloni capitaliter infensus, ut qui una cum Pompejo bonisque omnibus et suasor et auctor extiterat, quo Cicero restitueretur; omnem dedit operam, ut Miloni noceret, qui quo anno Consulatum Milo, eodem ipse praeturam ambiebat, miserrime studens Plautio Hypsaeco et L. Metello Scipioni, Milonis competitoribus, eum adducendo in odium et invidiam populi: eo quod videret, Milone Consule, satis liberam sibi praeturam non fore ad remp. bonosque omnes perdendos. Verum quando id jam se effecturum minime speraret, propterea quod certo cognosceret, Milonem jam designandum Consulem, in illius caput et vitam incubuit. Itaque cum stato die non ignoraret Miloni solenne et necessarium legitimumque iter esse Lanuvium, quippe qui dictator in suo municipio Junoni flaminem proderet, pridie ipse armatus cum XXX. gladiatoribus profectus Ariciam in via Appia ad Bovillas, in suo

praedio, substitit, adventum Milonis expectans. Qui cum nunciaretur in via esse, obvius fit ei Clodius in rheda sedenti cum uxore et delicato puerorum ancillarumque comitatu. Oritur utrinque inter servos pugna, cui temere se ingerens Clodius, in cervice graviter vulneratur, semivivus in taberna Bovillis relictus extrahitur et confoditur. Ejus cadaver Romam delatum, primum in ejus domus vestibulo positum, dein in forum et curiam, Sexto Clodio scriba duce inibi crematum est, curiaque incensa conflagravit. Quae res Miloni apud populum, id agentibus Tribunis plebis, magnam invidiam attulit, civitatemque commovit adeo, ut SC. Cnejo Pompejo soli Consuli renunciato mandatum sit, ut videret, ne quid respublica detrimenti caperet: Milo cedens populi furori diutiuscule foris mansit. Qui tandem praeter expectationem Romam reversus a petendo Consulatu non destitit. Post multas autem cum factione Clodiana dimicationes, ab Appio Claudio Seniore accusatur insidiarum Milo. Ejus itaque causam defendit hac Oratione Cicero, insidiarum contra notans Clodium, et ideo jure caesum.

Genus causae est Judiciale: Factum enim Cicero non negabat, sed jure caesum esse Clodium affirmabat; quoniam quidem Milo insidiis Clodii adpetitus, vim vi repulisset: atque hoc quaeritur in causa.

Conscripta est haec Oratio An V. C. 701. Ciceronis aetatis 55. Stylus ac Oratio talis est, ut Quintilianus pulcherrimam et nobilissimam eam appellet.

Eventus fuit talis. Videbantur non ignorasse Iudices, inscio Milone initio vulneratum esse Clodium: sed compererant, postquam vulneratus esset, jussu Milonis occisum. Fuerunt, qui crederent; M. Catonis sententia eum esse absolutum. Nam et bene cum republica actum esse morte Clodii non dissimulaverat, et studebat in petitione Consulatus Miloni, et reo adfuerat. Sed Milonis quoque audaciam vindicare populo Romano utile visum est; Milo itaque damnatus in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est. Bona ejus propter alieni aeris magnitudinem vendita sunt. Sextus autem Clodius et multi alii, maximam partem Clodiani, etiam fuerunt damnati.

O R A T I O XII.

P R O T. A N N I O M I L O N E.

I. **E**t si veror, judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem, timere: minimeque deceat, cum T. Annius Milo ipse magis de reip. salute, quam de sua perturbetur, me ad ejus causam, parem animi magnitudinem afferre non posse: tamen haec novi judicii nova forma terret oculos, qui quocunque inciderint, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem, judiciorum requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus. Nam illa praesidia, quae pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid, ut in foro, et in judicio, quam praesidiis salutaribus et necessariis septimus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori, judices; nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. Sed me recreat et reficit. Cn. Pompeji, sapientissimi et justissimi viri, consilium: qui profecto nec justitiae suae putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eundem telis militum dedere: nec sapientiae, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica

armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed praesidium denunciant; neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensionis meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori adspici potest, et hujus exitum iudicii expectantes, non cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat.

II. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis, et omnibus exitiis publicis pavit: qui hesternae etiam concione incitati sunt, ut vobis voce praeirent, quid iudicaretis. Quorum clamor, si quis forte fuerit, admonere vos debet, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, iudices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris; si unquam de bene meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit; si denique unquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos

habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per vos, ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, iudices laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum praemiorum ad remp. adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas, in illis duntaxat fluctibus concionum, semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat: in iudicio vero, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, iudices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reip. gestis, ad hujus criminis defensionem non abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter praeclara in remp. merita condonetis: nec postulaturi, ut si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius, quam populi Rom. felicitati assignetis. Sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relin-

quatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

III. Sed, antequam ad eam orationem venio, quae est propria nostrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe jactata sunt, et in concione ab improbis, et paulo ante ab accusatoribus: ut omni terrore sublato, rem plane, quae venit in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui, nondum libera civitate, tamen populi Romae comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum; aut recte ac jure factum esse defendi? Nisi vero existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui cum a C. Carbone, tribuno pleb. in concione seditiose interrogaretur, quid de Tib. Gracchi morte sentiret, respondit, jure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut me consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt: eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum humana, sed etiam divina deae sapien-

tissimae sententia liberatum. Quodsi duodecim tabulae nocturnum furem quoquo modo; diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impune voluerunt: quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus?

IV. Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud et non modo justum, verum etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille vir summus, scelere solutum, periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni, quae potest afferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? Quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur haec, judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus; verum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset: omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, cum ei, qui expectare velit, ante injusta poena luenda sit, quam justa repetenda.

Etsi persapienter, et quodam modo tacite, dat ipsa lex potestatem defendendi; quae non modo hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat: ut, cum causa, non telum quaereretur; qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, iudices. Non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id meminertis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

V. Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime dicitur, *Caedem*, in qua P. Clodius occisus est, senatum judicasse, *Contra Remp. esse factam*. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu? Quibus assensionibus universi ordinis? quam nec tacitis, nec occultis? Quando enim frequentissimo senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant hujus ambusti tribuni plebis illae intermortuae conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret, senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius, quam propter magna in remp. merita mediocris in bonis causis auctoritas, aut, propter officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amen-

tiam perditorum. Hanc vero quaestionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones, vel de caede, vel de vi: nec tantum moderorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cujus enim de illo incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta; de ejus interitu quis potest credere, senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam, contra rempl. senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives, non contra rempubl. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda: sed nonnunquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, in quo Tib. Gracchus est caesus, aut ille, quo Cajus, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi e republica, rempubl. tamen non vulnerarunt.

VI. Itaque ego ipse decrevi, cum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra remp. fecisse; sed, cum inesset in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum, senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nunc nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus, tantummodo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia est, postulante nescio quo: (nihil enim necesse est omnium flagitia profer-

re). Sic reliqua auctoritas senatus, emta intercessione sublata est. At enim Cn. Pompejus rogatione sua et de re et de causa judicavit: tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus fuit. Quid ergo tulit? Nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? At constat. A quo? At patet. Vidit, etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri; neque quaeri unquam jussisset, nec vobis tam salutarem hanc in jucando literam, quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompejus non modo nihil gravius contra Milonem judicasse, sed etiam statuuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profecto, quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendam putarit, an tempori.

VII. Domi suae nobilissimus vir, senatus propugnator, atque illis quidem temporibus, paene patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus pleb. M. Drusus occisus est. Nihil de ejus morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa nocturna vis esset illata? Quis tum non gemit? quis non arsit dolore? quem

immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem exspectatam esse mortem? Num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? Certe nulla. Quid ita? Quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum, atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur, et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum suorum sit interfectus. Hoc enim saepe ab istis dicitur: perinde quasi Appius ille Caecus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinarentur. Itaque in eadem ista Appia via, cum ornatissimum equitem Rom. P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum. Homo enim nobilis in suis monumentis equitem Rom. occiderat. Nunc ejusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat? Quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompejum interficiendum collocaret. Extorta est confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pompejus; caruit senatu; caruit publico: Janua se, ac parietibus, non jure legum, judiciorumque texit. Num quae rogatio lata? Num quae nova quaestio

decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus, atque vestibulo ipso senatus: ei viro autem mors parabatur, cujus in vita nitabatur salus civitatis: eo porro reip. tempore, quo, si unus ille occidisset, nec haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi forte, quia perfecta res non est, non fuit punienda: perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit re non perfecta, sed puniendum certe nihilominus. Quoties ipse, iudices, ex P. Clodii telis, et ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus, si me non mea, vel reipubl. fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset?

VIII. Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompejum, nosmetipsos cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem aequo animo nemo ferre potest. Lugeat senatus: moeret equester ordo: tota civitas confecta senio est: squalent municipia, affligantur coloniae: agri denique ipsi tam beneficium, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea profecto causa, iudices, non fuit, cur sibi censeret Pompejus quaestionem ferendam: sed homo sapiens, et alta quadam mente praeditus, multa vidit; fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem. In communi omnium laetitia, si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior fides reconciliatae

gratiae. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime: quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicatueros. Itaque delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina: neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in iudiciis legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id adsequi potuisset, etiamsi cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possent esse cum multis. Sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod resp. nos conjunxit cum bonis. Ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime voluit, nihil quaesivit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis, et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum. Dederas enim, quum contemneres populares insanias, jam ab adolescentia documenta maxima.

IX. Quamobrem iudices, ut aliquando ad causam crimenque veniamus; si neque omnis confessio facti est inusitata: neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est; et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, juris tamen disce-

petitionem esse voluit; et electi iudices, et isti praepositus quaestioni, qui haec juste, sapienterque disceptet: reliquam est, iudices, ut nihil jam aliud quaerere debeatis, nisi, uter utri insidias fecerit. Quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso diligenter attendite. P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura vexare rempubl. videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rempubl. quaereret: subito reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum atque integrum. Occurebat ei, mancam ac debilem praeturam suam futuram, consule Milone: eum porro summo consensu populi Rom. consulem fieri videbat. Contulit se ad ejus competitors: sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus: se interponebat: Collinam novam, delectu perditissimorum conscribebat civium. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consu-

lem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi R. saepe esse declaratum: palam agere coepit, et aperte dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis; res erat minime obscura. Etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse: vitam posse. Significavit hoc saepe in senatu: dixit in concione: quinetiam Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe fureret, Milone vivo, respondit, triduo illum, ad summum quatrIduo periturum: quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit.

X. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter sollemne, legitimum, necessarium, ante diem XIII. Kalendas Februarii Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit: calceos et vestimenta mutavit: paulisper, dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est: deinde

profectus est id temporis, cum jam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat: sine uxore, quod nunquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad caem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, paenulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri et delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum ejus, hora fere undecima, aut non multo secus: statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt. Cum autem hic de rheda, rejecta paenula, desiluisset, seque acri animo defenderet: illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur: partim, quod hunc jam interfectum putarent, caedere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse putarent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causa, sed ut factum est), neque imperante, neque sciente, neque praesente domino, quod suos quisque in tali re facere voluisset.

XI. Haec, sicut exposui, ita gesta sunt, judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico,

quid respub. consecuta sit: nihil, quid vos: nihil, quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rempublicam vosque servaret. Si id jure non posset, nihil habeo, quod defendam. Sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent: non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset: certe optabilius Miloni fuit dare jugulum P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum petito, quam jugulari a vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit; illud jam in judicium venit, non, occisusne sit, quod fate- mur: sed jure, an injuria: quod multis antea in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat: et id est, quod senatus contra rempubl. factum judicavit: ab utro factae sint, incertum est. De hoc igitur latum est, ut quaeretur. Ita et senatus rem, non hominem, notavit: et Pompejus de jure, non de facto, quaestionem tulit. Numquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil. Si hic illi; ut ne sit impune: si ille huic; tum nos scelere solvamus.

XII. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est qui-

dem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, *cui bono fuerit*, in his personis valeat: etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequabatur, non modo ut praetor esset, non eo consule, quo sceleris nihil facere posset: sed etiam ut his consulibus praetor esset, quibus si non adjuvantibus, at conniventibus certe, sperasset se posse remp. eludere in illis suis cogitatis furoribus. Cujus illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec si reprimere possent, cuperent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur; et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini? vestrae peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandae sunt, ac non faces urbis et pestes reip.) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inustus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legumstrarum, quod te ajunt eripuisse e domo, et ex mediis armis turbaque nocturna, tanquam Palladium sustulisse, ut praeclarum inde munus ac instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et adspexit me illis quidem ocu-

lis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur. Movet me quippe lumen curiae.

XIII. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo: tu in publicum jecisti: tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quam rem etsi necessario fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem expromsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo. P. Clodii praeturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, et solutam fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem esse, cum sentiret universus populus R. quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc, P. Clodio remoto, usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Singularis illa huic uni concessa gloria, quae quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo denique tentari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor injuriae, punitor

doloris sui. Quid? si haec, non dico, majora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc: quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat, ut odisset, primum defensorem salutis meae: deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum: postremo etiam accusatorem suum. Reus enim Milonis, lege Plotia, fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius, et in homine injusto, quam etiam justum?

XIV. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius, consuetudoque defendat: hunc autem haec eadem coarguant: nihil per vim unquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid ergo, iudices? cum, moerentibus vobis, urbe cessi; iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim? Quae fuisset igitur causa restituendi mei, nisi ei fuisset injusta ejiciendi? Diem mihi, credo, dixerat: multam irrogarat: actionem perduellionis intenderat: et mihi, iudices, in causa aut vestra mala, aut mea nec praeclarrissima, etiam iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lucem et ornamentum reip: pene interfici servorum manu, cum mihi adesset: qua in turba C. Vibienus, senator, vir

optimus, cum hoc cum esset una, ita est multatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: haec insidiata Pompejo est: haec istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: haec, haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pene confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius, cum in judicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quanta, quoties occasiones, quam praeclarae fuerunt? Potuitne, cum domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuitne, cive egregio et viro fortissimo, P. Sextio, collega suo, vulnerato? potuitne, Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne, L. Caecilli, justissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, cum esset lata lex de me? cum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset: ut, etiamsi id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret?

XV. Atqui erat id temporis clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus illius pu-

blici consensus, restitutor salutis meae: septem praetores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompejus auctor et dux mei reditus, illius hostis: cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est: qui populum R. cohortatus est: qui, cum de me decretum Capuae fecisset, ipse cunctae Italiae cupienti, et ejus fidem imploranti, signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent. Omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de praemiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, et P. Clodium ad judicium bis, ad vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, et reo ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompejum pro Milone dicentem impetus factus est: quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis honis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipublicae partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinantem, jam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales! fuit? cum se ille fugiens in scararum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit, conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit? cum ille vi in septa irruisset, gladios distringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subito, vultu Milonis perter-

ritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet?

XVI. Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus; hunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? praesertim, judices, cum honoris amplissimi contentio, et dies comitiorum subesset: quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio, quantaque, et quam sollicita cupiditas consulatus,) omnia non modo, quae reprehendi palam, sed etiam quae obscure cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam falsam, fictam, perhorrescimus: ora omnium, atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium: qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt. Hunc diem igitur campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens, ad illa angusta centuriarum auspicia veniebat? quam hoc non credibile in hoc? quam idem in Clodio non dubitandum, quin se interfecto Milone regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciae est, judices: quis ignorat, maximam illecebram esse pecandi, impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti, aut praeclari, aut certe necessarij?

An in Clodio? qui ita iudicia, poenamque contemserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret? Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor: quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo. post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitaret aperire, quid cogitaret: vos potestis dubitare, quid fecerit?

XVII. Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectum est, die; itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, inanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus properaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid? si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone

prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? quaesierit sane. Videte, quid vobis largiar. Servum etiam, ut Arrius: meus amicus, dixit, corruerit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Cassinius, cognomento Scola, Interamnis, familiarissimus, et idem comes P. Clodii: cujus jam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse; sed subito ei esse nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci, dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius.

XVIII. Videte, iudices, quantae res his testimoniis sint confectae. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui ei obuius futurus omnino non erat: deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium,) scitis iudices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu caedem esse factam, consilio vero maioris alicujus. Videlicet me latronem, ac sicarium abjecti homines, et perditum describebant. Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cetera; nam occurrit illud:

ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad caedem e villa non fuisset. Video enim, illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nunciaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fuit, testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat, et illum heredem et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima denique ei nunciabatur?

XIX. Age, sit ita factum, quae causa, cur Romam properaret? cum in noctem se conjiceret? quid afferebat causa festinationis? quod haeres erat? primum erat nihil, cur properato opus esset: denique, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset: amitteret autem, si postridie mane Romam venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expetendus fuit: sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accesserum sciebat, subsistendum atque expectandum fuit. Noctu invidioso et pleno latronum in loco occidisset: nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptator locus, dum neque muta solitudo indicasset, neque caeca nox ostendisset Milonem: deinde ubi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam haec timentes in

suspicionem caderent: tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad se, ad Albanum. Quod nisi sciret Milo, illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in via resideret: nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset? Video adhuc constare omnia, iudices: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere: illi ad ea, quae concupierat, optatissimum interitum Milonis: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum huius nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; huius tantum in repellenda: mortem ab illo denuntiata Miloni, et praedictam palam; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis huius diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuisse: huius iter necessarium, illius etiam potius alienum: hunc prae se tulisse, se illo die Romae exiturum: illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium; illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam; illi, etiamsi hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

XX. Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum, et diutius cogitandum est? Ante

fundum Clodii, quod in fundo, propter insanas illas substructiones, facile mille hominum versabantur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? An in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, iudices, ipsa: quae semper valet plurimum. Si haec non gesta audiretis, sed picta videretis: tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in rheda paenulatus, una sederet uxor: Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum? an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum paenula irretitus, rheda impeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum, primum egredientem e villa, subito: cur? vesperi; quid necesse est? tarde: qui convenit, id praesertim temporis? Devertit in villam Pompeji. Pompejum ut videret? sciebat in Alsiensi esse: villam ut perspiceret; millies in ea fuerat. quid ergo erat morae et tergiversationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit.

XXI. Age nunc, iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum sine ea. Nunquam non in rheda: tum in equo. Comites Graeculi, quocunque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil: Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat, et ancillarum greges. Ille, qui

semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas ducebat, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone, nunquam etiam latro a viatore occiditur: quia quanquam paratus in imparatos Clodias, tamen mulier inciderat in viros. Nec vero sic erant nunquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. Semper ille et quantum interesset P. Clodii se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis praemiis propositam, et paene addictam sciebat, nunquam in periculum sine praesidio, et sine cusidia projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum; Martemque communem: qui saepe spoliantem jam, et exultantem evertit, et perculit ab abjecto. Adde insciam pransi, poti, oscitantis ducis: qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos ira, vitamque domini desperantes cum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet, ne indicarent: ne dolorem perferre non possent: ne tormentis cogerentur, occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quaeris? Occideritne? occidit. Jure, an injuria? nihil ad tortorem. Facti enim in aculeo quaestio est, juris in iudicio.

XXII. Quod igitur in causa quaerendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplis affecerit praemiis: nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato, dixitque in turbulenta concione, quae tamen hujus auctoritate placata est: non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim praemium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine vulneribus suis, crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit; quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum praemium persolutum. Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? rogas, de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius: quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severius? De servis nulla quaestio est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat: cujus de morte, tanquam de caerimoniis violatis, quaeritur. Sed tamen majores nostri in domi-

num de servo quaeri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum, et dominis morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris cum quaeritur, verum inveniri potest? Age vero, quae erat, aut qualis quaestio? Heus tu Ruscio, (verbi causa) cave sis mentiare. Clodius insidias facit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito arrepti in quaestionem, tamen separantur a ceteris, et in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius? quid incorruptius?

XXIII. Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot, tam claris argumentis signisque luceat, pura mente, atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum, Romam revertisse: recordamini per deos immortales, quae fuerit celeritas reditus ejus: qui ingressus in forum, ardente curia: quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit: neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis: neque his tantum, verum etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat: cui se nunquam hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praesertim omnia audienti, magna metuenti,

multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiae, iudices, et magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint: et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione certa, causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianae, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? negabant eum Romam esse rediturum. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur, eum tanti mortem Publii Clodii putasse, ut aequae animo patria careret, cum sanguine inimici expleret odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin, cum suo periculo salutem reip. attulisset, cederet aequo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis haec fruenta relinqueret, quae ipse servasset. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur: erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet. Miseros interdum cives, optime de republica meritos! in quibus homines non modo res praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa fuerunt; quae certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste verumque defendere.

XXIV. Quid, quae postea sunt in eum congesta? quae quemquis, etiam mediocrium delictorum conscientia, perculissent: ut sustinuit? dii immortales! sustinuit? imo vero ut contempsit, ac pro nihilo putavit, quae neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir negligere potuisset. Scutorum, gladiatorum, frenorum, spatorum pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur. Nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant; in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi: domus in clivo Capitolino scutis referta: plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Haec non delata solum, sed pene credita: nec ante repudiata sunt, quam quaesita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeji: sed dicam, ut sentio, iudices. Nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est resp. Quin etiam audiendus sit popa Licinius, nescio quis, de circo maximo: servos Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse, de interficiendo Cnejo Pompejo conjurasse: deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompejo in hortos nunciavit; arcessor in primis: de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione non metu exanimari: sed mirabar tamen, credi popae: ebriosorum confessionem servorum audiri: vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiato-

ris probari. Verum tamen ut intelligo, cavebat magis Pompejus, quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nunciabatur: nemo audierat, tam celebri loco, nemo senserat; tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompejum, praestantissima virtute civem, timidum suspicari: diligentiam, tota rep. suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret: nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vitalis et civis, et viri fidem non faciebat, nisi, eo tacente, res ipsa loqueretur. Omnia falsa, atque insidiosae ficta comperta sunt.

XXV. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim jam appello ea voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspitiones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas: si Italiae delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta juvenus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est: atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis, et incredibilis animus, et non unius viri vires atque opes indicantur, siquidem

in hunc unum et praestantissimus dux electus, et tota resp. armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reip. partes aegras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quod si Miloni locus datus esset: probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariores fuisse, quam te sibi: nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse: cum illa ipsa taeterrima peste saepissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se a te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione praeturae: duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. Quae si non probaret: si tibi ita penitus inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Italia a delectu, urbs ab armis, si ne Milonis clade nunquam esset inquietura: nae iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, et ita consuevit; te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit.

XXVI. Vide, quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quanta infidelitates in amicis, quam ad tempus aptae simulationes, quanta in periculis fugae proximorum, quanta timiditates. Erit, erit illud profecto tempus: et illucescet aliquando ille dies, cum tu, salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum immutatis, (qui quam

crebro accidat, experti debemus scire,) et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompejum, juris publici, moris majorum, rei denique publicae peritissimum, cum senatus ei commiserit, ut videret, *Ne quid Respublica Detrimenti caperet*: quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc delectu dato, iudicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompejo, falso ista conferri in Milonem; qui legem tulit, quâ, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco, atque in illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet; satis declarat se non terrorem inferre vobis, (quid enim illo minus dignum, quam cogere, ut vos eum condemnatis, in quem animadvertere ipse et more majorum, et suo jure posset?) sed praesidio esse: ut intelligatis, contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

XXVII. Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet: nec tam sum demens, tamque vestri sensus ignarus atque expers, ut nesciam, quid de morte Clodii sentitis. De qua si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare atque mentirigloriose liceret; occidi, occidi non Sp. Maelium, qui

annona levanda, jacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi: non Tib. Gracchum, qui collegae magistratum per seditionem abrogavit: quorum interfectores implerunt orbem terrarum nominis sui gloria: sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae foeminae comprehenderunt: eum, cujus supplicio senatus solemnes religiones expiandas saepe censuit; eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus juratus se, quaestionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis ac vitae civium conservatorem judicabant, servorum armis exterminavit: eum, qui regna dedit, ademit: orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est: eum, qui plurimis caedibus in foro factis, singulari virtute et gloria civem, domum vi et armis, compulit: eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui aedem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensiois, tabulis publicis impressam, exstingueret: eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini: qui non calumnia litium, non injustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos (eos enim penitus contemserat), sed hunc Quint. Varium, virum fortissimum atque optimum civem,

judicem nostrum, pellere possessionibus, armis castrisque conatus est: qui cum architectis et decempedis villas multorum, hortosque peragrabat; qui Janiculo et Alpibus spem possessionum terminabat suarum: qui cum ab equite Romano, splendidissimo et forti viro, T. Pacavio non impetrasset, ut insulam in lacu Prelio venderet, repente lintribus in eam insulam materiam, calcem, caementa, atque arenam convexit: dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit aedificium exstruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, dii immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia? quid de adolescente Aponio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessisset), sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum: qua invidia huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum, fidelissima gratia, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.

XXVIII. Quanquam haec quidem jam tolerabilia videbantur: etsi aequaliter in remp. in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant jam, et impendebant, quonam modo ea aut depellere

potuissetis, aut ferre? Imperium, si id ille nactus esset: omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas: vota enim feceratis, ut in eos se potius mitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias. Pecunias dico? a liberis, a liberis medius fidius, et a conjugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent? haec, quae nota sunt omnibus? quae tenentur? exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rep. resque privatas omnium possideret? Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: adeste, quaeso, atque audite cives: P. Clodium interfeci: ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro, et hac dextera a cervicibus vestris republ. per me unum, ut jus, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset vero timendum, quoniam modo id factum ferret civitas? nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reip. profuisse, maxima laetitia populum R. cunctam Italiam, nationes omnes affecisse et dicat, et sentiat? Nequeo, vetera illa populi R. quanta fuerint gaudia, judicare: multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit laetitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriae, judices: spero multa vos liberosque vestros in rep. bona esse visuros. In his singulis ita semper existimabitis, vivo P.

Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, et quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et judiciis constitutis: salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quae tenetis, privata, atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuae possessionis habere potuissent?

XXIX. Non timeo, iudices, ne odio inimitiarum mearum inflammatus, libentius haec in illum evomere videar, quam verius. Etenim etsi praecipuum esse debebat; tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, iudices: nempe haec est quaestio de interitu P. Clodii. Fingite animis; liberae enim sunt cogitationes nostrae, et quae volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quae videmus. Fingite igitur cogitatione imaginem huius conditionis meae, si possim efficere, ut Milonem absolvatis: sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimui- stis? Quonam modo ille vos vivus adficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompejus, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum: si is, inquam, potuisset, aut quaestio-

nem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter remp. non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: et de ejus nece lata quaestio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset; in confitendo ab iisne poenam timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis? quae aliis in urbibus Graeciae? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quae carmina? prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modo honoribus nullis adficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur inquam, si fecisset, et magno animo, et libente se fecisse, libertatis omnium causa; quod ei certe non confitendum modo fuisset, verum etiam praedicandum.

XXX. Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur: dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? nisi vero gratus putat esse vobis, sui se capitis, quam vestri ordinis defensorem fuisse: cum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores adsequeretur amplissimos. Si factum vobis non probaretur (quanquam, qui poterat salus sua cuique non probari?) sed

tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset: magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratus, quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri laetarentur? Quamquam hoc animo semper fuimus omnes in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quae mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena, qui nihilo segnius remp. defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est, praemiis afficere bene meritos de rep. cives: viri fortis, ne suppliciis moveri, ut fortiter fecisse poeniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione. T. Annius, qua Abala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi: et si grata resp. esset, laetaretur; si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, judices, fortuna populi R. et vestra felicitas, et dii immortales, sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit, numenve divinum: quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec coeli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque id,

quod maximum est, majorum nostrorum sapientia: qui sacra, qui caeremonias, qui auspicia, et ipsi sanctissime coluerunt, et nobis, suis posteris, prodiderunt.

XXXI. Est, est profecto illa vis; neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra, inest quiddam, quod vigeat, et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu. Nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua ipsa haec agimus ac dicimus, videre, aut plane, qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates, atque opes attulit: quae illam perniciem exstinxit ac sustulit: cui primum mentem iniecit, ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vincereturque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura, res illa perfecta. Religiones me hercule ipse, quae illam belluam cadere viderent, commovisse se videntur, et jus in illo suum retinuisse. Vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales, quas ille, praiceps amentia, caesis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat: vestrae tum arae, vestrae

religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed justae tamen, et debitae poenae solutae sunt. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, cum praelium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo taererrimam mortem obiret: ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus.

XXXII. Nec vero non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, sine ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus. Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas illi taeterrimo parricidae aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem ejus lacerari, quam in quo vita esset damnata. Dura mihi, medius fidius, jam fortuna populi R. et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc remp. insultare videret, et pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones: senatus gravissima de-

creta perfregerat: pecunia se palam a iudici-
bus redemerat: vexarat in tribunatu senatum:
omnium ordinum consensu pro salute reip.
gesta resciderat: me patria expulerat: bona
diripuerat, domum incenderat: liberos, con-
jugem meam, vexaverat: Cn. Pompejo nefa-
rium bellum indixerat: magistratum, pri-
vatorumque caedes effecerat: domum mei fratris
incenderat: vastarat Etruriam: multos sedibus
ac fortunis ejecerat: instabat, urgebat: capere
ejus amentiam civitas, Italia, provinciae, regna
non poterant. Incidebantur jam domi leges,
quae nos nostris servis addicerent: nihil erat
cujusquam, quod quidem ille adamasset, quod
non hoc anno suum fore putaret. Obstabat
ejus cogitationibus nemo, praeter Milonem:
ipsum illum, qui poterat obstare, (Cn. Pom-
pejum) novo reditu in gratiam quasi devinctum
arbitratur: Caesaris potentiam suam poten-
tiam esse dicebat: honorum animos etiam in
meo casu contemserat: Milo unus urgebat.

XXXIII. Hic dii immortales, ut supra
dixi, mentem dederunt illi perduto ac furioso,
ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis
illa non potuit: nunquam illum resp. suo jure
esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum
circumscripsisset: ne cum solebat quidem id
facere in privato eodem hoc, aliquid profe-
cerat. An consules in praetore coërcendo for-
tes fuissent? Primum, Milone occiso, habuisset
suos consules: deinde quis in eo praetore consul

fortis esset, per quem tribunum, virtutem consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, teneret, possideret lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis: servos nostros libertos suos fecisset. Postremo, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempublicam nullam haberetis. An ille praetor, ille vero consul, si modo haec templa, atque ipsa moenia stare eo vivo tam diu, et consulatum ejus expectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam uni ordini, inflammari, excindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita, quanquam esset miserum id ipsum, sed ab uno? qui cum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt qui de via Appia quaerantur, taceant de curia? Et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate eum, si potestis ab inferis: frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam

cūcurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum R. concionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Coelius, tribunus plebis, vir et in rep. fortissimus, et in suscepta causa firmissimus, et bonorum voluntati, et auctoritati senatus deditus, et in hac Milonis sive invidia; sive fortuna singulari, divina, et incredibili fide.

XXXIV. Sed jam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem, obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat: ego autem, repugnante hoc, et imploro, et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam adspexistis Milonis: si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem, ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: atque haud scio, an multo etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoriiis pugnis, et infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos et supplices, et, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes et animosos, et se acriter ipsos morti offerentes, servari cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, iudices, examinant, et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue, et quibus intersum quotidie.

Valeant, valeant, inquit, cives mei, valeant: sint incolumes, sin florentes, sint beati: stet haec urbs praeclara, mihique patria carissima, quoquo modo merita de me erit: tranquilla rep. cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur: ego cedam atque abibo. Si, mihi rep. bona frui non licuerit, at carebo mala: et quam primam tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! o spes fallaces! o cogitationes inanes meae! Ego, cum tribunus plebis, rep. oppressa, me senatui dedissem, quem extinctum acceperam: equitibus Romanis, quorum vires erant debiles: bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant: mihi unquam bonorum praesidium defuturum putarem? Ego, cum te (mecum enim saepissime loquitur,) patriae reddidissem, mihi futurum in patria non putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Rom. illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox et defensio? mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari?

XXXV. Nec vero haec, iudices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim, se, negat ingratis civibus fecisse, quae fecerit: timidis, et omnia circumspicientibus pericula, non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae P. Clodio dace,

fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita nostra, suam se fecisse commemorat; ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret: nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, vos non concilarit meritis in rempublicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam: vestras vero, et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum se ablatum esse dicit. Meminit etiam, sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit: populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum. Nunc denique, si haec arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera sunt, fortes, et sapientes viros non tam praemia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta: se nihil in vita, nisi praeclarissime fecisse; siquidem nihil sit praestabilius viro, quam periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus. Nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriam: esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in coelum videantur adscendere. De me, inquit, semper populus R. semper omnes gentes loquentur, nulla

unquam obmutescet vetustas; quin hoc tempore ipso, cum omnes a meis inimicis faces meae invidiae subiiciantur; tamen omni in hominum coetu, gratiis agendis, et gratulationibus habendis, et omni sermone celebramur. Omitto Etruriae festos, et actos, et institutos dies: centesima lux est haec ab interitu P. Clodii, et ut opinor, altera, qua fines imperii populi R. sunt, ea non solum fama jam de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et jam versatur, et semper habitabit nominis mei gloria.

XXXVI. Haec tu mecum saepe, his absentibus; sed iisdem audientibus, haec ego tecum Milo. Te quidem, quod isto animo es, satis laudare non possum: sed, quod est ista magis divina virtus, eo majore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa saltem ad consolandum querela, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi: non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum unquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis (etsi quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite potius luitur, quam Milonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tantum mali videro.

Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum saepe corpus et vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas, ac liberorum meorum, in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua diminutio capitis futura, depono. Quid jam restat? quid habeo quod dicam, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi, ut eam fortunam, quaecunque erit tua, ducam meam? Non recuso non abnuo: vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occassura esse videatis.

XXXVII. His lacrimis non movetur Milo; est quodam incredibili robore animi: exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem, naturae finem esse, non poenam. Sit hic ea mente, qua natus est: quid vos, iudices? quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis: ipsum ejicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro rep. sanguinem effudistis: vos in viri, et in civis invicti apello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic iudicio praesi-

dentibus, haec tanta virtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur? projicietur? O me miserum! o infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos: ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quae est grata gentibus. A quibus non potuisse? ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquierunt. Quo deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, cum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiores redditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahor ab iis, per quos restitutus sum?

XXXVIII. Utinam dii immortales fecissent: (pace tua, patria, dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie:) utinam P. Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius, quam hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, et a vobis, iudices, conservandum vi-

rum! Minime, minime, inquit; immo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriae natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, si forte, pro patria? Hujus vos animi monumenta retinebitis: corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabant? O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit: hanc ingratham, si ejecerit; miseram, si amiserit! Sed finis sit: neque enim prae lacrimis jam loqui possum: et hic se lacrimis defendi vetat. Vos oro, obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui, in iudiciis legendis, optimum, et sapientissimum, et fortissimum quemque legit.

S E N T E N T I A E.

Vir fortis de reip. magis salute, quam de sua perturbatur.

Novitas terret oculos. Cedendum tempori.

Inter vim armorum non est orationi locus.

Justitiae non est, quem reum sententiis iudicum tradideris, eundem militum telis dedere.

Sapientiae non est, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare.

Ab inimicorum audacia telisque vitam impune licet defendere.

Cum de occiso homine quaeritur, aut negari solet omnino esse factum, aut jure factum esse defenditur.

Nocturnum furem quoquo modo, diurnum, si se telo defenderit, licet occidere.

Gladius aliquando nobis ad occidendum hominem ab ipsis legibus porrigitur.

Non modo justum tempus est hominis occidendi, verum etiam necessarium, cum vi vis defenditur.

Praestat periculose facere, quam turpiter perpeti.

Scelere soluti periculo sunt liberandi.

Gladios habere non liceret, si uti illis nullo pacto liceret.

Est haec non scripta, sed nata lex, ut, si vita nostra in aliquas insidias aut latronum aut inimicorum inciderit, omnis sit honesta ratio expediendae salutis.

Silent leges inter arma.

Propter magna in rempublicam merita, debetur saltem mediocris in bonis causis auctoritas, et propter officiosos labores nonnulla apud bonos gratia.

Multa fiunt e rep. quae rep. tamen vulnerant.

In confessione facti, juris tamen suscipi potest defensio.

Non magis erit perricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit.

Summa est reipublicae perturbatio, si janua nos et parietibus, non jure legum, et judiciorum tegamus.

Non exitus rerum, sed hominum consilia legibus vindicantur.

In iudice nihil quaerendum aliud, nisi justitia, gravitas, humanitas, fides.

Principum munus est resistere et levitati multitudinis, et perditorum temeritati.

Vi vincitur vis, virtute opprimitur audacia.

Hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, ut et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim,

quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent.

Boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo.

Leges injustae, et injustae per vim, leges nominandae non sunt, sed faces urbis, et pestes reip.

Inimici sunt fontes perennes gloriae bonorum et fortium virorum.

Augetur bonorum gloria frangendis furoribus improborum.

Solus virorum fortium vultus perterret inimicos.

Timida et sollicita est ambitio.

Nihil est tam molle, tam tenerum, tam fragile, tam flexibile, quam hominum voluntas, qui non modo improbitati irascuntur, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt.

Impunitatis spes caput audaciae est, et maxima peccandi illecebra.

Improbissimus est, quem nihil delectat, quod aut per naturam fas sit, aut per leges liceat.

Non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur.

Incerti sunt exitus pugnarum, Marsque communis, qui saepe spoliantem jam et exsultantem evertit, et perculit ab abjecto.

Magna vis est conscientiae, et magna in utramque partem. etc.

Cum de facto vel jure quaeritur, sapiens iudex considerat facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam.

Non solum inimici male de fortibus viris loquuntur, et existimant, etiam imperiti.

Vel cum capitis periculo salus reip. est adferenda.

Cedendum aequo animo legibus.

Vir fortis cavet magis, quam timet.

Diligentiam, tota rep. suscepta, nimiam nullam putare debemus.

Varia vitae commutabilisque ratio, vaga volubilisque fortuna.

In statu populari, qui nimis, amplecti plebem putantur, in suspicionem incidunt regni appetendi.

Cupidis et avaris nulla lex, nullum civile jus, nulli possessionum termini.

Grave est et indignum, quemquam domino inspectante extruere in alieno.

Frequenter ipso malorum usu abdurescit, et percallet patientia.

Dominante homine furioso cives jus perpetuae possessionis habere non possunt.

Liberae sunt cogitationes nostrae, et quae volunt, sic intuentur, ut ea cernimus. quae videmus.

Is magno timore animos vivos afficeret, qui mortuus inani cogitatione percellit.

Proposita invidia, morte, poena, qui

nihilo segnius rempubl. defendit, is vir vere putandus est.

Populi grati est, praemiis afficere bene meritos de rep. cives: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse poeniteat.

In gravi fortuna boni conscientia recte factorum nituntur.

Sol, coeli, signorumque motus, et vicissitudines rerum Deum esse testantur.

Non in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae et tam praeclaro motu.

Idcirco Deum negare non debemus, quia non apparet nec cernitur: perinde quasi nostram mentem, qua sapimus, qua providemus, videre possimus.

Deus aliquando aperit oculos ad scelera punienda.

Etsi serae, justae tamen a sceleratis poenae exiguntur.

Qui corruptis iudicibus absolvitur, non absolutus videtur, sed ad insignem poenam reservatus.

Exequias et supremi diei celebritatem concedere etiam inimici solent.

Saepe: qui misericordiam non implo-
rat, multo adjuvandus est magis.

Timidos et supplices, e ut vivere liceat obsecrantes etiam odisse solemus: fortes et animosos et se acriter morti offerentes ser-

vare cupimus, eorumque non magis misere-
ret, qui nostram misericordiam non re-
quirunt, quam qui illam efflagitant.

Charam debemus habere patriam, quo-
quo modo merita de nobis erit

Si rep. bona frui non licuerit, optan-
dum, ut mala careamus.

Fortes et sapientes viri non tam prae-
mia sequi solent recte factorum, quam ipsa
recte facta.

Nihil est praestabilius viro, quam peri-
culis patriam liberare.

Gloria ex omnibus praemiis virtutis est
amplissimum.

Magna est consolatio, amicis non de-
fuisse.

Quaecunque amicorum fortuna fuerit,
nostram ducere debemus.

Exilium ibi est, ubi Virtuti non est
locus.

Mors naturae finis est, non poena.

Fortes viri sunt conservandi reip.

Vir patriae natus non debet e patria
expelli.

Non est expellendus, quem omnes urbes
expulsum ad se vocabunt.

O R A T I O XIII.

P H I L I P P I C A II.

Ad complementum dictarum Orationum adjungitur una ex Philippicis, tum propter notitiam Philippicarum, tum vel maxime propter acumen ingenii, quod Cicero in iisdem, jam senio confectus, reliquit, perstringendo mores Antonii. Orationes Philippicae sunt XIV. ex his secundam hic pono, quam Juvenalis suo commendans testimonio in Satyra X. divinam appellat:

*Quam te conspicuae divina Philippica famae!
Volveris a prima, quae proxima.*

Placuit Ciceroni has orationes in M. Antonium appellare Philippicas, quod in hoc scribendi genere Demosthenem imitatus sit, qui in Philippum Regem Macedoniae quatuor Orationes scripsit, quas Philippicas nominavit.

Primam Orationem dixit in Senatu absente Antonio, in qua cum de injuriis ab Antonio sibi illatis questus esset, et inconstantiam quorundam in Republica arguisset, statum principalem hunc formavit: An Senatui constanter gerenda sit Respublica et novis consiliis resistendum. Sed jam de Philippica secunda.

ARGUMENTUM ORATIONIS.

Postquam Cicero superiore Oratione liberius de Republica et Antonio dixerat, offensus ille graviter, venit post aliquot dies in Senatum, et meditata Oratione conquestus de injuria Ciceronis, multis maledictis in personam ejus invecus est. Non respondit illa die Cicero, prohibitus ab amicis propter arma Antonii, quibus ad manifestam vim spectare videbatur. Sed aliquantum post confirmatus opibus Octavii, qui haeres Caesaris erat et offensus Antonio, gratiaque et authoritate Senatus veteranorumque praesidio ad parem potentiam proventus, respondit hac ornatissima Oratione, ei quidem praesenti in Senatu: in qua primo objecta crimina diluit, deinde insectatur vitam hominis, et per omnes gradus aetatis vitia colligens, criminose commemorat, quae ab illo unquam privatim aut publice commissa fuerunt.

Oratio haec partim est Judicialis, partim Demonstrativa; Judicialis quidem, quod criminibus et maledictis Antonii in ea respondet Cicero; Demonstrativa vero, quod vehementissime et acerbissime Antonium vituperat.

Partes Orationis hoc ordine collocatae sunt; Principium a benevolentia. Refutatio criminis Antoniani. Narratio sive Antonii vitae expositio cum vituperatione, quae pro Confirmatione esse potest, et Peroratio ab Antonii hortatione et commendatione suae in Patriam charitatis.

ORATIO XIII.

PHILIPPICA II.

I. **Q**uonam meo fato P. C. fieri dicam, ut nemo his annis viginti Reip: hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est a me quemquam nominari, vobis cum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus quam optarem, dederunt. Te miror Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar: nemo illorum mihi inimicus fuit voluntarius: omnes a me Reip. causa laccessiti. Tu ne verbo quidem violatus, ut audacior, quam L. Catilina, furiosior quam P. Clodius viderere, ultro maledictis me laccessisti: tuamque a me alienationem; commendationem tibi ad impios cives fore putavisti. Quid putem? contemptumne

me? non video, nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despiciere possit Antonius. An in Senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae Reip. testimonium multis, mihi uni conservatae dedit? An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est: quid enim plenius, quid uberius, quam mihi et pro me et contra Antonium dicere? illud profecto est: non existimavit sui similibus probari posse, se esse hostem Patriae, nisi mihi esset inimicus.

II. Cui prius quam de ceteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudico, pauca dicam. Contra rem suam venisse me nescio quando questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis spe, sed aetatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non jure praetorio? sed hoc idcirco commemoratum a te puto, ut te infimo ordini commendares, cum te omnes recordarentur libertini generum, et liberos tuos, nepotes Q. Fadii libertini hominis fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras: nam ita dixisti: domum meam ventitaras: nae tu si id fecisses, melius famae, melius pudicitiae tuae consulisses: sed nec fecisti, nec si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratus

petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! o impudentiam praedicandam! Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetiturum Cn. Pompejus et Q. Hortensius nominaverunt, (neque enim licebat a pluribus nominari), tu nec solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversa Repub. incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia Curio non esset? aut tum, cum es factus, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent. At beneficio sum usus tuo. Quo? quanquam illud ipsum, quod commemoras, semper prae me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? quod me Brundisii non occideris? Quem ipse victor, qui tibi ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset, eum tu occideres? Fac potuisse; quod est aliud P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii qui illum interfecerunt, a quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstineris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum a te, quam miserum, id te impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quando qui-

dem majus accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? An de interitu R. queri non debui, ne in te ingratus viderer? Nam in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me Senatus populusque R. collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate, quid non amice? Et quidem cujus temperantiae fuit, de M. Antonio querentem abstinere maledicto? praesertim cum reliquias R. dissipavisses? cum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia? cum leges eas quae nunquam promulgatae essent, et de te et a te latas confiterere? cum auspicia augur, intercessionem Consul sustulisses? cum esses foedissime stipatus armatis? cum omnes impuritates pudica in domo quotidie susciperes vino lustrisque confectus? At ego, tanquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de Rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat, quantum a me beneficium tum acceperit. At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo et humanitatis expers et vitae communis ignarus. Quis enim unquam, qui paulum modo bonorum consuetudinem nosset, literas, ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit; palamque recitavit? Quid est aliud tollere e vita vitae societatem, quam tollere amicorum colloquia absentium?

Quam multa joca solent esse in epistolis, quae prolata si sint, inepta esse videantur? Quam multa seria, neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuae: stultitiam incredibilem videte.

III. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustellae Tamisio et Tyroni Numisio videris? qui cum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu Senatus, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quomodo si eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem, me unquam istas literas ad te misisse? quo me teste convincas? an chi-rographo? in quo habes scientiam quaestuosam. Qui possis? sunt enim librarii manu. Jam in-video magistro tuo, qui te tanta mercede, quantum jam proferam, nihil sapere docuit. Quid etiam est minus, non dico oratoris, sed hominis, quam id objicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi non possit, qui objecerit? At ego non nego: teque in isto ipso convinco, non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae. Quod enim verbum in istis literis est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? Omne autem crimen tuum est, quod de te in his literis non male existimem: quod scribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum, non tanquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas literas, etsi jure poteram a te laccessitus, tamen non proferam, quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de

exilio reducere: adjurasque, id te, invito me non esse facturum: idque a me impetras. Quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi R. neque leges ullae possent coërcere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas Caesaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege lata. Sed cum mihi P. C. et pro me aliquid, et in M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem benigne, alterum ipso efficiam, ut contra illum cum dicam, attente audiat. Simul illud oro, si meam cum in omni vita, tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem, ne ille quidem me ut consularem. Et si ille, nullo modo consul, vel quod ita vivit, vel quod ita Remp. gerit, vel quod ita factus est consul: ego sine ulla controversia consularis.

IV. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, objecit mihi consulatum meum. Qui consulatus verbo meus P. C. re vester fuit: quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententia? Haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quarum consilio, sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum consula-

tum praeter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? Cujus quidem te fatum, sicuti C. Curionem manet: quoniam id domi tuae est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime mortuus est: placuit Q. Lutatio Catulo; cujus semper in hac Rep. vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Carioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Marenæ, qui tum erant consules designati: placuit idem, quod consularibus, M. Catoni, qui cum multa, vita excedens providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompejus probavit: qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans, meo beneficio patriam, se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo Senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non ut parenti gratias ageret: qui non mihi vitam suam, fortunas, liberos, Rep. referret acceptam. Sed quoniam illis quos nominavi, tot et talibus viris Resp. orbata est: veniamus ad vivos, qui duo e consulari numero reliqui sunt. L. Cotta vir summo ingenio, summaque prudentia, rebus iis gestis quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis, eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares, Senatusque cunctus assensus est. Qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante

me nemini. L. Caesar avunculus tuus, quā oratione, qua constantia, qua gravitate senientiam dixit in sororis suae virum, vitricum tuum? Hunc tu cum auctorem et praeceptorem omnium consiliorum, totiusque vitae debuisses habere, vitrici te similem, quam avunculi esse maluisti. Hujus ego consiliis alienus, consul usus sum, tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de Rep. retulisti? At ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius; cur? dat natalitia in hortis. Cui? Neminem nominabo. Putate tum Phormioni alicui, tum Gnatonii, tum Ballioni. O! foeditatem hominis flagitiosam! o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! Tu cum principem, senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de Rep. nihil refers; ad eos refers, qui domum suam nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus: perniciosus meus. Adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum praesidebat, consulebam: tu homines perditissimos cum gladiis collocavisti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere me consule plenum servorum armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria S. C. fierent, vim afferebam Senatui. O miserum! sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nosti): sive sunt, qui apud tales viros, tam

impudenter loquare! Quis enim eques Rom. quis praeter te adolescens nobilis, quis ullius ordinis; qui se civem meminisset, cum Senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? Quanquam nec scribae sufficere, nec tabulae nomina illorum capere potuerunt.

V. Etenim cum homines nefarii de Patriae parricidio confiterentur: consciorum indicis: sua manu, voce paene literarum, coacti se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere Remp. consensisse: quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? praesertim cum Senatus Populusque R. haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit unquam, quem, quia jure ei sui inimicus, doleo a te jam omnibus vitiis esse superatum. Qui autem tibi venit in mentem, redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putaremus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? tam autem eras excors, ut tota in oratione tecum ipse pugnares, ut non modo non cohaerentia inter se diceres, sed maxime disjuncta atque contraria? ut non tanta mecum, quanta tecum tibi esset contentio? Vitricum tuum fuisse in tanto scelere fatebare, poena affectum querebare. Ita quod proprie meum est, laudasti;

quod totum Senatus est, reprehendisti. Nam comprehensio sontium mea, animadversio Senatus fuit: homo disertus, non intelligit eum, quem contra dicit, laudari a se, eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud, cuius est non dico audaciae, (cupit enim se audacem dici) sed, quod minime vult, stultitiae, qua vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter subselia nostra versentur armati? cum in hac cella Concordiae (o Dii immortales!) in qua me consule salutare sententiae dictae sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa Senatum: accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit: accusa omnes ordines, omnes cives, dum confiteare hunc ordinem, hoc ipso tempore ad Ithyreis circumsederi. Haec tu non propter audaciam dicis tam impudenter; sed quia tantam rerum repugnantiam non videas, nihil profecto sapis. Quid est enim dementius, quam cum ipse Reip. perniciose arma ceperis, obijcere alteri salutaria?

VI. At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quam id (Dii boni!) non decebat? in quo est tua culpa nonnulla: aliquid enim salis ab uxore mima trahere potuisti. *Cedant arma togae.* Quid? tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quaeramus igitur, utrum melius fuerit, Libertati Populi R. sceleratorum arma, an libertatem nostra armis tuis cedere? Nec vero tibi de versibus respondebo: tantum

dicam breviter: neque illos, neque ullas te omnino literas nosse: me nec Reip. nec amicis unquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meae vigiliae meaeque literae et juventuti utilitatis, et nomini R. laudis aliquid afferrent. Sed haec non hujus temporis. Ad majora veniamus. P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset; cum tu illum in foro, inspectante Populo R. gladio stricto insecutus es: negotiumque transegisses, nisi ille se in scalas tabernae librariae coniecisset, hisque oppilatis impetum tuum compressisset? Quod quidem ego fuisse me tibi fateor: suasisse, ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui. Prius enim rem transegit, quam quisquam eum suspicaretur facturum esse. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse Reip. sine suasore non posset. At laetatus sum. Quid? ergo in tanta laetitia cunctae civitatis me unum tristem esse oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quaestio, non satis prudenter illa quidem constituta. Quid enim attinebat nova lege queri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quaestio constituta? Quaesitum est tamen. Quod ergo, cum res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis post tu es inventus, qui diceres? Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pompejum a Caesaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam, mea culpa civile bellum esse

natum: in eo non tu quidem tota re, sed quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, praestantissimo civi, consule, nihil praetermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompejum a Caesaris conjunctione avocarem. In quo Caesar fuit felicior. Ipse enim Pompejum a mea familiaritate disjunxit. Postea vero, quam se totum Pompejus Caesari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? Stulti erat sperare: suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompejo suaserim: ea velim reprehendas, si potes. Unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaretur: alterum ne pateretur ferri, ut absentis ejus ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias nunquam incidissemus. Atque idem cum jam omnes opes, et suas et Populi R. Pompejus ad Caesarem detulisset, seroque ea sentire coepisset, quae multo ante praevideram, inferrique Patriae bellum nefarium viderem: pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis. Utinam, Cn. Pompei, cum C. Caesare societatem aut nunquam coisses, aut nunquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.

VII. Haec mea M. Antoni, semper et de Pompejo, et de Repub. consilia fuerunt. Quae si valuissent, Respublica staret: tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses. Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo consilio inter-

sectum. Jam vereor P.C. ne quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in istius conscientia glosiosissimi facti nomen audivit? cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cuius non statim divulgatum? Citius dixerim, jactasse se aliquos, ut fuisse in ista societate viderentur, qui socii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet. Quam verisimile porro est, in tot hominibus partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam Patriam desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalae? His igitur majoribus orti: ab alienis potius consilium peterent, quam a suis? et foris potius, quam domo? Quid? C. Cassius in ea familia natus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo desideravit, qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam navi appullisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam maiorem ei Resp. gratiam debet, qui libertatem

Populi R. unius amicitiae praeposuit: depulsorque dominatus, quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber, me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum putavi. Admiratus sum ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor Patriae fuisset. Quid duos Servilios, Cascas dicam, an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos, potius quam charitate Reip.? longum est persequi ceteros; idque Reip. praeclarum fuisse, tum multo ipsis gloriosius est.

VIII. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Caesare interfecto, inquit, statim, cruentum alte extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit: atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? quod sciebam? Vide, ne illa causa fuerit appellandi me; quod cum rem egisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est, se aemulum mearum laudum exstitisse. Tu autem omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Caesarem, crimen sit: etiam laetatum esse morte Caesaris, crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti, et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? Ecquis est igitur, te excepto et iis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa, etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt. Aliis consilium, aliis animus, aliis occasio de-

fuit, voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite. Sic enim dixit: M. Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens, Ciceronem exclamavit: ex quo intelligi debet, eum conscium fuisse. Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille qui stil-
lantem prae se pugionem tulit. is a te honoris causa nominatur? Esto: sit in verbis tuis hic stupor. Quanto in rebus, sententiisque major? Constitue hoc consul aliquando, Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum, quam velis esse causam. Edormi crapulam, in-
quam, et exhalare. An faces admovendae sunt, quae te excitent, tantae causae indormientem? Nunquamne intelligis, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidii rei sint, an vindices libertatis? Attende enim paulisper, cogitationemque sobrii hominis punctum temporis sucipe. Etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris: ut a te arguor, socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi R. conservatoresque Reip. sint: plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: siquidem est atrocius Patriae parentem, quam suum occidere. Tu homo sapiens et considerate quid dicis? si parricidae? cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud Populum R. semper appellati? Cur M. Brutus te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies abfuisset? cur ludi

Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae Cassio et Bruto datae? cur Quaestores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque haec acta per te, non igitur homicidae. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio sint, quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est, num conturbo te? non enim fortasse satis, quae distinctius dicuntur, intelligis. Sed tamen haec est summa conclusionis meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem te amplissimis praemiis dignissimos indicatos.

IX. Itaque jam retexo orationem meam: scribam ad illos, ut, si qui forte, quod a te mihi obiectum est, quaerent, sitne verum: ne cui negent. Etenim vereor, ne aut celatum me ab ipsis, illis non honestum; aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quae enim res unquam (proh sancte Jupiter) non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta maior? quae gloriosior? quae commendatior erit hominum memoriae sempiternae? In hujus metu consilii societatem, tanquam in equum Troianum includis cum principibus? non recuso: ago etiam gratias, quoquo animo facis: tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est, aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quo accesserint, non affari, atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cum eos ad spererint, non maximum cepisse vitae fructum pu-

tent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae literae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes. Si enim fuisset, non solum regem, sed regnum etiam de Rep. sustulisses: et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quanquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est; et ob ejus consilii societatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem, (vide quam tecum agam non inimice,) quod bene cogitasti aliquando, laudo; quod non indicasti, gratias ago; quod non fecisti, ignosco. Virum res illa quaerebat. Quod si te in iudicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum: Cui bono fuerit; vide, quaeso, ne haereas. Quanquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant: tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas: qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberasti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipasti: ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt: cujus domus quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina: agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium, flagitiosissimae nundinae. Etenim quae res egestati et aeri alieno

tuo, praeter mortem Caesaris, subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus mihi esse videris. Numquid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu: nemo credet umquam: non est tuum de Rep. bene mereri; habet illius pulcherrimi facti clarissimos viros Resp. auctores: ego te tantum gaudere dico; fecisse non arguo.

X. Respondi maximis criminibus, nunc etiam reliquis respondendum est. Castra mihi Pompeji, atque illud omne tempus objecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium, auctoritasque valuisset; tu hodie egeres, nos liberi essemus: Resp. non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim, me, cum ea, quae acciderunt, providerem futura, tanta in moestitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam! P. C. Remp. vestris quondam meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque vero eram tam indoctus, ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem; quae me manens conficeret angoribus; dimissa, molestiis omnibus liberaret. Illos ego praestantissimos viros, lumina Reip. vivere volebam, tot consulares, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniqua conditione pacis, (mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur) Remp.

hodie teneremus. Quae sententia si valuisset, ac non ii maxime mihi, quorum ego vitae consulebam, spe victoriae elati, obstitissent: ut alia omittam, tu certe nunquam in hoc ordine vel potius in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeji voluntatem a me abalienabat oratio mea. An ille quenquam plus dilexit? cum ullo aut sermones aut consilia contulit saepius? quod quidem erat magnum de summa re dissentientes in eadem consuetudine amicitiae permanere. Sed et ego, quid ille, et contra ille, quid ego sentirem et spectarem, videbat. Ego incolumitati civium primum, et postea dignitati; ille praesenti dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque, quod sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille consularis vir, ac paene divinus de me senserit, sciunt, qui eum Pharsalica fuga Paphum persecuti sunt. Nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti.

XI. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant illa quidem castra plena curae: verum tamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem maestitiam meam reprehendit, idem jocum; magno argumento est, me in utroque

fuisse moderatum. Haereditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem? ego enim amplius ducentes acceptum haereditatibus retuli. Quanquam in hoc genere fateor feliciorum esse te. Me nemo, nisi amicus fecit haeredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur; te is quem nunquam vidiisti, L. Rubrius Cassinas fecit haeredem. Et quidem vide, quam te amarit is, qui albus aterve fueris, ignorans, fratris filium praeteriit, Q. Furius honestissimi equitis R. sui que amicissimi, quem palam haeredem semper factitabat, ne nominat quidem: te quem nunquam viderat, ac nunquam salutaverat, fecit haeredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius, qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. Nihil scio, inquires, nisi quae praedia habuerit. Igitur fratrem exhaeredans, te faciebat haeredem. In multas praeterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris haeredibus, tanquam haeres esset, invasit. Quanquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te haereditatum ausum esse facere, cum ipse haereditatem patris non adisses. Haec ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? Quanquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamitas. Et vero adhibes joci causa magistrum, suffragio tuo, et compotum tuorum Rhetorem; cui concessisti, ut

in te, quae vellet, diceret. Salsum omnino hominem! sed materia facilis, in te et in tuos dicta dicere. Vide autem quid inter te, et avum tuum intersit. Ille sensim dicebat, quod causae prodesset; tu cursim dicis aliena. At quanta merces Rhetori data est! Audite, audite Patres Conscr. et cognoscite Reip. vulnera. Duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio Rhetori assignasti, et quidem immunia, ut populi Romani tanta mercede nihil sapere disceres. Nam etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro, et de Campano; quos iste agros ereptos R. turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim quoniam criminibus ejus satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

XII. Visne igitur te inspiciamus a puero? sic opinor: a principio ordiamur. Tenesne memoria, praetextatum te decoxisse? Patris, inquires, ista culpa est. Concedo; etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunae vitio non suo decoxisset. Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti. Primo vulgare scortum: certa flagitii merces, nec ea

parva: sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit: et, tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo locavit. Nemo unquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate, quam tu in Curionis? Quoties te pater ejus domo sua ejecit? quoties custodes posuit, ne limen intra res? cum tamen tu, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere. Quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne, me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, cum pater Curio maerens jacebat in lecto: filius se ad pedes meos prosternens, lacrimans te mihi commendabat; orabat, ut te contra suum patrem, si sestertium sexagies peteret, defenderem: tantum enim se pro te intercessisse. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exilium esse iturum. Quo ego tempore, tanta mala florentissimae familiae sedavi, vel potius sustuli. Patri persuasi, ut aes alienum filii dissolveret: redimeret adolescentem summa spe et animi et ingenii praeditum, rei familiaris facultatibus: eumque a tua non modo familiaritate, sed etiam congressione, patrio jure et potestate prohiberet. Haec tu, cum per me acta meminisses; nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus esses? Sed jam stupra et flagitia omittam; sunt quaedam, quae honeste non possum dicere: tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non posses.

XIII. Sed reliquum vitae cursum videte: quem quidem celeriter perstringam. Ad haec enim, quae in civili bello, quae in maximis Reip. miseriis fecit, et ad ea, quae quotidie facit, festinat animus. Quae peto, ut quanquam multo notiora vobis, quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio. Tametsi incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat; ejus omnium incendiorum fax: cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est. Quid dicam, ipse optime intelligit. Inde itum Alexandriam contra senatus auctoritatem, contra Religionem. Sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? Prius in ultimam Galliam ex Aegypto, quam domum. Quae autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua. Domum dico? quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres, praeter unum Misenum, quod cum sociis, tanquam Sisaponem, tenebas? Venisti e Gallia ad Quaesturam petendam. Aude dicere, te prius ad parentem tuum venisse, quam ad me. Acceperam enim jam ante Caesaris literas, ut mihi satisfieri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea custoditus sum a te, tu a me observatus in petitione quaesturae. Quo quidem tempore P. Clodium approbante Populo R. in foro es

conatus occidere: cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cum te, ultro mihi idem illud deferentem, nunquam sim adhortatus. Quanquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quam ad meam gratiam. Quaestor es factus: deinde continuo sine S. C. sine lege, sine sorte, ad Caesarem cucurristi. Id enim unum in terris egestatis, aeris alieni, nequitiae, perditis vitae rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te, cum et illius largitionibus, et tuis rapinis explevisses (si hoc est explere, quod statim effundas), advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

XIV. Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se atque in domesticum dedecus impure, atque intemperanter, sed quae in nos, fortunasque nostras, id est in universam R. impie ac nefarie fecerit. Ab hujus enim scelere, omnium malorum principium natum reperietis. Nam cum L. Lentulo, C. Marcello consulibus Calen: Ian. labantem et prope cadentem Remp. fulcire cuperetis, ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis: tum iste venditum, atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subjecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. In te autem

M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum. Et tu apud Patres conscriptos, contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis Reip. judicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. Dum genus hominum, dum populi R. nomen exstabit, (quod quidem erit, si per te licebit, sempiternum), tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, cum, tu unus adolescens, universum ordinem decernere de salute Reip. prohibuisti? neque id semel, sed saepius: neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es? Quid autem agebatur, nisi ne delere, et evertere Remp. funditus velles, cum te neque principes civitatis rogando, neque majores natu monendo, neque frequens senatus agendo, de vendita atque addicta sententia demovere potuit? Tum illud, multis rebus ante tentatis, necessario tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te; quorum incolumis fuit nemo. Tum contra te, dedit arma hic ordo Consulibus, reliquisque imperiis et potestatibus; quae non effugisses, nisi te ad arma Caesaris contulisses. Tu, tu, inquam M. Antoni, princeps C. Caesari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat, quam causam dementissimi sui consilii et facti afferebat, nisi quod intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, circumscriptus a Senatu esset Antonius?

Omitto quam haec falsa, quam levia; praesertim cum omnino nulla causa justa cuiquam esse possit, contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Caesare: tibi certe confitendum est, causam perniciosissimi belli in persona tua constitisse. O miserum te! si intelligis; miseriorem, si non intelligis; hoc literis mandari, hoc memoriae prodi, hujus rei ne posteritatem quidem omnium saeculorum unquam immemorem fore, consules ex Italia excussos, cumque his Cn. Pompejum, qui imperii Populi R. decus ac lumen fuit: omnes consulares, qui per valetudinem exsequi cladem illam fugamque potuissent: praetores, praetorios, tribunos pleb. magnam partem senatus, omnem sobolem juventutis, unoque verbo, Remp. expulsam atque exterminatam suis sedibus.

XV. Ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium, sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis, tres exercitus populi R. interfectos; interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives; eos quoque eripuit vobis Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est; afflixit Antonius. Omnia denique, quae postea vidimus, (quid autem mali non vidimus?) si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Trojanis, sic iste huic Reip. causa belli, causa pestis, atque exitii fuit. Reliquae partes tribunatus principio similes. Omnia perfecit, quae senatus, salva Reip. ne fieri possent, perfecerat. Cujus tamen scelus in scelere co-

gnoscite. Restituebat multos calamitosos: in his patruī nulla mentio. Si severus: cur non in omnes? Si misericors, cur non in suos? Sed omitto caeteros L. Denticulam de alea condemnatum, collusorem suum restituit: quasi vero ludere cum condemnato non liceret: sed ut quod ille in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem Populo R. cur eum restitui oporteret? Absentem credo in reos relatum, rem indicta causa judicatam: nullum fuisse de alea lege iudicium: vi oppressum et armis: postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum? Nihil horum. At vir bonus, et Rep. dignus. Nihil id quidem ad rem: et ego tamen quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem. Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret, vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum, qui in integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? In eodem vero tribunatu, cum Caesar in Hispaniam proficiscens, huic conculcandam Italiam tradidisset: quae fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio mo in rebus celebratissimis omnium sermone versari, eaque, quae, dico dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuere, quam mihi, qui non fui. Notabo tamen singulas res; etsi nullo modo poterit ratio mea satisfacere vestrae scientiae. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? Vehabatur in

essedo tribunus plebis: lictores laureati antecede-
debant: inter quos, aperta lectica, mima porta-
batur: quam ex oppidis municipales homines
honesti, obviam necessario prodeuntes, non
noto illo et mimico nomine, sed Volumniam
consalutabant. Sequebatur rheda cum lenonibus,
comites nequissimi: rejecta mater, amicam im-
puri filii, tanquam nurum sequebatur. O mi-
serae mulieris fecunditatem calamitosam! Ho-
rum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia,
praefecturas, colonias, totam denique Italiam
impressit. Reliquorum factorum ejus P. C. dif-
ficilis est sane reprehensio et lubrica. Versatus
in bello est: saturavit se sanguine dissimili-
morum sui civium: fuit felix, si potest ulla
esse in scelere felicitas.

XVI. Sed, quoniam veteranis cautum esse
volumus, quanquam dissimilis est militum causa,
et tua: illi secuti sunt; tu quaesisti ducem:
tamen, ne apud illos me in invidiam voces,
nihil de belli genere dicam. Victor e Thessalia
Brundisium cum legionibus revertisti. Ibi me
non occidisti. Magnum beneficium: potuisse
enim fateor. Quanquam nemo erat eorum, qui
tam tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci
oportere. Tanta enim est charitas patriae, ut
vestris etiam legionibus sanctus essem, quod
eam a me servatam esse meminissent. Sed fac
id te dedisse mihi, quod non ademisti: meque
a te habere vitam, quia a te non sit erepta:
licuitne mihi per tuas contumelias hoc bene-
ficium sic tueri, ut tuebar, praesertim cum

te haec auditurum videres? Venisti Brundisium, in sinum quidem et in complexum tuae mimulae. Quid est? num mentior? quam miserum est, id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat: ne veterani quidem exercitus? Quis enim miles fuit, qui Brundisii illam non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam sero se quidem, quem hominem secutus esset, cognoscere? Italiae rursus percursatio, eadem comite mima: in oppida militum crudelis et misera deductio: in urbe auri, argenti, maximeque vini, foeda direptio. Accessit, ut Caesare ignaro, cum ille esset Alexandriae, beneficio amicorum ejus magister equitum constitueretur. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Tum existimavit se suo jure cum Hippia vivere, et equos vectigales Sergio mimo tradere. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid haereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? Cogebat egestas: quo se verteret, non habebat. Nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio haereditas venerat: nondum in C. Pompeji locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus haeres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus; loquamur potius de nequissimo genere levitatis.

XVII. Tu istis faucibus, istis lateribus,

ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in Populi R. conspectu vomere postridie. O rem! non modo visu faedam, sed etiam auditu! Si inter caenam, in ipsis tuis immanibus illis poculis, hoc tibi accidiisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi R. negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus; veniamus ad splendida. Caesar Alexandria se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur: mea autem sententia, si quis Reip. sit infelix, felix esse non potest. Hasta posita pro aede Jovis Statoris, bona, (miserum me! consumptis enim lacrimis, tamen infixus animo haeret dolor), bona inquam Cn. Pompeji M. voci acerbissimae subjecta praeconis. Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit, servientibusque animis, cum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi R. liber fuit. Expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis, hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, praeter Antonium; praesertim cum tot essent circa hastam illam, qui alia omnia auderent. Unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset, et reformidasset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel ut verius dicam, tantus furor, ut primum, cum rector sis isto loco natus, deinde cum Pompeji sector, non te exse-

crandum populo R. non detestabilem, non omnes tibi deos, omnes homines, et esse inimicos et futuros scias? Atquam insolenter statim helluo invasit in ejus viri fortunas: cujus virtute terribilior erat populus R. exteris gentibus, justitia carior? In ejus igitur copias cum se subito ingurgitavisset, exultabat gaudio, persona do mimo, modo egens, repente dives. Sed ut est apud poetam, nescio quem, male parta, male dilabuntur. Incredibile, ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis, multa et lauta suppellex, et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil erat. Quae Charybdis tam vorax? Charybdis dico? quae si fuit, fuit animal unum: Oceanus medius fidius vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecae totae nequissimis hominibus condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimae: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: suggerebantur etiam saepe (non enim semper ipse felix) damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pompeji peristromatis, servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, haec tam celeriter esse consumpta. Non modo unius patrimonium, quamvis

amplum, ut illud fuit, sed urbes, et regna, celeriter tanta nequitia devorare potuisset. At idem etiam aedes et hortos. O audaciam immanem! tu ingredi illam domum ausus es: tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum aedium diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquamdiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrimis praeterire: hac te in domo tam diu diversari non pudet? in qua quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo, rostra, spolia cum adspexisti, domum te tuam introire putas? Fieri non potest: quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es; tamen, et te, et tua, et tuos nosti.

XVIII. Nec vero te unquam, neque vigilantem, neque in somnis credo posse mente consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, vinolentus et furens, cum tibi obiecta sit species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam saepe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more, et sanctissima disciplina? Fuit enim ille vir P. C. sicut scitis, cum foris clarus, tum domi admirandus: neque rebus externis magis laudandus, quam institutis domesticis. Hujus in sedibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinae sunt. Etsi jam negat; nolite, nolite quaerere. Frugi factus est. Minam illam suam, suas res sibi habere jussit, ex duodecim tabulis; claves ademit, exegit; quam

porro spectatus civis, quam probatus: cuius ex omni vita, nihil est honestius, quam quod cum minima fecit divortium? At quam crebro usurpat, et consul et Antonius? Hoc est dicere, et consul, et impudicissimus: et consul, et homo nequissimus. Quid enim est aliud Antonius? Nam si dignitas significaretur in nomine; dixisset, credo, aliquando, avus tuus se et consulem et Antonium. Nunquam dixit. Dixisset etiam collega meus, patruus tuus; nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quae non sunt earum partium propria, quibus tu Remp. vexasti: ad ipsas tuas partes redeo, id est ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum opera tua est. Cur ei bello tum propter timiditatem tuam, et propter libidines, defuisti? Gustaras civilem sanguinem, vel potius exorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus. L. Domitium nobilissimum et clarissimum virum occideras: multos, qui de praelio effugerant, quos Caesar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus, trucidaras. Quibus tantis, talibus rebus gestis, quid fuit causae, cur in Africam Caesarem non sequerere, cum praesertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Caesarem post ejus ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cujus tu imperatoris quaestor fueras, Dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praeda socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. Primo respondisti

plane ferociter: et, ne omnia videar contra te, propemodum aequa et justa dicebas. A me C. Caesar pecuniam? cur potius, quam ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi; ego arma contra consules, imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque R. contra deos patrios, arasque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis? Jus postulabas; sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque excussis tuis vocibus, et ad te, et praedes tuas milites misit: cum repente a te praeclara illa tabula prolata. Qui risus hominum? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus, praeter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus: vestis Pompeji non multa, eaque maculosa: ejusdem quaedam argentea vasa collisa: sordida mancipia: ut doleremus quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre possumus. Hanc tamen auctionem haeredes L. Rubrii decreto Caesaris prohiberunt. Haerebat nebulo; quo se verteret, non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Caesaris percussor, ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sica: de quo Caesar in senatu, aperte in te invehens, questus est.

XIX. Proficiscitur in Hispaniam Caesar, paucis tibi ad solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus. Ne tum quidem seque-

ris: tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti? Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tandem aliquando in Hispaniam; sed tuto, ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni; aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Caesar cum civibus in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus affuit his pugnis Dolabella: in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo iudicio quaeris, nollem. Sed tamen consilium, a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quid censes? Cn. Pompeji liberi primum patriam repetebant. Esto: fuerit haec partium causa communis. Repetebant praeterea Deos patrios: aras focos, larrem suam familiarem; in quae tu invaseras. Haec cum repeterent armis ii, quorum erant legibus; etsi in rebus iniquissimis, quid potest esse aequi? tamen erat aequissimum, contra Cn. Pompeji liberos Cn. Pompei pugnare te sectorem. An tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret? Qui vero Narbone reditus? et tamen quaerebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper P. C. causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Cal. Jan: prodesse Reip. Nam, quod quaerebas, quomodo redissem: primum luce, non tenebris: deinde cum calceis et toga, nullis nec Gallicis, nec lacerna. At etiam aspicias me, et quidem, ut videris, iratus. Nae tu jam

mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiae, cujus te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis, nullum turpius vidi, nullum audiui. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres, vel potius rogares; is, per municipia coloniasque Galliae, a qua nos tum cum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi. At videte levitatem hominis. Cum hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit, in quadam cauponula, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperum; inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus causa venerat, deducitur: eique epistolam tradit. Quam cum illa legeret flens (erat enim amatorie scripta; caput autem literarum sibi cum illa mima posthac nihil futurum, omnem se amorem abjecisse illius, atque in hanc transfudisse), cum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit; caput aperuit, in collum invasit. O hominem nequam! quid enim aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere. Ergo ut te catamitum, nec opinato cum ostendisses, praeter spem mulier adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? Et domi quidem causam amoris habuit; foris etiam turpiorem, ne L. Plancus praedes suos venderet. Productus autem in concionem a tribuno plebis, cum respondisses, te

rei tuae causa venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti.

XX. Sed nimis multa de nugis, ad majora veniamus. Caesari ex Hispania redeunti, obviam longissime processisti. Celeriter isti et redisti, ut cognosceret te, si minus fortem, attamen strenuum. Factus es ei rursus nescio quomodo familiaris. Habebat hoc omnino Caesar; quem plane perditum aere alieno egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. His igitur rebus praeclare commendatus, jussus es renunciari Consul, et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Qua in re, quanta fuerit utriusque vestrum perfidia in Dolabellam, quis ignorat? Ille induxit, ut peteret; promissum et receptum intervertit, ad seque transtulit; tu ejus perfidiae voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt Calend. Jan. cogimur in senatum: in- vectus est copiosius multo in istum, et paratius Dolabella, quam nunc ego. Hic autem iratus, quae dixit, dii boni? Primum cum Caesar ostendisset, se prius quam proficisceretur, Dolabellam consulem esse jassurum: quem negant regem, qui et faceret semper ejusmodi aliquid, et diceret: sed cum Caesar ita dixisset; tum hic bonus augur, eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitare posset, idque se facturum esse asseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istuc,

quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, et consul esses, minus facere potuisses? Vide, ne etiam facilius. Nos enim nuntiationem solum habemus: Consules et reliqui magistratus etiam inspectionem. Esto: hoc imperite, (nec enim est ab homine nunquam sobrio, postulanda prudentia), sed videte impudentiam. Multis ante mensibus in senatu dixit, se Dolabellae comitia, aut prohibitorum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de coelo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges; et, si quis servavit, non habitis comitiis, sed prius quam habeantur, debet nuntiare. Verum inscitia implicata, impudentia est, nec scit, quod augurem, nec facit, quod pudentem decet. Atque ex illo die, recordamini ejus usque ad Idus Martias consulatum. Quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in adversam lecticam inferens, beneficia quae venderet, a collega petebat. Ecce Dolabellae comitiorum dies, sortitio praerogativae. Quiescit: renuntiatur, tacet. Prima classis vocatur; renuntiatur; deinde, ut assolet, suffragia: tum secunda classis vocatur; quae omnia citius sunt facta, quam dixit. Confecto negotio bonus augur (Laetium diceret) alio die, inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de coelo servasse dixisti, neque hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu jam Cal. Jan. futurum esse provideras,

et tanto ante praedixeras. Ergo, hercule, magna, ut spero, tua potius quam Reip. calamitate ementitus es auspicia. Obstrinxisti populum R. religione. Augur auguri, consul consuli obnuntiasti. Nolo plura, ne acta Dolabellae videar convellere: quae, necesse est, aliquando ad nostrum collegium deferantur.

XXI. Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite. Quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella; rursus cum voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil est, cum augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti; confitere te, cum, alio die, dixeris, sobrium non fuisse. Si est aliqua vis in istis verbis, ea quae sit, augur a collega requiro. Sed ne forte ex multis rebus gestis, M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat P. C. apparet esse commotum; sudat, pallet: quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minutia fecit. Quae potest esse turpitudinis tantae defensio? Cupio audire, ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in rostris collega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus: ascendis, accedis ad sellam, ita eras Lupercus, ut te esse consulem meminisse deberes, diadema ostendis; gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo, meditatam et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi: ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo

unus, scelerate, inventus es, qui cum auctor regni esses; eum, quem collegam regni habebas, dominum habere velles; et idem tentares, quid populus R. ferre et pati posset. At etiam misericordiam captabas; supplex te ad pedes abiebas; quid petens? ut servires? Tibi uni peteres: qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires: a nobis populoque R. mandatum id certe non habebas. O praeclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus concionatus? Quid hoc turpius? quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? num expectas, dum te stimulis fodiam? haec te, si ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. Vereor, ne imminuam summorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus. Quid indignius, quam vivere eum, qui imposuerit diadema, cum omnes fateantur, jure interfectum esse, qui abjecerit? At etiam adscribi jussit in fastis ad Lupercalia, C. Caesari Dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi jussu regnum detulisse, Caesarem uti noluisse.

XXII. Jam, jam minime miror, te otium perturbare; non modo urbem odisse, sed etiam lucem: cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in judiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus: Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius necati, ut multis post saeculis a M.

Antonio: quod fas non est, rex Romae constitueretur? Sed ad auspicia redeamus. De quibus rebus Idib: Mart. fuit in senatu Caesar acturus; quaero, tum tu quid egisses. Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem fortuna populi R. Num etiam tuum de auspiciis iudicium, interitus Caesaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio praeventendum est. Quae tua fuga? quae formido illo die? quae propter conscientiam scelerum desperatio vitae? cum ex illa fuga beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima auguria rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam Remp. te adhortarer; quoad metueres, omnia te promissurum; simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque cum ceteri consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die, neque postero vidi, neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste, foedere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in aedem Telluris, et quidem invitus: cum omnes aditus armati obsiderent. Qui tibi ille dies M. Antoni, fuit? Quanquam mihi subito inimicus exististi, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, dii immortales! et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses!

Pacem haberemus, quae erat facta per obsidem, puerum nobilem M. Antonii filium, M. Bambalionis nepotem. Quanquam te bonum timor faciebat, non diuturnus magister officii; improbum fecit ea, quae, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, cum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri tyranni, si funus illud fuit, sceleratissime praefuisti. Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio. Tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas quibus semiustulatus ille est, et eas quibus incensa L. Bellieni domus deflagavit. Tu illos impetus perditorum hominum, et ex maxima parte servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersa, reliquis diebus in Capitolio praeclara S. C. fecisti, ne qua post Idus Mart. immunitatis tabula, neve cuiusquam beneficii figeretur. Meministi ipse, de exsulibus, scis, de immunitate, quid dixeris. Optimum vero, quod dictaturae nomen in perpetuum de Rep. sustulisti. Quo quidem facto, tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum dictatorem tolleres metum. Constituta Resp. videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia te gubernante, naufragia metuebam. Num igitur me fefellit? aut num diutius sui potuit esse dissimilis? Inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulae figebantur; neque solum singulis veniebant immunitates, sed etiam Populis universis. Civitas non jam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si haec manent,

quae stante Rep. manere non possunt, provincias universas P. C. perdidistis; neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi R. hujus domesticis nundinis diminutum est.

XXIII. Ubi est septies millfes sestertium, quod in tabulis, quae sunt ad Opis, patebat? funestae illius quidem pecuniae, sed tamen si iis, quorum erat, non redderetur, quae nos a tributis posset vindicare. Tu autem sestertium quadringenties quod Idibus Mart. debuisti, quoniam modo ante Calendas Apr. debere desisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quae a diversis emebantur, non insciente te, sed unum egregium de rege Dejotaro Populo R. amicissimo decretum in Capitolio fixum. Quo proposito nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicitior, quam Dejotaro Caesar? aequae atque huic Ordini, ut Equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus Remp. populi R. caram esse sentiebat. Igitur, a quo vivo nec praesens, nec absens quidquam aequi, boni impetravit, apud mortuum factus est gratosus. Compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam imperarat, in ejus tetrachia unum ex Graecis comitibus suis collocarat; Armeniam abstulerat a senatu datam. Haec vivus eripuit, reddidit mortuus. At quibus verbis? modo aequum sibi videri, modo non iniquum. Mira verborum complexio. At ille nunquam (semper enim absenti affui Dejotaro) quidquam sibi, quod nos pro illo postularem, aequum dixit

videri. Syngrapha sestertiorum centies per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitem Regis sententia, facta in gynaeceo; quo in loco plurime res veniunt, et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus, meditare, censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Caesaris, simul atque audivit ejus interitum, suo Marte res suas recuperavit. Sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut quae tyranni eripuissent, ea tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem haec agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro iis rebus, quae erant ante syngrapham recuperatae. Non enim a te emit; sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus.

XXIV. Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tanquam gladiatorum libellos palam vendunt. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam appendantur, non numerentur pecuniae. At quam caeca avaritia est! nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium vectigalibus liberantur; statuiturque ne post M. Brutum Proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? an Caesaris decreto Creta post M. Bruti decessum

potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum, Caesare vivo pertineret? At hujus venditione decreti (ne nihil actum putetis) provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exsulibus legem, quam fixisti, Caesar tulit? Nullius insector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus aequatos, quorum causam dissimilem Caesar judicaverit: deinde nescio, cur reliquis idem non tribuas. Neque enim plus, quam tres, aut quatuor reliqui sunt, qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrum? de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti; quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quae et risus hominum et querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? An quia tribunus Pl. fulmen sinistrum nuntiabat? Cum tua quid interest, nulla auspicia sunt: cum tuorum tum sis religiosus. Quid? eundem in septemviratu nonne destituisti? Intervenit enim. Quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses. Omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si in te ulla pietas esset, colere debebas. Filiam ejus, sororem tuam ejecisti, alia conditione quaesita, et ante perspecta. Non est satis. Probri insimulasti pudicissimam faeminam. Quid est, quod addi possit? Contentus eo non fuisti. Frequentissimo senatu Calen. Jan. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam, ausus es dicere, quod

ab eo sorori et uxori suae stuprum oblatum comperisses. Quis interpretari potest, impudentiorne, qui in senatu: an improbior, qui in Dolabellam; an impurior, qui patre audiente, an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed ad chirographa redeamus. Quae tua fuit cognitio? Acta enim Caesaris pacis causa confirmata sunt a senatu; quae quidem egisset; non ea, quae Caesarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? Si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat, ut ex Calendis Jun. de Caesaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Calendas Jun. expectasti? An eas, ad quas peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O praeclaram illam percursionem tuam! mense Aprilii, atque Maio, tum, cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius paene non abieris scimus. Cui tu urbi minitaris.

XXV. Utinam conere, ut aliquando illud *paene* tollatur! At quam nobilitata est tua illa peregrinatio! Quid prandiorum apparatus? quid furiosam vinolentiam tuam proferam? Tua ista detrimenta sunt; illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum Reip. vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis et collusoribus dividebas. Mimos dico,

et mimas P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hae quondam arationes, Campani et Leontini, in Pop. Rom. patrimonio grandi foenore et fructuosae ferebantur. Medico tria milia iugerum, quasi te sanasset: rhetori duo, quasi disertum facere potuisset. Sed ad iter Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. Consuluisti me per literas de Capua tu quidem: sed idem de Casilino respondi: possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam jure deducere. Negavi, in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentia elatus, omni auspicio jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, et aratram circumduceres. Cujus quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florentis coloniae territorium minueretur. Ab hac religionum perturbatione, advolas in M. Varronis sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem. Quo jure? quo ore? Eodem, inquires, quo in haeredum L. Rubrii, quo in haeredum L. Torsellii praedia, quo in reliquis innumerabiles possessiones. Et, si ab hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae, quibus debuisti, non quibus tute te liberavisti. Varronis quidem Cassinatem fundum quis venisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem praeconis audivit?

Misisse te dicis Alexandriam, qui emeret a Caesare. Ipsum enim expectare magnum fuit. Quis vero audivit unquam (nullius autem salus curae pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes: quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios illos parumper, quos videmus. Jam intelliges, aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae. Non enim te dominus, modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quam multos dies in ea villa turpissime est perbacchatus! Ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera! quam dispari domino! quanquam quomodo iste dominus? sed tamen quam a dispari tenebantur! Studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium. Quae in illa villa ante dicebantur? quae literis mandabantur? jura populi R. monumenta majorum, omnis sapientiae ratio, omnisque doctrinae. At vero, te inquilino (non enim domino) personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino; madebant parietes, ingenui pueri cum meritoriis: scorta inter matres familias versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo. Jure id quidem. In homine enim turpissimo, obsolebant dignitatis insignia:

XXVI. Cum inde Romam proficiscens ad Aquinum accenderet, obviam ei processit, (ut

est frequens municipium) magna sane multitudo. At iste operta lectica latus est per oppidum, ut mortuus. Stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? qui cum essent devii, obviam ei descenderant, ut istum tanquam si esset consul, salutarent. Incredibile dictu est; tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum; praesertim cum duos secum Anagninos haberet, Mustellam et Laconem: quorum alter gladiatorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent? magno quidem iudicio, studio, benevolentia, charitate; non ut te, ut Basilium vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo esse illorum cliens. Interea dum tu abes, qui dies ille collegae tui fuit: cum illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? quare tibi nuntiata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. Quid evenerit postea, nescio. Metum credo valuisse et arma. Collegam quidem de caelo detraxisti, effecisti-que, non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe, ut dissimilis esset sui.

XXVII. Qui vero reditus inde Romam? quae perturbatio totius urbis? Memineramus Cinnam nimis potentem, Sullam postea dominantem; modo Caesarem regnantem videramus. Erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec

ita multi. Ista vero quae et quanta barbaria est! Agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis P. C. consuetudine obduimus. Calendis Jun. cum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus. At iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quenquam, et potius discessu nostro laetatus est, statim illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa Caesaris defendisset lucri sui causa; is leges Caesaris, easque praeclaras, ut Remp. concutere posset, evertit. Numerum annorum provinciis prorogavit: idemque cum actorum Caesaris defensor esse deberet, et in publicis, et in privatis rebus, acta Caesaris rescidit. In publicis nihil est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit; alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit: testamentum irritum fecit; quod etiam infimis civibus semper obtentum est. Signa, tabulas, quas populo Caesar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeji deportavit, partim in villam Scipionis. Et tu in Caesaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? Quem is majorem honorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium; flaminem? Est ergo flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic Divo Julio M. Antonius? Quid igitur cessas! cur non inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret. Collegae sumus; nemo negabit. O detestabilem

hominem! sive quod tyranni sacerdos es; sive quod mortui! Quaero deinceps, num, hodiernus dies, qui sit, ignores? Nescis, heri quartum in circo diem ludorum Romanorum fuisse? te ipsum autem ad populum tulisse, ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? Cur non sumus praetextati? cur honorem Caesaris tua lege datum, deserì patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es; pulvinaria noluisti? Aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quaeres, placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem. Mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Caesaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi forte vis fateri, te omnia quaestu tuo, non illius dignitate metiri.

XXVIII. Quid ad haec tandem? exspecto enim eloquentiam tuam. Disertissimum cognovi avum tuum: at te etiam apertiore in dicendo. Ille nunquam nudus est concionatus: tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad haec? aut omnino hiscere audebis? Ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas? sed praeterita omittamus. Hunc unum diem; hunc unum inquam hodiernum diem; hoc punctum temporis, quo loquor, defende; si potes. Cur armatorum corona senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiant? cur valvae Concordiae non patent? cur homines omnium gentium, maxime barbaros, Ituraeos cum sagittis deducis in forum? Praesidii sui causam se facere dicit. Nonne

igitur millies perire est melius, quam in sua civitate sine armatorum praesidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, praesidium. Caritate et benevolentia civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista Populus R. utinam salvis nobis! sed quoquomodo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes esse, mihi crede, diuturnus. Etenim ista tua minime avara conjux, quam ego sine contumelia describo, nimium debet diu Populo R. tertiam pensionem. Habet Populus R. ad quos gubernacula Reip. deferat; qui ubicunque terrarum sunt, ibi est omne Reip. praesidium, vel potius ipsa Resp. quae se adhuc tantummodo ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certe Resp. adolescentes nobilissimos, paratos defensores. Quam volent, illi cedant, otio consulentes: tamen a Rep. revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, et ipsa res salutaris. Sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas: servitus malorum omnium postremum, non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quod si se ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt; at exemplum facti reliquerunt. Illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus; qui tum rex fuit, cum esse regem Romae licebat. Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi, sunt necati. Hi primi cum gladiis non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod cum

ipsum factum per se praeclarum atque divinum est, tum expositum ad imitandum; praesertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quae vix coelo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen immortalitatem non arbitrer contemnendam.

XXIX. Recordare igitur illum M. Antoni diem, quo dictaturam sustulisti: pone ante oculos laetitiam Senatus, Populique R. confer cum nundinatione tua tuorumque; tum intelliges, quantum inter laudem et lucrum intersit? Sed nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt: sic libidinosi, avari, facinorosi, verae laudis gustum non habent. Sed, si te laus allicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? Iudicia non metuis. Si propter innocentiam, laudo: si propter vim, non intelligis, ei, qui isto modo iudicia non timeat, quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quae est autem vita, dies et noctes timere a suis? Nisi vero aut majoribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus: aut tu es ulla re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literae, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis Reip. calamitosas, attamen magnas:

multos annos regnare est meditatus, magno labore, magnis periculis, quod cogitarat, effecerat; muneribus, monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam lenierat: suos praemiis, adversarios clementiae specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberae civitati, partim metu, partim patientia, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum, caeteris vero rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quae ab illo Reip. sunt inusta, hoc tamen boni est, quod didicit jam Populus R. quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. Haec igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum, fama gloriosum tyrannum occidere? An, cum illum homines non tulerint, te ferent? Certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas exspectabitur. Respice quaeso, aliquando Remp. M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera; mecum, ut voles; cum Rep. redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris; ego de me ipso profitebor. Defendi Remp. adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest: ut aliquando dolor Populi R. pariat, quod jam diu parturit! Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo ne-

gavi posse mortem immaturam esse consulari:
quanto verius nunc negabo seni? Mihi vero,
P. C. jam etiam optanda mors est, perfuncto
rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi.
Duo modo haec opto: unum, ut moriens Po-
pulum R. liberum relinquam: hoc mihi majus
a diis immortalibus dari nihil potest: alterum,
ut ita cuique eveniat, ut de Rep: quisque me-
reatur.

Omnis pax cum civibus bello civili utilior. Miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri.

Quorum facinus commune, cur non sit eorum poena communis?

Ab homine nunquam sobrio non est postulanda prudentia.

Timor quos bonos facit, non diuturni est magister officii.

Jus semper hoc fuit, ut quae tyranni eripuerint, ea tyrannis interfectis, ii quibus erepta essent, recuperarent.

Millites perire melius est, quam in sua civitate sine armorum praesidio non posse vivere.

Nomen pacis dulce est, et res ipsa salutaris, sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum omnium, non modo bello, sed morte repellendum.

Etsi satis sit in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus, ramen immortalitatem non arbitror contemnendam.

Ut quidam morbo aliquo et sensus stupore, suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi verae laudis gustum non habent.

Si quem laus allicere ad recte faciendum non potest, eum ne metus quidem e foedissimis factis potest avocare.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM
PHILIPPICA OCTAVA.

ARGUMENTUM.

Mortuo Ser. Sulpicio in legatione, L. Piso et L. Philippus intolerabilia postulata ab Antonio ad Senatum retulerunt. Tam Senatus Antonio indixit bellum tumultus nomine. Qua lenitate reprehensa Cicero tum Caleni perstringit sententiam, adhuc de pace agentis, tum Senatorum novam ad Antonium legationem suadentium. Pisonem et Philippum increpat, qui non tam Senatus, quam Antonii potius legati, hujus mandata retulisse videantur. Reprehendit Senatores Antonio faventes: decernendum censet, ut iis, qui cum Antonio sint, potestas detur cum republica in gratiam redeundi, ante Idus Martias primas: bene merentibus gratiae referantur: proficiscendi ad Antonium, excepto ejus legato Q. Vario Cotyla, nemini facultas concedatur.

I. 1. **C**onfusius hesterno die est acta res; C. Pansa, quam postulabat institutum Consulatus tui. Parum mihi visus es eos, quibus cedere non soles, sustinere. Nam quum Senatus ea virtus fuisset, quae solet; et quum re viderent omnes esse bellum, quidamque id verbum removen- dum arbitrarentur: tua voluntas in discessione fuit ad lenitatem propensior. Victa est igitur propter verbi asperitatem, te auctore, nostra sententia. Vicit L. Caesaris, amplissimi viri, qui verbi atrocitate dempta, oratione fuit, quam sententia, lenior. Quamquam is quidem, ante- quam sententiam diceret, propinquitatem excu- savit. Idem fecerat, me consule, in sororis viro, quod hoc tempore in sororis filio, ut et luctu sororis moveretur, et saluti reipublicae provideret. 2. Atque ipse tamen Caesar praece- pit vobis quodammodo, Patres conscripti, ne sibi assentiremini, quum ita dixit, aliam sen- tentiam se dicturum fuisse, eamque se ac repu- blica dignam, nisi propinquitate impediretur. Ergo ille avunculus: Num etiam vos avunculi, qui illi estis assensi?

At in quo fuit controversia? Belli nomen ponendum in sententia quidam non putabant: tumultum appellare malebant, ignari non modo rerum, sed etiam verborum: potest enim esse bellum sine tumultu: tumultus esse sine bello non potest. 3. Quid est enim tumultus, nisi perturbatio tanta, ut major timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. Itaque ma-

jores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiae finitimus, praeterea nullum nominabant. Gravius autem tumultum esse, quam bellum, hinc intelligi licet, quod bello vacationes valent, tumultu non valent. Ita fit, quemadmodum dixi, ut bellum sine tumultu possit, tumultus sine bello esse non possit. 4. Etenim quum inter bellum et pacem medium nihil sit: necesse est, tumultum, si belli non sit, pacis esse. Quo quid absurdius dici aut existimari potest? Sed nimis multa de verbo: rem potius videamus, Patres conscripti, quam quidem intelligo verbo fieri interdum deteriore solere. H. Nolumus hoc bellum videri. Quam igitur municipils et coloniis ad excludendum Antonium auctoritatem damus? quam, ut milites fiant sine vi, sine mulcta, studio et voluntate? quam, ut pecunias in rempublicam polliceantur? Si enim belli nomen tollitur, municipiorum studia tolluntur: consensus populi Romani, qui jam descendit in causam, si nos languescimus, debilitetur necesse est. 5. Sed quid plura? D. Brutus oppugnatur. Non est bellum? Mutina obsidetur. Ne hoc quidem bellum est? Gallia vastatur: quae potest pax esse certior? Illud vero quis potest bellum esse dicere? Consulem, fortissimum virum, cum exercitu misimus? qui quum esset infirmus ex gravi diuturnoque morbo, nullum sibi putavit excusationem esse oportere, quum ad reipublicae praesidium vocaretur. C. quidem Caesar non expectavit nostra decreta, praesertim quum

esset illud aetatis: bellum contra Antonium sua sponte suscepit. Decernendi enim tempus nondum erat: belli autem gerendi tempus si praetermisisset; videbat; republica oppressa, nihil posse decerni. 6. Ergo illi nunc et eorum exercitus in pace versantur. Non est hostis is, cujus praesidium Claterna dejecit Hirtius: non est hostis, qui consuli armatus obsistit: designatum Consulem oppugnat: nec illa hostilia verba, nec bellica, quae paulo ante ex collegae litteris Pansa recitavit: *Dejeci praesidium: Claterna potitus sum: fugati equites: praelium commissum: occisi aliquot.* Quae pax potest esse major? Delectus tota Italia decreti, sublatis vacationibus: saga cras sumentur: Consul se cum praesidio descensurum dixit.

7. Utrum hoc bellum non est? an etiam tantum bellum, quantum numquam fuit? Ceteris enim bellis, maximeque civilibus, contentionem, reipublicae causa faciebat. Sulla cum Sulpicio de jure legum, quas per vim latas Sulla dicebat: Cinna cum Octavio de novorum civium suffragiis: rursus cum cum Mario et Carbone Sulla, re dominarentur indigni, et ut clarissimorum hominum crudelissimam puniretur necem. Horum omnium bellorum caussae ex reipublicae contentione natae sunt. De proximo bello civili non libet dicere: ignoro causam: detestor exitum. III. 8. Hoc bellum quintum civile geritur: (atque omnia in nostram aetatem inciderunt,) primum non modo non in dissensione et discordia civium, sed in maxima consensione incredibilique

concordia. Omnes idem volunt, idem defendunt, idem sentiunt. Quum omnes dico, eos excipio, quos nemo civitate dignos putat. Quae est igitur in medio belli caussa posita? Non Deorum immortalium templa, non muros, nos domicilia sedesque populi Romani, penates, aras, focos, sepulcra maiorum: nos leges, iudicia, libertatem, conjuges, liberos, patriam defendimus: contra M. Antonius id molitur, id pugnat, ut haec omnia perturbet, evertat, praedam reipublicae causam belli putet, fortunas nostras partim dissipet, partim dispertiat paricidis.

9. In hac tam dispari ratione belli, miserimum illud est, quod ille latronibus suis pollicetur, primum domos: Urbem enim se divisurum confirmat: deinde omnibus portis, quo velint, deducturum. Omnes Caphones, omnes Saxae, ceteraeque pestes, quae sequuntur Antonium, aedes sibi optimas, hortos, Tusculana, Albana definiunt. Atque etiam homines agrestes, si homines illi, ac non pecudes potius, inani spe ad aquas usque et Puteolos provehuntur. Ergo habet Antonius, quod suis polliceatur. Quid nos? numquid tale habemus? Dii meliora. Id enim ipsum agimus, ne quis posthac ejusmodi quidquam possit polliceri. Invitus dico, sed dicendum est. Hasta Caesaris, Patres conscripti, multis improbis et spem affert, et audaciam. Viderunt enim, ex mendicis fieri repente divites: itaque hastam semper videre cupiunt [ii], qui nostris bonis imminet: quibus

omnia pollicetur Antonius. 10. Quid nos? nostris exercitibus quid pollicemur? Multo meliora atque maiora atque maiora. Scelerum enim promissio et iis, qui expectant, perniciosa est, et iis, qui promittunt. Nos nostris militibus libertatem, jura, leges, judicia, imperium orbis terrae, dignitatem, pacem, otium pollicemur. Antonii igitur promissa, cruenta, taetra, scelerata, Diis hominibusque invisa, nec diuturna, nec salutaria: nostra contra, honesta, integra, gloriosa, plena laetitiae, plena pietatis.

IV. 11. Hic mihi etiam Q. Fufius, vir fortis ac strenuus, amicus meus, pacis commoda commemorat. Quasi vero, si laudanda pax esset, ego id aequè commode facere non possem. Semel enim pacem defendi? non semper otio studui? quod quum omnibus bonis utile est, tum praecipue mihi. Quem enim cursum industria mea tenere potuisset sine forensibus caussis, sine legibus, sine iudiciis? quae esse non possunt, civili pace sublata. 12. Sed quaeso, Calene, quid? tu servitutem pacem vocas? Majores quidem nostri non modo, ut liberi essent, sed etiam, ut imperarent, arma capiebant; tu arma abjicienda censes, ut serviamus. Quae causa iustior est belli gerendi, quam servitutis depulsio? in qua etiamsi non sit molestus dominus: tamen est miserrimum, posse, si velit. Immo aliae causae justae, haec necessaria est. Nisi forte ad te hoc non putas pertinere, quod te socium fore speras dominationis Antonii. In quo his laberis: primum, quod tuas rationes communi-

bus anteponis: deinde, quod quidquam stabile in regno aut jucundum putas. Non, si tibi antea profuit, semper proderit. 13. Quin etiam, meministi, de illo, homine, queri solebas: quid te facturum de bellua putas? Atqui ais, eum te esse, qui semper pacem optaris, semper omnes cives salvos volueris. Honestas oratio: sed ita, si bonos et utiles reipublicae cives: sin eos, qui natura cives sunt, voluntate hostes, salvos velis: quid tandem interest inter te et illos? Pater quidem tuus, quo utebar sene adolescens, homo servus et prudens, primas omnium civium P. Nasicae, qui Ti. Gracchum interfecit, dare solebat. Ejus enim virtute, consilio, magnitudine animi, liberatam rempublicam arbitrabatur. 14. Quid? nos a patribus num aliter accepimus? Ergo is tibi civis, si temporibus illis fuisses, non probaretur, quia non omnes salvos esse voluisset. *Quod L. Opimius Consul verba fecit de republica, de ea re ita consueverunt, uti Opimius consul rempublicam defenderet.* Senatus haec verbis, Opimius armis. Num igitur eum, si tum esses, temerarium civem aut crudelem putares? aut Q. Metellum, cujus quattuor filii Consulares? P. Lentulum, principem Senatus, complures alios summos viros, qui cum L. Opimio Consule armati Gracchum in Aventinum persecuti sunt? quo in praelio Lentulus grave vulnus accepit: interfectus est Gracchus, et M. Fulvius Consularis, ejusque duo adolescentuli filii. Illi igitur viri vituperandi. Non enim cives omnes salvos esse voluerunt. V. 15. Ad propiora veniamus.

C. Mario, L. Valerio Consulibus Senatus rempublicam defendendam dedit: L. Saturninus Tribunus plebis, Glaucia Praetor, est interfectus. Omnes illo die Scauri, Meteli, Claudii, Catuli, Scaevolae, Crassi, arma sumpserunt. Num aut Consules illos, aut clarissimos viros vituperandos putas? Ego Catilinam perire volui. Num tu, qui omnes salvos vis, Catilinam salvum esse voluisti? Hoc interest, Calene, inter meam sententiam et tuam: ego nolo quemquam civem committere, ut morte mulctandus sit: tu, etiam si commiterit, conservandum putas. In corpore si quid ejusmodi est, quod reliquo corpori noceat, uri secarique patimur; ut membrorum aliquod potius, quam totum corpus intereat: sic in reipublicae corpore, ut totum salvum sit, quidquid est pestiferum amputetur. 16. Dura vox. Multo illa durior: Salvi sint improbi, scelerati, impii: deleantur innocentes, honesti, boni, tota respublica. Uno in homine, Q. Fufi, fateor te vidisse plus, quam me. Ego P. Clodium arbitrabar perniciosum civem, sceleratum, libidinosum, impium, audacem, facinorosum: tu contra sanctum, temperantem, innocentem, modestum, retinendum civem et optandum. In hoc uno te plurimum vidisse, multum me errasse conerdo. Nam quod me tecum iracunde agere dixisti solere: non est ita. Vehementer me agere fateor, iracunde nego. Omnino irasci amicis non temere soleo; ne si merentur quidem. 17. Itaque sine verborum contumelia a te dissentire possum, sine animi summo dolore non

possum. Parva est enim mihi tecum, aut parva de re dissensio? Ego huic vel illi videlicet faveo, tu illi? Immo vero ego D. Bruto faveo, tu M. Antonio: ego conservari coloniam populi Romani cupio, tu expugnari studes. VI. An hoc nagare potes: qui omnes moras interponis, quibus infirmetur Brutus, melior fiat Antonius? Quousque enim dices, pacem velle te? Res geritur: conductae vineae sunt, pugnatur accerrime. Qui intercurrerent, misimus tres principes civitatis: hoc contempsit, rejecit, repudiavit Antonius: tu tamen permanes constantissimus defensor Antonii. 18. Et quidem, quo melior Senator videatur, negat se illi amicum esse debere: quum suo magno esset beneficio, venisse eum contra se. Vide, quanta caritas sit patriae. Quum homini sit iratus, tamen reipublicae causa defendit Antonium. Ego te, quum in Massilienses tam sis acerbus, Fusi, non animo aequo audio. Quousque enim Massiliam oppugnabis? Ne triumphus quidem finem fecit belli? per quem lata est urbs ea, sine qua numquam ex Transalpinis gentibus majores nostri triumpharunt. Quo quidem tempore populus Romanus ingemuit. Quamquam enim proprios dolores suarum rerum omnes habebant: tamen hujus civitatis fidelissimae miseriae, nemo erat civis, qui a se alienas arbitretur. 19. Caesar ipse, qui illis fuerat iratissimus; tamen propter singularem ejus civitatis gravitatem et fidem quotidie aliquid iracundiae remittebat: te nulla sua calamitate civitas satiare tam fidelis potest? Rursus me jam irasci

fortasse dices. Ego autem sine iracundia dico, ut omnia, nec tamen sine dolore: Neminem illi civitati inimicum esse arbitror, qui amicus sit huic civitati. Excogitare, quae tua ratio sit, Calene, non possum. Antea deterrere te, ne popularis esses, non poteramus: nunc exorare, ut sis popularis, non possumus. Satis multa cum Fufio: ac sine odio omnia, nihil sine dolore. Credo autem, qui generi querelam moderate ferat, aequo animo laturum amici.

VII. 20, Venio nunc ad reliquos Consulares, quorum est nemo, (jure hoc meo dico,) qui non mecum habeat aliquam conjunctionem gratiae; alii maximam, alii mediocrem; nemo nullam. Quam hesternus dies nobis, Consularibus dico, turpis illuxit! Iterum legatos? Quid? ille faceret inducias? Ante os* oculosque legatorum tormentis Mutinam verberavit: opus ostendebat munitionemque legatis: ne punctum quidem temporis, quam legati adessent, oppugnatio respiravit. Ad hunc legatos? Cur? An ut eorum reditu vehementius pertimescatis? 21. Equidem quum antea legatos decerni non censuissem: hoc me tamen consolabar, quod quum illi ab Antonio contempti et rejecti revertissent, dixissentque Senatui, non modo illum e Gallia discessisse, uti censuissemus, sed ne a Mutina quidem recessisse, potestatem sibi D. Bruti conveniendi non fuisse: putabam* fore, ut omnes inflammati odio, excitati dolore, armis, equis, viris D. Bruto subveniremus. Nos etiam languidiores facti sumus, postquam Antonii non solum audaciam et scelus,

sed etiam insolentiam superbiamque perspeximus. 22. Utinam L. Caesar valeret, Servius Sulpicius viveret! multo melius haec caussa ageretur a tribus, quam nunc agitur ab uno. Dolenter hoc dicam potius, quam contumeliose: deserti, deserti, inquam, sumus, Patres conscripti, a principibus. Sed, ut saepe jam dixi, omnes in tanto periculo, qui recte et fortiter sentient, erunt Consulares. Animum nobis afferre legati debuerunt: timorem attulerunt: quamquam mihi quidem nullum: quamvis de illo, ad quem missi sunt, bene existiment: a quo etiam mandata acceperunt. VIII. 23. Pro, Dii immortales! ubi est ille mos virtusque majorum? C. Popillius apud majores nostros quum ad Antiochum Regem legatus missus esset, et verbis Senatus denuntiasset, ut ab Alexandria discederet, quam obsidebat: quum tempus ille differret, virgula stantem circumscripsit dixitque, se renuntiaturum Senatui, nisi prius sibi respondisset, quid facturus esset, quam ex illa circumscriptione excederet. Praeclare: Senatus enim faciem secum attulerat, auctoritatem populi Romani: cui qui non paret, non ab eo mandata accipienda sunt, sed ipse est totus repudiandus. 24. An ego ab eo mandata acciperem, qui Senatus mandata contemneret? aut ei cum Senatu quicquam commune judicarem, qui Imperatorem populi Romani, Senatu prohibente, obsideret? At quae mandata! qua arrogantia! quo stupore! quo spiritu! Cur autem ea legatis nostris dabat, quum ad nos Cotylam

mitteret, ornamentum atque arcem amicorum suorum, hominem Aedilicium? si vero tum fuit Aedilis, quum eum jussu Antonii in convivio servi publici loris ceciderunt. 25. At quam modesta mandata! ferrei sumus, Patres conscripti, quae quidquam huic negemus. *Utramque provinciam*, inquit *remitto: exercitum depono: privatus esse non recuso*. Haec sunt enim verba. Redire ad se videtur. *Omnia obliciscor, in gratiam redeo*: sed quid adjungit? *si legionibus meis sex, si equitibus, si cohorti Praetoriae praedam agrumque dederitis*. His etiam praemia postulat, quibus ut ignoscatur, si postulet, impudentissimus judicetur. Addit praeterea, *quos ipse cum Dolabella dederit agros, teneant ii, quibus dati sint*. IX. 26. Hic est Campanus ager et Leontinus, quae duo maiores nostri annonae perfugia ducebant. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Caphoni etiam et Saxae cavet: quos centuriones pugnaces et lacertosos inter mimorum et mimarum greges collocavit. Postulat praeterea, *ut chirographorum et commentariorum sua collegaeque sui decreta maneant*. Quid laborat, ut habeat, quod quisque mercatus est, si, quod accepit, habet qui vendidit? *et ne tangerentur rationes ad Opis: id est, ne septies millies recuperetur: ne fraudi sit septemviris, quod egissent*. Nucula hoc, credo, admonuit: verebatur fortasse, ne amitteret tantas clientelas. Caveri etiam vult *iis, qui secum sunt, quidquid contra leges commiserint*. Mustelae et Tironi prospicit: de se nihil laborat.

27. Quid enim commisit umquam? num aut pecuniam publicam attigit, aut hominem occidit, aut secum habuit armatos? Sed quid est, quod de iis laboret? postulat enim, *ne sua judiciaria lex abrogetur*. Quo impetrato, quid est quod metuat? an, ne suorum aliquis a Cyda, Lysia-de, Curio condemnetur? Neque tamen nos urget mandatis pluribus; remittit aliquantum et relaxat. *Galliam*, inquit, *togatam remitto, comatam postulo*. Otiosus videlicet esse mavult. *Cum sex legionibus*, inquit: *iisque suppletis ex D. Bruti exercitu*, non modo ex delectu suo: *tamdiuque ut obtineat, quamdiu M. Brutus, C. Casius, Consules, prove Coss. provincias obtinebunt*. Hujus comitiis C. frater (ejus est enim jam annus) jam repulsam tulit. 28. *Ipse autem ut quinquennium*, inquit, *obtineam*. At istud vetat lex Caesaris. Et tu acta Caesaris defendis? X. Haec tu mandata, L. Piso, et tu, L. Philippe, principes civitatis, non dico animo ferre, verum auribus accipere potuistis? Sed, ut suspicor, terror erat quidam: nec vos ut legati apud illum fuistis, nec ut Consulares: nec vos vestram nec reipublicae dignitatem tenere potuistis. Et tamen, nescio quo pacto, sapientia quadam, credo, quod ego non possem, non nimis irati revertistis. Vobis M. Antonius nihil tribuit, clarissimis viris, legatis populi Romani. Nos, quid non legato Antonii Cotylae concessimus? Cui portas hujus urbis patere ius non erat, huic hoc templum patuit: huic aditus in Senatum fuit: hic hesterno die sententias nostras in co-

dicillos, et omnia verba referebat: huic se etiam summis honoribus usi contra dignitatem suam, venditabant. 20. O Dii immortales! quam magnum est, personam in republica tueri principis! quae non animis solum debet, sed etiam oculis servire civium. Domum recipere legatum hostium, in cubiculum admittere, etiam seducere, hominis est nihil de dignitate, nimium de periculo cogitantis. Quod autem est periculum? Nam si maximum in discrimen venit, aut libertas parata est victori, aut mors exposita victo. Quorum alterum optabile est, alterum effugere nemo potest. Turpis autem fuga mortis omni est morte peior. 30. Nam illud quidem non adducor ut credam, esse quosdam, qui invident alicujus constantiae, qui labori; qui, ejus perpetuam in republica adjuvanda voluntatem et a Senatu et a populo Romano probari, moleste ferant. Omnes id quidem facere debebamus: eaque erat non modo apud majores nostros, sed etiam nuper summa laus Consularium, vigilare, cogitare, adesse animo, semper aliquid pro republica aut facere, aut dicere. 31. Ego Q. Scaevolam augurem memoria teneo, bello Marsico, quum esset summa senectute et perdita valetudine, quotidie, simul atque luceret, facere omnibus conveniendi sui potestatem: neque eum quisquam illo bello vidit in lecto; senexque et debilis, primus veniebat in curiam. Hujus industriam maxime quidem vellem ut imitarentur ii, quos oportebat: secundo autem loco, ne alterius labori inviderent. XI. 32. Etenim, Patres con-

scripti, quum in spem libertatis sexennio post
simus ingressi diutiusque servitutem perpessi,
quam captivi frugi et diligentes solent: quas
vigilias, quas sollicitudines, quos labores, li-
berandi populi Romani causa recusare debe-
mus? Equidem, Patres conscripti, quamquam
hoc honore usi, togati esse solent, quum est
in sagis civitas, statui tamen, a vobis ceteris-
que civibus in tanta atrocitate temporis tanta-
que perturbatione reipublicae non differre ve-
stitu. Non enim ita gerimus nos hoc bello
Consulares, ut aequo animo populus Romanus
visurus sit nostri honoris insignia: quum par-
tim e nobis ita timidi sint, ut omnem populi
Romani beneficiorum memoriam abiecerint:
partim ita a republica aversi, ut huic se hosti
favere prae se ferant: legatos nostros ab Anto-
nio despectos esse et irrisos facile patiantur: le-
gatum Antonii sublevatum velint. Hunc enim
reditu ad Antonium prohiberi negabant opor-
tere, et in eodem excipiendo sententiam meam
corrigebant. Quibus geram morem. Redeat ad
Imperatorem suum Varius, sed ea lege, ne um-
quam Romam revertatur. Ceteris autem, si er-
rorem suum deposuerint, et cum republica in
gratiam redierint, veniam et impunitatem dan-
dam puto.

35. Quas ob res ita censeo: Eorum, qui cum M
Antonio sunt, qui ab armis discesserint, et aut ad
A. Pansam, aut ad C. Hirtium Consules, aut ad
Decimum Brutum, Imperatorem, Consulem de-

signatum, aut ad C. Caesarem pro Praetore, ante Idus Martias primas adierint, iis fraude ne sit, quod cum M. Antonio fuerint. Si quis eorum, qui cum M. Antonio sunt, fecerit, quod honore praemiove dignum esse videatur; uti C. Pansa, A. Hirtius, Consules, alter ambove, si eis videbitur, de ejus honore praemiove primo quoque die ad Senatum referant. Si quis post hoc Senatusconsultum ad Antonium profectus fuerit, praeter L. Varium, Senatum existimaturum eum contra republicam fecisse.

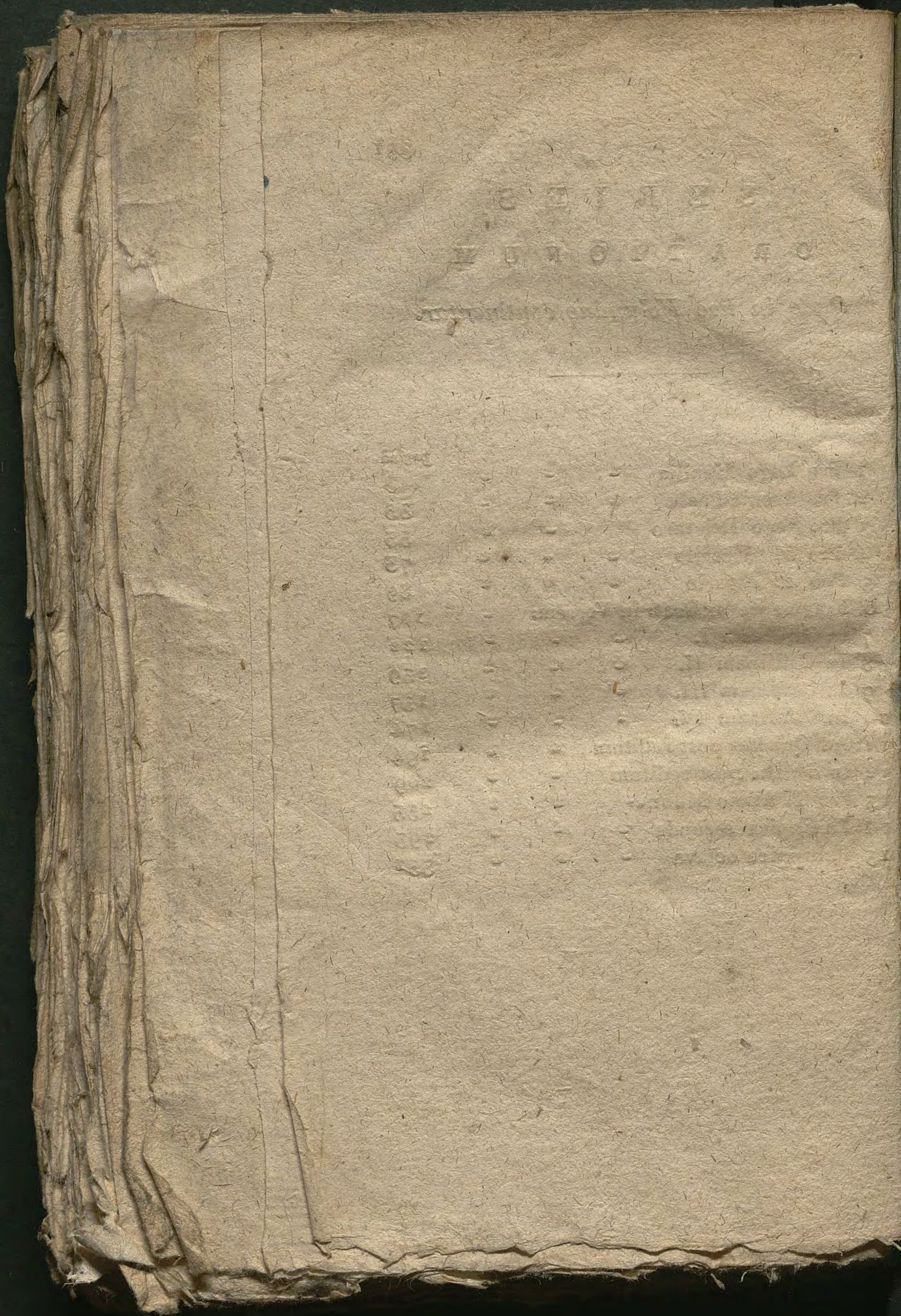

S E R I E S
O R A T I O N U M.

Quae in hoc Volumine continentur.

	pagina
1 Pro Lege Manilia - - -	3
2 Pro Archia Poeta - - -	35
3 Pro Rege Dejotaro - - -	53
4 Pro M Marcello - - -	73
5 Pro 2. Ligario - - -	89
6 Fragmenta ex Orat: in Verrem: -	107
7 In Catilinam I. - - -	122
8 In Catilinam II. - - -	139
9 in Catilinam III. - - -	157
10 In Catilinam IV. - - -	174
11 Ad Quirites post reditum - -	194
12 In Senatu post reditum - -	209
13 Pro T. Annio Milone - - -	233
14 Philippica secunda - - -	293
15 Philippica octava - - -	351

Biblioteka Jagiellońska

stdr0029448

